

ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-
ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท
**A COMPARATIVE STUDY OF THE BELIEF OF KAMMA AND REBIRTH
IN BRAHMANISM-HINDUISM AND THERAVADA BUDDHISM**

นายไวภพ กฤษณสุวรรณ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-
ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

นายไวกพ กฤษณสุวรรณ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Comparative Study of the Belief of Kamma and Rebirth
in Brahmanism-Hinduism and Theravada Buddhism**

Mr. Waiphop Kritsanasuwan

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Comparative Religion)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเรื่อง
“ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนา
เถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนา
เปรียบเทียบ

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(ผศ. ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี)

ประธานกรรมการ

(ผศ. ดร.อุทัย สติมัน)

กรรมการ

(พระศรีรัตโนบล, ผศ. ดร.)

กรรมการ

(ดร.คงสฤษฏ์ แพงทรัพย์)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระศรีรัตโนบล, ผศ. ดร.
ดร.คงสฤษฏ์ แพงทรัพย์

ประธานกรรมการ
กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายไวภาพ กฤษณสุวรรณ)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนา
พราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : นายไวภพ กฤษณสุวรรณ

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระศรีรัตโนบล, ผศ. ดร., ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ปรัชญา), M.A. (Philosophy),
Ph.D. (Philosophy)

: ดร.คงสฤษฏ์ แพงทรัพย์ ป.ธ. ๔, ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา),
M.A., (Religion & Philosophy), Ph.D. (Religion & Philosophy)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๙ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท” นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความเชื่อกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ๒) เพื่อศึกษาความเชื่อกรรมและการเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนา และ ๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อกรรมและการเกิดใหม่ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนา ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร

ผลการศึกษาพบว่า

ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่า พรหมเป็นศูนย์รวม และเป็นต้นกำเนิดแห่งวิญญาณทั้งปวง สิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนถือกำเนิดจากพรหม วิญญาณที่แยกออกไปจากพรหม อาจเข้าสู่สภาวะร่างกายนมนุษย์ สัตว์ พืชหรือกระทั่งเทวดาก็ได้ ทุกครั้งที่ร่างเดิมแตกดับ วิญญาณก็ไปอุบัติในร่างใหม่ เรียกว่า ภพหนึ่งหรือชาติหนึ่ง ขณะที่วิญญาณยังอยู่ในร่าง ได้กระทำการกรรม ซึ่งมีทั้งกรรมดีกรรมชั่วเคล้ากัน มนุษย์จึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรรม ซึ่งเป็นสาเหตุส่งผลให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด ครั้นสามารถเข้าถึงการไม่กระทำหรือกรรมได้ จึงเป็นการเข้าถึงพรหมหรือปรมาตมอันเป็นปฐมเหตุของวิญญาณมนุษย์ก็จะพ้นจากกรรมและการเวียนว่าย เรียกว่า เข้าถึงโมกษะ

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตที่ จิต ไม่ใช่จิตจิตไปเกิดใหม่เป็นปฏิสนธิจิต สิ่งที่ถูกทำลายส่งจากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้า คือ พลังกรรม เรื่องการเกิดใหม่นั้น ไม่มีจิตหรือวิญญาณที่ข้ามภพข้ามชาติไปเกิดใหม่ จะมีแต่วิบากกรรมหรือพลังกรรมเท่านั้น ที่ถูกส่งข้ามภพข้ามชาติ พระพุทธศาสนาเรียกพลังกรรมที่ถูกส่งข้ามชาติ เพื่อก่อกำเนิดปฏิสนธิจิตในชาติหน้าว่า เป็น ชนกกรรม (กรรมที่เป็นตัวนำให้เกิด) เมื่อใด พลังกรรมนี้ ถูกทำลายไป เจือปนใจของการเกิดใหม่ก็ถูกทำลายสะบั้น สิ้นกรรม ก็สิ้นชาติ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดต่อไป นั่นคือ สภาวะของผู้บรรลุนิพพาน

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท มีทัศนะคล้ายกันในแง่ของความหมาย และหลักการ ส่วนวิธีการที่จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดนั้นมีความต่างกัน โดยทัศนะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเห็นว่าผู้ปรารถนาจะพ้นจากการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร จะต้องปฏิบัติตามหลักกรรม ๔ ส่วนพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้ประสงค์จะหลุดพ้นจะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุผลนิพพานไม่กลับมาเกิดอีก

- Thesis Title** : A Comparative Study of the Belief of Kamma and Rebirth in Brahmanism-Hinduism and Theravada Buddhism
- Researcher** : Mr. Waiphop Krissanasuwan
- Degree** : Master of Arts (Comparative Religion)
- Thesis Supervisory Committee**
- : Phra Srirattanobol, Asst. Prof. Dr., Pali IX,
B.A. (Philosophy), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)
- : Dr. Khongsaris Paengthab, Pal IV, B.A. (Philosophy & Religion), M.A. (Religion & Philosophy), Ph.D. (Religion & Philosophy)
- Date of Graduation** : March 29, 2019

Abstract

The study on “*A Comparative Study of the Belief of Kamma and Rebirth in Brahmanism-Hinduism and Theravada Buddhism*” has three objectives: 1) to study the belief of Kamma and rebirth in Brahmanism-Hinduism, 2) to study the belief of Kamma and rebirth in Theravada Buddhism, and 3) to comparatively study the belief of Kamma and rebirth in Brahmanism-Hinduism and Theravada Buddhism. This study is of documentary research.

The results of the study were as follows:

Brahmanism-Hinduism believes that *Br hman* is the center and the genesis of all souls, all living beings originated out of the Brahman. Soul (*tman*) that separated from Brahman may go into the body of man, animal, plant, or deity. The old soul that disintegrated would always be born in the new body as called ‘*one becoming or one birth.*’ When the soul exists in the body, it commits both good and bad deed, thereby men subject to the force of kamma that cause them to be reborn repeatedly, when they are able to reach to the state of non-action (*akamma*), they reach to the *Br hman* or *Param tman*, which is the first cause of the souls of men, then they would emancipate from Kamma and rebirth or called ‘*the reaching to Moksha.*’

Theravada Buddhism believes that Kamma and rebirth are related to consciousness that disintegrated (*cuti*), not the deceased consciousness to be reborn

(*patisandhi citta*) that be sent from this birth to the next one, that is to say, there is, in the force of kamma concerning the new birth, no consciousness or soul that will be born from this life to the next one, there is only the fruit of kamma or the force of Kamma that be sent from this life to the next one. Buddhism calls the force of Kamma that be sent from this life to the next one as ‘the productive kamma (*chanaka kamma*).’ When this force of kamma is destroyed, the condition of rebirth will be absolutely destroyed; then there is no kamma and rebirth any longer, that is to say, the state of one who attains *nibb na*.

Both Brahmanism-Hinduism and Buddhism have the same view on the meaning and principle, but they have different view on the method that will make ones liberated from rebirth; Brahmanism-Hinduism has the view that one who wishes to emancipate from rebirth has to follow the four kinds of kammas, whereas Theravada Buddhism, has the view that one who wishes to be emancipated has to follow the Noble Eightfold Paths that are the ways of practice leading one to attain the path (*magga*) fruit (*phala*) and *nibb na* without being born again.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยน้อมสักการขอขอบคุณพระราชปรีดีติมุณี, รศ. ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร. ประธานกรรมการพิจารณาหัวข้อและโครงร่างวิทยานิพนธ์ ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาหัวข้อและโครงร่างวิทยานิพนธ์ ผศ. ดร. ฌ์ธีร์ ศรีดี ประธานตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ผศ. ดร. อุทัย สติมัน ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำแนะนำ และชี้ประเด็นต่าง ๆ ในการทำวิทยานิพนธ์เพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

น้อมสักการขอขอบคุณ พระศรีรัตนโอบ, ผศ. ดร. และขอขอบคุณ ดร. คงสฤษฏ์ แพงทรัพย์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำ ตรวจสอบแก้ไข ข้อบกพร่องต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนเสร็จสมบูรณ์ด้วยความกรุณาอย่างยิ่ง น้อมสักการขอขอบคุณอาจารย์พระมหาจรรยา กิตติปัญญา, ดร. ที่เมตตาตรวจสอบบทคัดย่อภาษาอังกฤษด้วยเมตตาธรรมอย่างยิ่ง

กราบขอขอบคุณ พระราชสิทธิธมฺม วิ., ดร. พระครูวินัยธรรมสุทร ถาวรธมฺโม, ผศ. ดร. พระมหามงคลกานต์ จิตธมฺโม, ผศ. ดร. ขอขอบคุณ ผศ. ดร. แสง นิลนามะ หัวหน้าภาควิชาศาสนาและปรัชญา ผศ. เฉลียว รอดเขียว ผศ. ดร. ฌ์ธีร์ ศรีดี ดร. คำพอง งามภักดิ์ ผศ. ดร. กฤต ศรียะอาจ ตลอดทั้งคณาจารย์และเจ้าหน้าที่คณะพุทธศาสตร์ พระครูธรรมบาล (พิจิตร ธมฺมวิจิโต), ดร. เจ้าหน้าที่โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทุกรูป/ทุกท่าน ที่กรุณาทำให้ตลอดระยะเวลาแห่งการศึกษา การขอคำปรึกษาและการติดต่อประสานงานทุกอย่าง เป็นไปด้วยความราบรื่นและเปี่ยมล้นด้วยกัลยาณธรรมตลอดเวลา

ขอบคุณเพื่อนนิสิตในสาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ รุ่นที่ ๕ ทุกรูป/ทุกท่าน ที่ได้กรุณาแบ่งปันข้อมูลทั้งขณะศึกษาอยู่และขณะทำงานวิจัย ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เอื้อเฟื้อในการเข้าใช้ห้องสมุดด้วยมิตรไมตรีที่อบอุ่นยิ่ง

ขออนุโมทนาขอบคุณอาจารย์ธีร์ พุ่มทับทิม ผู้แนะนำให้เข้ามาศึกษา ขอขอบคุณบิดามารดา ครู อาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยอย่างสูงต่อการศึกษาล่าเรียนตั้งแต่ต้นกระทั่งถึงวันนี้

ขอพระสัทธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และความดีงามทั้งปวง ได้ดำรงมั่น เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก และแก่ชาวโลกตลอดกาลนาน เทอญ

นายไวกพ กฤษณสุวรรณ

๒๙ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๔
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ ความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู	๙
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ	๙
๒.๒ ความหมายและลักษณะของการเกิด	๑๘
๒.๓ การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิต	๒๐
๒.๔ ประเภทและรูปแบบการเกิด	๓๔
๒.๕ วิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในชีวิตประจำวัน	๓๕
๒.๖ สรุป	๔๔
บทที่ ๓ ความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๙
๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ	๔๙
๓.๒ ความหมายและลักษณะของการเกิด	๕๔
๓.๓ การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิต	๕๙
๓.๔ ประเภทและรูปแบบการเกิด	๖๔
๓.๕ วิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในชีวิตประจำวัน	๗๔
๓.๖ สรุป	๘๗

บทที่ ๔ เปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับพระพุทธศาสนาเถรวาท	๙๒
๔.๑ เปรียบเทียบแนวคิดของความเชื่อ	๙๒
๔.๒ เปรียบเทียบความหมายและลักษณะของการเกิด	๙๓
๔.๓ เปรียบเทียบการเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิต	๙๔
๔.๔ เปรียบเทียบประเภทและรูปแบบการเกิด	๙๕
๔.๕ เปรียบเทียบวิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอน เรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในชีวิตประจำวัน	๙๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๙๘
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๗
บรรณานุกรม	๑๐๙
ประวัติผู้วิจัย	๑๑๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คัมภีร์พระไตรปิฎกที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาและนำมาอ้างอิง สำหรับการเขียนวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกำหนดแหล่งที่มาด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์ที่นำมาอ้างอิงแล้วตามด้วยตัวเลขที่บอก เล่ม/ข้อ/หน้า ของคัมภีร์ดังกล่าว นั้น เช่น วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๖/๓๒๔ หมายถึง พระวินัยปิฎก จุฬวรรค ภาษาไทย เล่มที่ ๗ ข้อที่ ๔๐๖ หน้าที่ ๓๒๔ หรือ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒ หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๘๔ หน้าที่ ๖๒

การใช้อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุคำย่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ที.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๓/๓๒๑ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงควลวิลาสินี สีลขณชวคค อฎฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๓ ข้อ ๑๕๓ หน้า ๓๒๑

ส่วนการใช้อักษรย่อคัมภีร์ฎีกาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงคัมภีร์ฎีกาตามที่บัณฑิตวิทยาลัยกำหนด โดยระบุชื่อคัมภีร์ตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ที.สี.ฎีกา. (บาลี) ๑/๒๗๖/๓๗๓. หมายถึง ทีฆนิกาย สีนตถูปกาสินี สีลขณชวคคฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา. (บาลี)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จ. (บาลี)	= วินัยปิฎก	จุฬวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	จุฬวรรค (ภาษาไทย)
วิ.ป. (ไทย)	= วินัยปิฎก	ปริวารวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์ (ภาษาไทย)

ม.อุ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	อุปริปณาสกปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	อุปริปณาสก	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนินบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนินบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตต. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตต.นินบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตต.นินบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกก.นินบาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปญจ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปญจนินบาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เตรส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เตรส.นินบาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จ.นินบาต	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.ปุ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	บุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.อ. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมจลวิลาสินี มหาวิภังคอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมจลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (บาลี)	=	มชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (ไทย)	=	มชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.อุ.อ. (บาลี)	=	มชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี อุปริปณณาสกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ. (ไทย)	=	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสกอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.ปญจ.อ. (บาลี)	=	อังกุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี ปญจนินบาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)
อง.ปญจ.อ. (ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี ปญจนินบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.ฉก.อ. (บาลี)	=	อังกุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี ฉกนินบาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)

อง.ฉก.อ. (ไทย)	=	อังคตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	ฉักกนิบาตอรรคถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ชาตกอฎฐถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ชาตกอรรคถา		(ภาษาไทย)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

ฎีกาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
สารตถ.ฎีกา (บาลี)	= สารตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา (ไทย)	= สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาไทย)

ฎีกาพระสุตตันปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา		
ที.สี.ฎีกา (บาลี)	= ทีฆนิกาย	ลีนตลปปกาสนี	สีลกชนธวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้ ความเชื่อของมนุษย์ จึงเกิดจากปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นและไม่รู้จักธรรมชาติอื่น ๆ ที่มีอยู่รอบตัว เช่น พายุ ฟ้าผ่า น้ำท่วม ภูเขาไฟระเบิด เมื่อปรากฏการณ์ธรรมชาติเกิดขึ้น จึงยกให้เป็นเรื่องของสิ่งที่มีอำนาจเหนือตนและเมื่อความเป็นอยู่อย่างนี้ ความเชื่อจึงเกิดในหมู่ชนประจำภูมิภาคนั้นๆ^๑ มนุษย์เชื่อว่า สิ่งนอกเหนือธรรมชาติมีอำนาจเหนือตนสามารถส่งผลลบลับดาลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในจักรวาล ระบบความเชื่อในเรื่องของกรรมและการเกิดใหม่ จึงมีความสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์เรื่อยมา มีบทบาทควบคุมและกระตุ้นให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบแบบแผน จนเกิดจารีตประเพณีให้ปฏิบัติสืบต่อกัน ทำให้ความเชื่อกลายเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์และปะปนอยู่ในพฤติกรรมการแสดงออก^๒ ความเชื่อในเรื่องของกรรมและการเกิดใหม่ จึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ซึ่งมักได้รับคำบอกเล่าจากคนรุ่นก่อนว่า มีอำนาจลึกลับที่จะช่วยคุ้มครองรักษาตน จึงมีการประกอบพิธีบูชาเช่นสร้างขึ้น เพื่อแสดงความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น^๓ โดยหวังให้เป็นเครื่องป้องกันความผิดหรือประจบประแจง^๔

ศาสนาในโลกแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือศาสนาที่เชื่อว่ามีพระเจ้ากับศาสนาที่ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้า ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้ ก็นับว่าเป็นปัญหาใหญ่เหมือนกัน ถ้าตราบใดที่มวลมนุษย์มีความเห็นที่ขัดแย้ง และการเชื่อที่ไม่สอดคล้องกัน อาจจะก่อให้เกิดปัญหาในหมู่มนุษย์ที่อยู่ในสังคมเดียวกันอันมีหลักการเชื่อคือการศรัทธาทางศาสนาที่แตกต่างกัน จะอย่างไรก็ตามศาสนาทุกศาสนาก็มีคำสอนเหมือนกันประการหนึ่ง คือสอนเรื่องกรรมและผลของกรรม โดยทุกศาสนาจะอ้างว่าคำสอนของศาสนาของตนจริง คำสอนใดก็ตามที่ไม่ตรงกับสิ่งที่ศาสนาของตนสอนถือว่าเป็นเท็จ ศาสนาแบบเทวนิยมจะสอนว่าพระเจ้าทรงมีจริงและทรงสร้างจักรวาลและมนุษย์ด้วย ในขณะที่ศาสนาแบบอเทวนิยมจะสอนว่าไม่มีพระเจ้า มีแต่กฎธรรมชาติ และสอนให้เชื่อในกฎแห่งกรรม คือการกระทำของมนุษย์โดยตรง ซึ่งในประเด็นนี้ผู้วิจัยคิดว่ามีความสำคัญที่จะต้องศึกษาว่าเพราะเหตุใดศาสนาต่าง ๆ

^๑เดียน คำดี, ดร., ศาสนาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๑.

^๒ฉัตรทิพย์ มะโนชมภู, “ความสำคัญของความเชื่อในประเพณีท้องถิ่นต่อการบริหารและการพัฒนาของเทศบาลเมืองเชียงใหม่”, งานค้นคว้าแบบอิสระ ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการเมืองและการปกครอง, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

^๓วิทย์ พิณคันเงิน, ความเป็นมาของมนุษยชาติ, อ้างใน พระมหาทวี มหาปณฺโณ, “สังคมไทยกับความเชื่อเรื่องวัตถุมงคล”, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม, ๒๕๕๐): ๒.

^๔พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์, ๒๕๐๖), หน้า ๓.

จึงสอนให้มนุษย์มีความเชื่อในเรื่องของกรรมและการเกิดใหม่ ที่แตกต่างกัน และเราก็ควรเข้าใจว่า มนุษย์เป็นผลผลิตของธรรมชาติ โดยธรรมชาติของศาสนานั้น จะมีคำสอนจำนวนหนึ่งในทุกศาสนาที่ไม่สามารถตรวจสอบด้วยประสาทสัมผัส และคำสอนของศาสนาต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกันก็มักจะได้แก่คำสอนในส่วนที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้นี้ เมื่อไม่สามารถพิสูจน์ได้ เราก็ควรยอมรับว่าคำสอนที่ตรงกันข้ามเหล่านี้มีฐานะเท่าเทียมกันในแง่ที่ต่างก็ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าจริงเท่า ๆ กัน^๕

ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู มีระบบความเชื่อในเรื่องของกรรมและการเกิดใหม่ อันเป็นลักษณะวิถีชีวิตของชาวชมพูทวีปทุกยุคทุกสมัย อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุยังมีความสำคัญด้านทางศาสนา การสวดมนต์อ่อนวอน มีความสัมพันธ์กับเทพเจ้าทั้งหลายและจักรวาล โดยอาศัยการบูชาโยถที่มีพิธีกรรมนั้น ได้ก่อให้เกิดมโนภาพกลางเกี่ยวกับลักษณะความคิดทางด้านศาสนาของอินเดียในสมัยแรกๆ^๖ เรื่อยมา

เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในชมพูทวีป แม้ลักษณะสำคัญของศาสนาพุทธจะเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม ปฏิเสธการดำรงอยู่ของพระเจ้าในลักษณะที่มีตัวตนซึ่งสามารถสร้างโลกและสรรพสิ่งตลอดทั้งกำหนดชะตากรรมของมนุษย์^๗ การที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบสัจธรรมและประกาศหลักธรรมนี้ จึงถือว่าเป็นการปฏิวัติทางความคิด ความเชื่อทางปัญญาอันยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีป^๘ แต่กระนั้นก็ตาม ประเพณี พิธีกรรมบางเรื่องก็ยังมียุทธของความเชื่อดั้งเดิมหลงเหลืออยู่ ดังนั้น การประกอบพิธีกรรมใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอยู่ในศาสนาพุทธ พิธีกรรมทั้งปวงบางประการก็สอดคล้องกับคำที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสรรเสริญและบางอย่างพระพุทธเจ้าทรงติเตียน จึงควรทำความเข้าใจว่าพิธีกรรมที่อ้างว่ามาตามพุทธศาสนานั้น เป็นแต่ตัวอย่างความประพฤติของผู้ซึ่งนับถือศาสนาพุทธได้ประพฤติมาแต่ก่อนและการประพฤติปฏิบัติแบบนั้นไม่เป็นโทษ พิธีกรรมเช่นนี้ นับว่าเป็นพิธีกรรมที่มาตามแนวทางของพุทธศาสน์^๙ ความเชื่อดังนี้ จึงฝังอยู่ในใจของมนุษย์ตลอดมาและส่งผลก่อให้เกิดการปฏิบัติเพื่อสัมพันธ์กับความต้องการของเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยเหตุนี้ ถึงแม้จะได้นับถือศาสนาพุทธแล้วก็ตาม ก็ยังไม่ละทิ้งประเพณีตามไสยศาสตร์^{๑๐}

ศรัทธาคือความเชื่อเป็นจุดเริ่มต้นของศาสนาน้อยใหญ่ทั้งปวง ศรัทธานั้นมี ๒ อย่าง ได้แก่ ศรัทธาอันเป็นญาณสัมปยุต คือความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา รู้เหตุรู้ผล และศรัทธาอันเป็นญาณวิญญูต ได้แก่ ความเชื่ออันเกิดจากความไม่รู้เหตุรู้ผล ศาสนาทั้งปวงเกิดจากศรัทธา ๒ ประการดังกล่าว ศรัทธาประเภทใดประกอบด้วยอวิชชา เป็นญาณวิญญูต ศาสนาที่เกิดก็ตั้งอยู่ไม่ได้นาน เพราะไม่มีเหตุผลตามธรรม ส่วนศาสนาที่เกิดขึ้น และตั้งอยู่ได้นานนั้นเกิดจากศรัทธา อันเป็นสัมปยุตด้วย

^๕ สมภาร พรหมทา, มนุษย์กับศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๖.

^๖ จานงค์ ทองประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑-๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๔-๖.

^๗ พัน ดอกบัว, พระพุทธศาสนากับคนไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๒), หน้า ๕ - ๑๒.

^๘ สุชาติ หงษา, ดร., ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

^๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม ๑, หน้า ๑.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

ปัญญา^{๑๑} ความเชื่อของมนุษย์เกิดขึ้นเนื่องมาจากความต้องการขั้นมูลฐาน ๔ ประการ คือ ความต้องการทางร่างกายเพื่อตนเองอยู่รอด ความต้องการทางสังคมเพื่อให้ตนมีศักดิ์ศรีและมีความหมายเป็นที่ยอมรับ ความต้องการทางปัญญาเพื่อการเรียนรู้ และความต้องการทางจิตวิญญาณเพื่อจัดทุกข์ทางใจ^{๑๒}

พระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่า ความเชื่อในเรื่องของกรรมและการเกิดใหม่ เป็นเบื้องต้นแห่งการประกอบและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และในการปฏิบัติธรรมเริ่มตั้งแต่ระดับโลกียะไปสู่ระดับโลกุตระ เนื่องจากศรัทธาคือการเชื่อเป็นเหตุ การปฏิบัติเป็นผลหรือศรัทธาเป็นพืชความเพียรเป็นผลนั่นเอง^{๑๓} พระพุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่า ความศรัทธาถือว่าเป็นมรรคานำไปสู่การบรรลุความสุข ความเจริญ และพระนิพพานได้ โดยเฉพาะตถาคตโพธิสัทธา

กรรมและการเกิดใหม่ของมนุษย์มีพื้นฐานมาจากสภาพสิ่งแวดล้อมและสังคม^{๑๔} คนชาติไทยมีวัฒนธรรมโบราณอันเป็นพื้นฐานประเพณีที่รับมาจากอินเดีย โดยผ่านทางศาสนาพุทธเถรวาทซึ่งเข้ามาหลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีป คนชาติอินเดียได้เข้ามาค้าขาย นำคติความเชื่อของศาสนาวัฒนธรรม ประเพณีและภาษาเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนไทย^{๑๕} ความเชื่อในเรื่องของกรรมและการเกิดใหม่ตามทัศนะของศาสนาพุทธ จึงกลมกลืนกับความเชื่อโบราณ ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยจวบจนปัจจุบัน แม้ว่ามนุษย์จะมีชีวิตอยู่ในยุคของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่ความเชื่อบางอย่างก็มีผลต่อจิตใจและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตลอดเวลา^{๑๖} ประเพณีที่คนไทยยึดถือปฏิบัติกันมาช้านานและอย่างต่อเนื่องนั้น จึงปฏิเสธไม่ได้เลยว่าสาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากการปฏิบัติตามแนวความเชื่อของตน เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้า เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าพอใจและคุ้มครองตน ดังนั้น ระหว่างความเชื่อและประเพณี พิธีกรรม จึงมีอิทธิพลต่อกันมาโดยตลอด และด้วยเหตุนี้ จึงเป็นประเด็นว่า เมื่อความเชื่อในเรื่องของกรรมและการเกิดใหม่เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติ เพื่อสนองตอบความต้องการของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าและมีอิทธิพลต่อประเพณีแล้ว ความเชื่อในเรื่องของกรรมและการเกิดใหม่ จะมีอิทธิพลต่อประเพณีไทยหรือไม่ อย่างไร

^{๑๑} เสฐียร พันธงศรี, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๑๖.

^{๑๒} สุวัฒน์ จันทระจาง, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕๗.

^{๑๓} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๗/๕๑๘.

^{๑๔} พระมหาทวี มหาปัญญา, “สังคมไทยกับความเชื่อเรื่องวัตถุมงคล”, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม, ๒๕๕๐): ๙.

^{๑๕} รังษี สุทนต์, “ภาษาบาลีสำหรับชาวบ้าน”, พุทธจักร ปีที่ ๕๘ ฉบับที่ ๙ (กันยายน ๒๕๔๗): หน้า ๔๓.

^{๑๖} ฉัตรทิพย์ มะโนชมภู, “ความสำคัญของความเชื่อในประเพณีท้องถิ่นต่อการบริหารและการพัฒนาของเทศบาลเมืองเชียงใหม่”, หน้า ๑.

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาในเรื่องของกรรมและการเกิดใหม่ โดยได้ทำการค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับทัศนะเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาเถรวาท ในเชิงเปรียบเทียบในด้านความเหมือนกันและความแตกต่างกัน รวมทั้งได้วิเคราะห์ว่า ความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาทั้งสองนั้น เป็นสิ่งสำคัญที่จะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาสังคมมนุษย์ให้เจริญและเกิดสันติภาพได้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนา

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

- ๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา เอกสารการวิจัยเป็นการศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนา
- ๑.๓.๒ ด้านเอกสารการวิจัยครั้งนี้ ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทได้ใช้พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในส่วนในคัมภีร์อรรถกถาใช้พระไตรปิฎกแปลพร้อมอรรถกถา ๙๑ เล่มฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย
- ๑.๓.๓ ด้านเอกสารการวิจัยได้ใช้คัมภีร์ต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น คัมภีร์พระเวท และคัมภีร์อื่น ๆ และเอกสารทางวิชาการต่าง ๆ ที่ค้นคว้าอ้างอิงถึงคัมภีร์ดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary research) ที่เป็นรูปแบบความหมาย แนวคิดอันเป็นข้อมูลในเรื่องความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในทัศนะศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยอาศัยการค้นคว้าจากเอกสารต่าง ๆ ดังนี้

๑.๔.๑ ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ คัมภีร์ปุราณะ, คัมภีร์พระเวท, คัมภีร์อุปนิษัต, คัมภีร์ตันตระ, คัมภีร์มหากาพย์ คัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย,

๑.๔.๒ ศึกษาจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา หนังสือ เอกสาร สื่อสิ่งตีพิมพ์ นักวิชาการที่เกี่ยวข้องต่างๆ จากธรรมเทศนา คำกล่าวสัมโมทนียกถาในโอกาสต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๔.๓ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเรื่องความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่จากวรรณกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งปรากฏในอรรถกถา ตลอดจนวารสารต่าง ๆ ทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ใช้วิธีการอ่านเพื่อสำรวจและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ เรื่องกรรมและการเกิดใหม่จากเอกสาร เมื่อรวบรวมข้อมูลเรียบร้อยแล้วก็ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้วิธีพรรณนาเพื่อทราบความเชื่อในเรื่องของกรรมและการเกิดใหม่ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และ พระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างเป็นระบบชัดเจนและนำเสนอผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ในเชิงบรรยาย

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ อิทธิพล หมายถึง อำนาจที่สามารถดลบันดาลให้ผู้อื่นต้องคล้อยตามหรือทำตาม อำนาจที่สามารถบันดาลให้เป็นไปได้ต่าง ๆ เช่น อิทธิพลของดวงดาว

๑.๕.๒ ความเชื่อ หมายถึง การเห็นตามด้วย การเชื่อใจ การทำตามหรือประพฤติตาม คำสั่งหรือคำสอน ในที่นี้ หมายถึง ความประพฤติหรือการปฏิบัติตนในสังคมอันมีผลให้เกิดการสืบทอดต่อ ๆ กันซึ่งปรากฏในอรรถกถาธรรมบทที่มีอิทธิพลต่อประเพณีไทย

๑.๕.๓ กรรมและการเกิดใหม่ หมายถึง ผลของการกระทำของตนที่เคยกระทำไว้ในชาติก่อนและได้ส่งผลให้ตนได้รับในชาติต่อไป

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสาร

เนื่องจากการวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) จึงจำเป็นต้องทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาเปรียบเทียบโดยย่อ ๆ ดังนี้

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวถึงหลักศรัทธาคือการเชื่อเอาไว้ในหนังสือ “โพธิปักขิยธรรม ธรรมะสูงสุดแห่งความรู้แจ้ง ๓๗ ประการ” ว่า สำหรับคำว่าศรัทธา แปลว่าความเชื่อ แต่ภาษามันกำกวม หรือมันกว้าง เชื่อผิดมันก็ศรัทธาผิด เชื่อถูกก็ศรัทธาถูก ฉะนั้น เราต้องมีศรัทธาชนิดที่ถูก จึงจะเรียกศรัทธาในที่นี้ ถ้าเชื่อผิด ก็มีชื่อเรียกอย่างอื่น ไม่เรียกว่าศรัทธา ขึ้นเรียกว่าศรัทธาก็ไต่ลงไต่ไปว่าศรัทธาผิด เป็นมิฉฉาศรัทธาจึงจะได้ ถ้าพูดว่าศรัทธาเฉย ๆ ก็ต้องหมายความว่ามันถูก ที่นี้ ศรัทธาถูก ศรัทธาผิด นี่ก็ยัดกันยุ่งไปหมด ในลัทธิอื่น ในศาสนาอื่น เขามีศรัทธาของเขาอย่างนั้น ซึ่งไม่ตรงกับในพุทธศาสนา เขาก็ต้องเรียกว่าศรัทธาของเขาถูก ในพุทธศาสนายังไม่ถูกก็ได้ ถ้าหากว่าจะมีลัทธิหรือศาสนาใดก็ตามลัทธิใดลัทธิหนึ่ง ซึ่งเขาให้เชื่ออย่างหลับลัทธิตามันก็เป็นศรัทธา ที่ถูกต้องในลัทธินั้น ไม่เป็นศรัทธาในพุทธศาสนา เพราะว่า ศรัทธาในพุทธศาสนา ระบุไปยังความเชื่อ ที่ถูกต้องเสมอ เพราะมีพุทธภาษิตโดยเฉพาะ คือกาลามสูตร ระบุไว้ชัดในเรื่องนี้^{๑๗}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวหลักการเชื่อในหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ” ไว้ว่า ศรัทธาที่มุ่งหมายในกระบวนการพัฒนาปัญญา นั้น อาจให้ความหมายสั้น ๆ ว่า เป็นความซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็น คือมั่นใจในตนเอง โดยเหตุผลว่า จุดหมายที่อยู่เบื้องหน้านั้นเป็นไปได้จริงแท้ และมีค่าควรแก่การที่ตนจะดำเนินไปให้ถึง เป็นศรัทธาที่

^{๑๗} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), โพธิปักขิยธรรม ธรรมะสูงสุดแห่งความรู้แจ้ง ๓๗ ประการ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๘๒-๘๓.

เล่าใจอยากจะทำให้พิสูจน์ความจริงของเหตุผลที่มองเห็นอยู่เบื้องหน้านั้นต่อ ๆ ยิงๆ ขึ้นไป เป็นบันได
ขั้นต้นสู่ความรู้ ตรงข้ามกับความรูสึกมอบใจให้แบบอวาเวค ซึ่งทำให้หยุดคิดหาเหตุผลต่อไป^{๑๘}

เสฐียร พันธรัชนี ได้กล่าวถึงหลักการเชื่อในศาสนาคริสต์ไว้ในหนังสือ “ศาสนา
เปรียบเทียบ” ตอนหนึ่งว่า เราขอแสดงศรัทธาต่อพระเจ้าองค์เดียว ผู้เป็นพระบิดา (Father) ผู้สร้าง
สิ่งทั้งหลาย เราขอแสดงศรัทธาพระเยซูคริสต์ผู้เป็นพระบุตร (Son) ของพระเจ้านั้น ผู้เป็นผู้แทนของ
พระเจ้านั้น ผู้เกิดมารับทุกข์เพื่อปลดเปลื้องทุกข์ให้แก่มนุษยชาติด้วยการเสียสละเลือดเนื้อ พระองค์
สิ้นชีพแล้วได้เสด็จขึ้นสู่สวรรค์ในวันที่สาม เราขอแสดงศรัทธาต่อพระจิต (Holy Ghost หรือ Holy-
Spirit) ของพระองค์ที่เสด็จมาเพื่อมวลมนุษยชาติ^{๑๙}

เสรี พงศ์พิศ ได้เขียนไว้ในหนังสือ “ศาสนาคริสต์” โครงการส่งเสริมการสร้างตำรา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่า คุณธรรมสามประการสำคัญที่สุด ที่ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของ
คุณธรรมอื่น ๆ คือ ความเชื่อ ความไวใจ (หรือความหวัง) และความรัก ความเชื่อในที่นี้ หมายถึง
ศรัทธาในพระเจ้า ว่าพระองค์ทรงให้กำเนิดชีวิตและสรรพสิ่งในโลก พระองค์ทรงเปิดเผยสัจธรรมของ
พระองค์ให้มนุษย์รู้ ทางประวัติศาสตร์ของอิสราเอล ทรงประทานพระบุตรของพระองค์ให้มากอบกู้
โลกและพระจิตของพระองค์ให้นำทางมนุษย์ไปหาพระองค์ ความเชื่อคือการสืบทอดสิ่งที่บรรพบุรุษ
ได้ถ่ายทอดมานับแต่บรรพบุรุษได้รับการเปิดเผยของพระเจ้าในพันธสัญญาเดิมซึ่งได้สมบูรณ์ในพันธ
สัญญาใหม่ และชาวคริสต์ในยุคแรกได้สืบทอดประเพณีความเชื่อนี้จากพระเยซูและบรรดาสาวก^{๒๐}

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ได้เขียนไว้ในหนังสือ “ความรู้พื้นฐานทางศาสนา” ว่า พระเยซู
ทรงสอนให้มนุษย์เมื่อแผ่ความรักไปรอบด้านไม่เลือกที่รักมักที่ชัง หลักคำสอนนี้มีอยู่ในบทเทศนาบน
ภูเขา ความรักระหว่างมนุษย์กับมนุษย์แสดงออกได้โดยความเมตตากรุณาและความเสียสละ ส่วน
ความรักที่มนุษย์มีต่อพระเจ้าแสดงออกโดยความศรัทธา ความศรัทธานี้สรุปได้ ๕ ประการ คือ
๑) ศรัทธาว่าพระเจ้าคือพระยะโฮวาห์เป็นพระเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว ๒) ศรัทธาว่าพระเจ้าทรงรัก
มนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน ๓) ศรัทธาว่าพระเยซูเป็นบุตรของพระเจ้า ๔) ศรัทธาว่าพระเยซูเป็นผู้ช่วยให้
รอด ๕) ศรัทธาในแผ่นดินสวรรค์หรืออาณาจักรของพระเจ้าที่กำลังจะมาถึง^{๒๑}

दनัย ไชโยธา ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณี
นิยมในท้องถิ่น” ความปรากฏในบทที่ ๒ วิวัฒนาการแห่งระบบความเชื่อ โดยสรุปความว่า ความเชื่อ
มีทั้งให้ประโยชน์และโทษ หากความเชื่อเป็นความมกมาย ไม่ใช่วิจารณ์ญาณ เชื่อตามการบอกเล่า
ของบรรพบุรุษและไม่มีการศึกษาวิเคราะห์หาเหตุผล ความเชื่อเช่นนั้นก่อให้เกิดส่วนเสีย โดยเฉพาะ

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๖๔๘.

^{๑๙} เสฐียร พันธรัชนี, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, หน้า ๓๘๓.

^{๒๐} เสรี พงศ์พิศ, **ศาสนาคริสต์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑), หน้า
๑๘๕.

^{๒๑} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ, **ความรู้พื้นฐานทางศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๖๙.

ต่อการพัฒนาสังคมอย่างมาก เพราะบุคคลที่มีความเชื่อเช่นนั้น จะต่อต้านเหตุผลของคนสมัยใหม่ที่ได้ศึกษาค้นคว้าเปรียบเทียบเหตุผลแล้ว

๑.๖.๒ งานวิจัย

พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลีนปราชญ์) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับเซนต์ ออกัสติน” งานวิจัยฉบับนี้ในเนื้อหากล่าวไว้ว่า ศรัทธามีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นที่มาของความรู้ในทางพุทธศาสนาที่เรียกว่าปัญญา โดยพิจารณาจากจุดหมายปลายทางของศรัทธา เพราะพุทธปรัชญามีการให้ค่าแก่ศรัทธาในฐานะเป็นที่มาของความรู้สูงสุดของมนุษย์ก็คือปัญญานั้นเอง ทั้งนี้เพราะจุดหมายปลายทางของการปฏิบัติธรรมก็คือปัญญา และต้องดำเนินไปด้วยปัญญาหรือใช้ปัญญาเป็นแม่บทใหญ่ ความรู้ชั้นปัญญาดังกล่าวเป็นความรู้ที่เกิดจากอภิญญา อันเป็นประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติเอง ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงญาณวิทยาของพุทธปรัชญา จึงมีลักษณะเป็นประสบการณ์นิยม (Experientialist) หรือประจักษ์นิยม (Empiricist) ซึ่งจะต้องได้ปัญญามาด้วยมิติของภาคปฏิบัติโดยมีศรัทธาเป็นตัวเร้าให้ลงมือปฏิบัติ จนบรรลุปัญญาขั้นสูงสุด จึงเป็นอันสรุปได้ว่าหลักการแห่งความรู้ของพุทธปรัชญาคือปัญญาอันจะเข้าถึงด้วยวิธีการแห่งศรัทธา^{๒๒}

พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา” งานวิจัยฉบับนี้ในเนื้อหากล่าวไว้ว่า ความเชื่อทำให้มนุษย์เกิดพลังทางด้านจิตใจ มีกำลังใจ มีความหวังเพิ่มขึ้น ในการมีชีวิตอยู่อย่างปลอดภัย ความเชื่อจึงมีความจำเป็นและมีความสำคัญกับทุก ๆ คน ความเชื่อเป็นขั้นตอนของการพัฒนาปัญญาระดับเริ่มต้น เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดในการทำให้บุคคลเข้าสู่ระบบ หรือหลักการประพฤติปฏิบัติตามกฎศีลธรรมทางศาสนา เมื่อเกิดความเชื่อความศรัทธาขึ้นก็ย่อมมีการกราบไหว้ บูชา อ้อนวอน บวงสรวงตามขึ้นมาอีกทีหนึ่ง^{๒๓}

พระมหาประศักดิ์ อคฺคปณฺโณ (ซังแสง) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์กับกฎแห่งกรรมของชาวพุทธไทยปัจจุบัน” ผลการวิจัยพบว่า ชาวพุทธไทยในปัจจุบันเชื่อโหราศาสตร์และกฎแห่งกรรมไปพร้อม ๆ กัน ในขณะที่ยืนยันว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ตามที่พระพุทธศาสนาสอนไว้ แต่ก็ยังมีความเชื่อในเรื่องโหราศาสตร์และใช้โหราศาสตร์เป็นส่วนประกอบในการพิจารณาตัดสินใจก่อนที่จะดำเนินกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง^{๒๔}

^{๒๒}พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลีนปราชญ์), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับเซนต์ ออกัสติน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐๐.

^{๒๓}พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๖.

^{๒๔}พระมหาประศักดิ์ อคฺคปณฺโณ (ซังแสง), “ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์กับกฎแห่งกรรมของชาวพุทธไทยปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ก.

จากการทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องในเบื้องต้น แสดงให้เห็นว่า การวิจัยเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ที่ปรากฏเหล่านี้ เป็นการวิจัยแนวคิดด้านความเชื่อที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตประจำวันและต่อประเพณีไทย ยังไม่ปรากฏงานวิจัยที่เกี่ยวกับอิทธิพลของความเชื่อที่มีต่อประเพณีไทย ผู้วิจัยจึงมุ่งเสนอประเด็น เรื่องอิทธิพลของความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ที่มีต่อการเผยแผ่ศาสนา

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

- ๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล ตำรา วิทยานิพนธ์และเอกสาร ที่เกี่ยวข้อง คือ
  - ๑.๗.๑.๑ คัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ -ฮินดูและพระไตรปิฎกภาษาไทย
  - ๑.๗.๑.๒ เอกสารอ้างอิง ที่เป็นตำรา วิทยานิพนธ์และเอกสารที่เกี่ยวกับความเชื่อ
- ๑.๗.๒ ศึกษา รวบรวมข้อมูล
- ๑.๗.๓ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบความเหมือนและความต่างระหว่างความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

ความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

ในบทนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยจะศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ ความหมายและลักษณะของการเกิด การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิต ประเภทและรูปแบบการเกิด วิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในชีวิตประจำวัน

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ

๒.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อโดยทั่วไป

คำว่า “ความเชื่อ” ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า เชื่อ หมายถึง เห็นตามด้วย, มั่นใจ, ไว้ใจ^๑

ความเชื่อ หมายถึง ศรัทธา คือ ความเชื่อในบุคคล หรือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นจริงตามนั้น^๒

ความเชื่อ หมายถึง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในจิตใจสะสมกันมาช้านาน ความเชื่อต่าง ๆ ย่อมมีเหตุผลในตัวของมันตามกาลเวลา เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีและลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคม ช่วยส่งเสริมสิ่งที่ดีงามให้เกิดขึ้น^๓

ความเชื่อโดยทั่วไปจึงมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ

ประการแรก ความเชื่อที่เกิดจากการยึดมั่นทางอารมณ์ เป็นความเชื่อที่ขาดเหตุผลหรือปัญญาเป็นพื้นฐาน คือ เชื่อง่าย เมื่อพิจารณาถึงน้ำหนักของอารมณ์ตามความเชื่อเป็นหลักนี้ จะได้ลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้

๑. การทุ่มเทอารมณ์มีในระดับต่ำ หมายถึง ความเชื่อ ความเลื่อมใสโดยทั่วไป

๒. การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับปานกลาง หมายถึง ความเชื่อที่มีระดับการทุ่มเทปานกลาง คือ สัทธา(ความเชื่อ) ที่ให้ความหมายรวมถึง ความเชื่อใจ ความปลงใจเชื่อ ความเชื่อมั่น การยอมรับ

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๕๖), หน้า ๓๗๒.

^๒แสง จันทร์งาม, ศาสนวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๑๓.

^๓ผอบ โปษกฤษณะ, ความเชื่อของชาวบ้านเป็นความมกมายหรือ, (กรุงเทพมหานคร: วารสารไทย, ๒๕๒๔), หน้า ๗.

๓. การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับสูง หมายถึง ความเชื่อที่มีระดับการทุ่มเทสูง คือ สัทธา (ความเชื่อ) ที่ให้ความหมายรวมความไปถึง ความมั่นใจแน่นแน่ว ความไว้วางใจ ความจงรักภักดี^๕

ประการที่สอง เมื่อพิจารณาความเชื่อที่เกิดจากเหตุผลหรือการใช้ปัญญาประกอบ คือเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ มีเหตุมีผล ความเชื่อจึงเป็นเรื่องของจิตใจ ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม โดยอาศัยพฤติกรรมเป็นตัวชี้วัด จะมีลักษณะสำคัญและเด่น อยู่ดังนี้

๑. เป็นความเชื่อที่ยืนยันความเป็นอิสรภาพทางปัญญา
๒. เป็นความเชื่อที่ไม่มีการบังคับ
๓. เป็นความเชื่อที่สามารถพิสูจน์ทดลองได้ด้วยตนเองในทุก ๆ ด้าน
๔. เป็นความเชื่อที่ต้องใช้คู่กับปัญญา โดยจะมีปัญญาตรวจสอบความเชื่ออยู่เสมอ^๕

นักวิชาการชาวตะวันตก ได้ให้คำจำกัดความของความเชื่อไว้ว่า

๑. การยอมรับข้อเสนอใดข้อเสนอหนึ่งว่าเป็นจริง การยอมรับเช่นนี้ โดยสาระสำคัญแล้ว เป็นการยอมรับโดยพุทธิปัญญา อาจมีอารมณ์สะท้อนใจเข้ามาประกอบร่วมด้วย ความเชื่ออาจมีพื้นฐานจากหลักฐานข้อเท็จจริงที่เชื่อถือได้ หรือมีพื้นฐานมาจากความเคยชินหรือจากความรู้สึกนึกใจเอง หรือจากการเข้าใจผิดก็ได้ ดังนั้น ความเชื่อจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงในเนื้อหาแต่เพียงอย่างเดียว แต่ความเชื่ออาจจะเป็นความเชื่อเชิงวิทยาศาสตร์ ความเชื่อเชิงมโนหรือความเชื่อในสิ่งแปลกก็ได้ การกระทำของคนเราอาจจะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างแข็งขันจริงจัง หรืออย่างมโนด้วยความเชื่อที่ผิด ๆ ได้เท่ากับความเชื่อที่ถูกต้อง อย่างไรก็ตาม การกระทำที่ใช้สติปัญญานั้น ย่อมต้องอาศัยความเชื่อเป็นพื้นฐานอยู่ด้วยเสมอ โดยใช้สติปัญญามาทดสอบความเชื่อและตรวจสอบความถูกต้องด้วยเสมอ

๒. การยอมรับข้อเสนอใดข้อเสนอหนึ่งว่าเป็นจริง โดยที่ยังไม่ได้พิสูจน์หรือมีอาจพิสูจน์ได้ โดยวิธีการของวิทยาศาสตร์

ความเชื่อเป็นเรื่องของจิตใจ ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม จะรู้ได้ว่าบุคคลใดมีความเชื่อสิ่งใด มากน้อยเพียงใดย่อมเป็นเรื่องยาก แต่สามารถสังเกตได้ทางพฤติกรรมหรือการกระทำที่แสดงออกมาภายนอก โดยอาศัยเหตุผลเทียบเคียง ตามทัศนะของนักวิชาการทางศาสนาพุทธของไทย ได้แยกความเชื่อโดยทั่วไปเป็น ๒ ประเภท คือ ความเชื่อที่เกิดจากความยึดมั่นทางอารมณ์อย่างหนึ่งและความเชื่อที่เกิดจากเหตุผลหรือการใช้ปัญญาอีกประการหนึ่ง โดยได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความเชื่อหรือความศรัทธาว่า ศรัทธามี ๒ อย่าง คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา หมายถึง ความเชื่อที่เกิดขึ้นหลังจากพิจารณาด้วยเหตุผลแล้วเห็นว่าสิ่งนั้น ๆ มีเหตุผลควรเชื่อ จึงเชื่อ ไม่ใช่ถูกบังคับให้เชื่อ ศรัทธาลักษณะดังนี้ เป็นศรัทธาของศาสนาพุทธ ประเภทที่สอง ศรัทธาที่ประกอบด้วยโมหะ คือ

^๕พระมหาพุทธกร ปณณาสิริ (สังรัตนพงศ์), “ศึกษาศรัทธาในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐.

^๕เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓ - ๑๑๔.

ความเชื่อโดยมิได้ใช้เหตุผล พอได้ยิน ได้ฟัง ได้เห็น ก็เชื่อทันที จัดเป็นความเชื่อของคนประเภทศรัทธา จริต เรียกว่าเชื่ออย่างคนตาบอด^๖

ความเชื่อหรือความศรัทธาเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในจิตใจและแสดงออกทางพฤติกรรมในชีวิตประจำวันเสมอ ความเชื่อจึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์

ความเชื่อเป็นปฐมบทของมนุษย์ ที่เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้เกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติและไม่สามารถให้คำตอบกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้ จึงต้องอาศัยประสบการณ์ที่สั่งสมเป็นเครื่องประกอบ ความเชื่อจึงมีผลกระทบหรือเกิดอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์

ความเชื่อทางด้านศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศอินเดียนั้น เป็นที่ทราบกันและถือได้ว่าก่อให้เกิดอารยธรรมก่อนที่ชาวอารยันจะบุกรุกเข้าไป ซึ่งปรากฏอยู่ในแถบกลุ่มแม่น้ำสินธุ เมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ ปีก่อน พ.ศ. ได้แก่วัฒนธรรมที่ค้นพบในท่าเลเมืองฮาร์ปปะ ที่เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความมั่งคั่ง ความอุดมสมบูรณ์ กับการบูชาเทพเจ้าที่คล้าย ๆ กับพระศิวะ ซึ่งเป็นโยคีที่ยอดเยี่ยมของลัทธิศาสนาฮินดู อารยธรรมกลุ่มแม่น้ำสินธุยังคงดูเหมือนจะมีความสำคัญทางด้านศาสนาผูกพันกับสัตว์บางชนิด เช่น เสือ กระบือ จระเข้ ช้างและแม่แต่สัตว์ประหลาดที่มีหลายหัวและสัตว์พันทางด้วย เช่นเดียวกับต้นไม้และสัญลักษณ์ที่เป็นมงคล^๗ ในยุคที่ชาวอารยันฯ หลั่งไหลเข้ามาสู่ชมพูทวีปนั้น ได้นำเอาหลักปฏิบัติและความนึกคิดที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์แฝงมาในพฤติกรรมการดำเนินชีวิตด้วย โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการใช้ไฟในการประกอบพิธีบูชาและการดื่มน้ำโสม พร้อมกับความรู้เกี่ยวกับการจัดระเบียบของสังคมและการปฏิบัติตามลัทธิประเพณี ความเชื่อทำให้เกิดการพัฒนาพิธีกรรมที่ประณีต โดยใช้การบูชาไฟเป็นมูลฐานและเป็นหน้าที่ที่มนุษย์ทั้งหลายต้องปฏิบัติให้สอดคล้องต้องกันกับระเบียบของจักรวาล ชาวอารยันฯ เป็นชนชาติที่ฉลาด มีความสามารถและเป็นนักพัฒนาที่มีความสามารถพร้อมทั้งยังเป็นนักรบที่กล้าหาญ จึงสามารถปกครองชนเผ่าพื้นเมืองดั้งเดิมอยู่ได้ตลอดมานับพันปี โดยยกระดับชนเผ่าของตนให้สูงกว่าและยกเทพเจ้าวิรูปุชและความเชื่อถือต่าง ๆ ของตนให้อยู่ในฐานะที่สูงกว่าความเชื่อเทพเจ้าต่าง ๆ ของชนเผ่าเดิม หรือมีฉะนั้น ก็กลืนกลายเป็นพวกเทพของตน การประนีประนอมดังนี้ จึงเกิดการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้น ทำให้รวมเป็นสังคมเดียวกัน^๘

จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่า คนพื้นเมืองเดิมของอินเดียนับถือและบูชาโลกธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม รวมทั้งต้นไม้ใหญ่และภูเขา แนวความคิดและความเชื่อถือเป็นลักษณะ

^๖พิบูล นิติย์อำนวยผล, “ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายโรงเรียนสันป่าตองวิทยาคม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓ - ๑๔.

^๗จันทน์ ทองประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑ - ๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๓ - ๔.

^๘นงเยาว์ ชาญณรงค์, รศ., ศาสนากับสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕ - ๓๗.

วิญญาณนิยม (Animism) แบบคนในสมัยโบราณทั่วไป นั่นคือ เชื่อและเข้าใจว่า มีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ อยู่ในสิ่งที่ตนนับถือ^๙

ระบียบแบบแผนวิธีปฏิบัติตนต่อปรากฏการณ์ธรรมชาติ จึงเกิดจากความเชื่อที่มีอิทธิพล ต่อวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันและปฏิบัติอยู่อย่างต่อเนื่อง จึงกล่าวได้ว่า ความเชื่อในยุคนั้น ล้วนเป็น ความเชื่อที่มีอิทธิพลและส่งผลให้เกิดพิธีกรรม ประเพณีในชมพูทวีป

ชาวอินเดียทั่วไปในสมัยโบราณ มีวิถีชีวิตและการแสดงออกทางพฤติกรรมในสังคมภายใต้ กฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติตามหลักความเชื่อ ซึ่งฝังรากลึกในจิตสำนึกจากบรรพบุรุษสู่ ลูกหลาน^{๑๐} ฉะนั้น ความเชื่อในอำนาจและความน่ากลัวของธรรมชาติ จึงเป็นความเชื่อที่ได้นำ วัฒนธรรมท้องถิ่นและความเชื่อดั้งเดิมของพวกทวารวิทหรือมีลักษณะซึ่งชาวอารยันฯ ได้รับขณะ มา ประยุคต์เข้ากับความเชื่อของพวกตนและได้ตั้งเป็นศาสนาประจำชาติขึ้นเรียกว่า ศาสนาพราหมณ์^{๑๑} ศาสนาที่ชาวอารยันฯได้ทำให้พัฒนาขึ้นนับตั้งแต่ที่ได้บุกกรุกเข้าไปในอินเดีย จนกระทั่งถึงประมาณต้น พุทธศักราช จึงเต็มไปด้วยโคลกต่าง ๆ ตำราเกี่ยวกับพิธีกรรมและเรื่องราวทางด้านปรัชญา^{๑๒} โดย เขาพยายามชี้ให้เห็นว่าดวงไฟที่ยิ่งใหญ่นั้น คือ พระอาทิตย์ จึงควรบูชาพระอาทิตย์ซึ่งเป็นที่มาของไฟ ทั้งปวงในโลกมนุษย์^{๑๓} การบูชาพระอาทิตย์ซึ่งมีปรากฏชัดอยู่ในคัมภีร์พระเวท เป็นเพียงการบูชาไฟใน แ่งหนึ่งเท่านั้น แต่ทว่ามีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อมโนภาพที่เกี่ยวกับเทพนิยายในคัมภีร์พระเวทที่มี อยู่เป็นจำนวนมาก^{๑๔}

ความเชื่อของอินเดียในยุคนั้นส่วนหนึ่ง จึงเป็นความเชื่อที่อยู่ภายใต้การตัดสินหรือกำหนด โดยพระพรหม ซึ่งเป็นเทพที่ทรงอำนาจและยิ่งใหญ่ที่สุด

๒.๑.๒ ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูนั้น มีอิทธิพลและสำคัญต่อวิถีชีวิตประจำวันของชน ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูเป็นอย่างมาก โดยเห็นได้จากพิธีกรรมที่เกิดขึ้นและเป็น พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในแต่ละช่วงที่เกิดจากอิทธิพลของความเชื่อเป็นบรรทัดฐาน ซึ่งความเชื่อ เหล่านั้น ได้แก่

๑. ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิต

ชาวอารยันฯ มีความเชื่อในตรีมูรติว่า เป็นเทพเจ้าที่มีสัมพันธ์ใกล้ชิดกับธรรมชาติและ สังคมของมนุษย์ เหตุนี้เอง จึงทำให้เกิดความเชื่อว่า พรหมเป็นผู้สร้างโลก สร้างจักรวาลและมีบทบาท

^๙ สุนทร ฌ รังษี, *ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒.

^{๑๐} นงเยาว์ ชาญณรงค์, *รศ., ศาสนากับสังคม*, หน้า ๓๘.

^{๑๑} ดนัย ไชยโยธา, *ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น*, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐.

^{๑๒} จานงค์ ทองประเสริฐ, *บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑ - ๔*, หน้า ๔.

^{๑๓} สุนทร ฌ รังษี, *ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ*, หน้า ๑๓.

^{๑๔} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๗.

สำคัญในการสร้างสรรค์ กำหนดชะตาชีวิตและความเป็นไปของมนุษย์^{๑๕} โดยใช้วิธีเขียนไว้ที่หน้าผากของเด็กซึ่งเกิดได้ ๖ วัน เป็นการแสดงอำนาจที่สามารถกำหนดความเป็นไปของชีวิต ที่เราเรียกกันว่า พรหมลิขิต^{๑๖} ไว้

๒. ความเชื่อเรื่องอมตภาพของวิญญาณ

ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่า ดวงวิญญาณทั้งปวงผ่านการเกิดและตายมานับครั้งไม่ถ้วน วนเวียนอยู่ในร่างกายมนุษย์บ้าง สัตว์บ้างและเทวดาบ้าง^{๑๗} วิญญาณที่เรียกว่า อาตมัน หรือ ชีวาตมัน มีส่วนสำคัญที่สุดของสิ่งมีชีวิตและสถิตอยู่ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ทุกประเภท แม้เทวดาก็มีชีวาตมันสถิตอยู่และเชื่อว่า ชีวาตมันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่แตกดับ ไม่มีสิ่งใดสามารถทำอันตรายชีวาตมันได้ จึงเกิดแนวคิดเรื่อง ความเป็นอมตภาพของวิญญาณ^{๑๘}

๓. ความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่

ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่า พรหมเป็นศูนย์รวม เป็นต้นกำเนิดแห่งวิญญาณทั้งปวง สิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนถือกำเนิดจากพรหม วิญญาณที่แยกออกไปจากพรหม อาจเข้าสู่จิตในร่างกายมนุษย์ สัตว์ พืชหรือกระทั่งเทวดาก็ได้ ทุกครั้งที่ร่างเดิมแตกดับ วิญญาณก็ไปอุบัติในร่างใหม่ เรียกว่า ภพหนึ่งหรือชาติหนึ่ง^{๑๙} ขณะที่วิญญาณยังอยู่ในร่าง ได้กระทำการกรรม ซึ่งมีทั้งกรรมดีกรรมชั่วคละเคล้ากัน มนุษย์จึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรรม ซึ่งเป็นสาเหตุส่งผลให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด ครั้นสามารถเข้าถึงการไม่กระทำหรือกรรมได้ จึงเป็นการเข้าถึงพรหมหรือปรมาตมัน อันเป็นปฐมเหตุของวิญญาณ^{๒๐} มนุษย์ก็จะพ้นจากกรรมและการเวียนว่าย เรียกว่า เข้าถึงโมกษะ

๔. ความเชื่อเรื่องการล้างบาปด้วยแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์

ชาวอินเดียมีความเชื่อว่า การได้ลงอาบน้ำชำระกายในแม่น้ำคงคาหวนที่เพื่อชำระล้างมลทินและล้างบาป จะก่อให้เกิดความบริสุทธิ์^{๒๑} บาปกรรมต่าง ๆ ที่ทำมาแต่อดีตก็จะหมดไป จิตและกายจะบริสุทธิ์ เมื่อตายจะไปสู่สวรรค์ ด้วยความเชื่อว่า เป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ไหลออกจากพระโอษฐ์ของพระพรหมที่สถิตอยู่บนเขาไกรลาส^{๒๒} การนำน้ำไปเป็นส่วนหนึ่งในการประกอบกิจ หรือประกอบในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การประกอบพิธีกรรมอาบน้ำในแม่น้ำคงคาเพื่อชำระอาบให้บริสุทธิ์ ดังความที่ว่า

^{๑๕} ดนัย ไชโยธา, ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อ, หน้า ๑๐.

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๖๐.

^{๑๗} วิโรจน์ นาคชาติ, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๓๗.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๑๙} วนิดา ขำเขียว, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: พรวนการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๙.

^{๒๐} ดนัย ไชโยธา, ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, หน้า ๑๑.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๒๒} นงเยาว์ ชาญณรงค์, รศ., วัฒนธรรมและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓.

ตามที่ว่ากัน สันสารวัฏไม่มีสาระเลย ประชากรต้องประพุดิตตัวเองให้ได้ ๓ สถานะจึงจะเป็น สาระ คือสมาคมกับสาธุชน ๑ น้อมใจเลื่อมใสในพระเกศวะเป็นเจ้า ๑ ชำระล้างภายในแม่น้ำ คงคา ๑ น้ำนั้นเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ใต้อิทธิฤทธิ์ชีวิตของสรรพสัตว์ ชาวฮินดูให้ความสำคัญกับน้ำ และ แม่น้ำอันเป็นแหล่งทางอารยธรรมต่าง ๆ ทั้งความเชื่อและความศรัทธา โดยเฉพาะแม่น้ำสาย สำคัญ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำคงคา เปรียบประดุจเส้นเลือดใหญ่ของชาวอินเดีย ซึ่งนอกจากหล่อ เลี้ยงชีวิตของชนชาวภารตะหลายร้อยล้านแล้ว ยังเป็นสายน้ำแห่งการรวมจิตใจของคนอินเดียให้ เป็นหนึ่งเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ชาวฮินดูทั่วโลก ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ เมืองพาราณสี^{๒๓}

แม่น้ำคงคา ช่วงที่ไหลผ่านตัวเมืองพาราณสี แทนที่จะไหลไปทางทิศใต้ตั้งแม่น้ำสายอื่น ๆ กลับไหลย้อนขึ้นไปทางเหนือ เป็นลักษณะพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว ตามความโค้งของแม่น้ำ ดังนั้น แม่น้ำ คงคาจึงเป็นรอยพิมพ์ประทับไว้ในแผ่นดินของเมืองพาราณสี ที่ชาวโลกต่างให้ความสนใจเดินทางมา ทำความรู้จักไม่ขาดสาย แม่น้ำคงคา เป็นแม่น้ำสายสำคัญของอินเดีย ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ของชาวฮินดู มีต้นกำเนิดทางภาคเหนือของอินเดีย บริเวณเทือกเขาหิมาลัย ไหลผ่านทางภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียไปทางตะวันออก และรวมกับแม่น้ำพรหมบุตรที่ประเทศบังกลาเทศ ก่อนจะไหลออกที่อ่าวเบงกอล แม่น้ำคงคา มีความยาวประมาณ ๒,๕๑๐ กิโลเมตร

ตามตำนานในคัมภีร์พระเวทกล่าวว่า พระแม่คงคาสถิตอยู่บนมวยผมของพระศิวะ หรือ พระอิศวร มหาเทพแห่งเขาไกรลาส บนวิมานหิมวัต หรือ หิมพานต์ เป็นสายธารเชื่อมโยงสวรรค์กับ พื้นพิภพนี้ แม่น้ำคงคาไหลลงจากภูเขาหิมาลัยสู่พื้นดินเบื้องล่าง จึงเชื่อกันว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ชาว อินเดีย เรียกว่า คงคาสวรรค์^{๒๔}

ศรัทธาของชนชาวฮินดู ที่มีต่อแม่น้ำคงคานั้น ผังลึกลอยอยู่ในสายเลือดของบรรพบุรุษจนถึง ยุคปัจจุบัน แม่น้ำคงคา จึงเป็นแม่น้ำที่มีความหมายสำคัญ และมีความสัมพันธ์ต่อทุกชีวิตตั้งแต่เกิดจน ตาย จนสามารถกล่าวได้ว่า “แม่น้ำคงคา เปรียบเหมือนมารดา ผู้บังเกิดเกล้าของชาวฮินดู” มีความ เชื่ออย่างแน่นแฟ้นว่า น้ำในแม่น้ำคงคาสามารถล้างบาปได้ พรหมณีนิยมเชื่อถือเรื่องการอาบน้ำล้าง บาป โดยเชื่อว่าแม่น้ำคงคาโดยเฉพาะที่ท่าเมืองพาราณสีนั้นศักดิ์สิทธิ์มาก สามารถล้างบาปได้ พวกเขา พรหมณ์ จึงพากันลงอาบน้ำล้างบาปอย่างน้อยวันละ ๒ ครั้ง คือ เช้าและเย็น ถือว่าบาปที่ทำตอน กลางวันล้างด้วยการลงอาบน้ำในตอนเย็น ส่วนบาปที่ทำตอนกลางคืนก็ล้างได้ด้วยการลงอาบน้ำใน ตอนเช้า ที่เชื่อกันว่ากระแสน้ำในแม่น้ำคงคาศักดิ์สิทธิ์นั้นเพราะเชื่อว่าได้ไหลผ่านเศียรของพระศิวะลง มาทำน้ำแห่งแม่น้ำคงคาที่เมืองพาราณสี จึงเป็นบุญสถานของชาวอินเดียทั้งปวงในสมัยนั้น ศาสนา พรหมณ์หรือฮินดู มีความเชื่อเรื่องการล้างบาปอย่างยาวนาน ในฐานะที่เป็นศาสนาที่เก่าแก่มาก ที่สุดในโลกศาสนาหนึ่ง มีอายุกว่า ๔,๐๐๐ ปี ศาสนานี้มีวิวัฒนาการอันยาวนานผ่านขั้นตอนทาง ประวัติศาสตร์มาหลายขั้นตอน ตั้งแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน

^{๒๓} เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป (นามแฝง), **ทีโตปเทศ**, (กรุงเทพมหานคร: เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๖๒.

^{๒๔} พระมหาประมวณ จานทตโต (บุลาคม), **พาราณสีคืออินเดียแท้**, (นนทบุรี: บริษัทสำนักพิมพ์ ธรรมธรรม จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๗๓ - ๗๔.

ดังนั้น ครั้งหนึ่งในชีวิตของพวกเขาจะต้องมาสัมผัสกับพระแม่คงคาอย่างใกล้ชิดให้ได้ แม้จะตายก็ขอให้ได้มาตายอยู่ในอ้อมกอดและไถ่ถอนของพระแม่คงคาแห่งนี้ หากตายไปแล้ว ก็ขอให้ได้เผาศพของตนเอง ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา แม้กระดุกและเก้าอี้ที่เหลืก็ขอให้ได้ลอยลงสู่แม่น้ำคงคา วิญญาณจักได้ไปเกิดในสรวงสวรรค์และได้เสวยสุขอยู่ตราบชั่วนิรันดร์^{๒๕} ปัจจุบันนี้ก็ยิ่งเชื่อถือกันอยู่และยังเชื่อต่อไปอีกว่า ใครก็ตามที่ตายและได้เผาที่ทำน้ำเมืองพาราณสีแล้วกวาดกระดูกลงแม่น้ำคงคาก็เป็นอันเชื่อได้ว่าต้องไปสวรรค์แน่นอน พวกเศรษฐีนิยมมาปลูกบ้านทิ้งไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เมื่อป่วยหนักคิดว่าจะไม่รอดแล้วพวกญาติก็จะนำมาที่บ้านริมแม่น้ำ พอตายก็จะได้สะดวกในการเผาที่ริมแม่น้ำและกวาดกระดูกลงแม่น้ำไป

ในคัมภีร์ว่าด้วยกำเนิดของแม่น้ำคงคา กล่าวไว้ว่า เดิมทีนั้น พระแม่คงคาเป็นพระธิดาองค์โต ของท้าวหิมวัตกับพระนางเมนา และเป็นเชษฐภคินีของพระนางอุม่า ทั้งสองเป็นชายาของพระศิวะหรือพระอิศวร แห่งเขาไกรลาส พระแม่คงคาประทับอยู่บนยอดเขาหิมาลัยแห่งเดียวยังมีได้หลังสายน้ำลงมาสู่พื้นพิภพแต่อย่างใด ถึงแม้จะมีการเพียรพยายามของเหล่าเทพผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย ขอเชิญให้พระแม่คงคาได้กรุณาปล่อยสายน้ำให้ไหลลงสู่พื้นดินเบื้องต่ำก็ตามที ความพยายามนี้ก็ไร้ผล

จนถึงยุคของท้าวสาครแห่งเมืองโอโยธยา ได้กระทำพิธี “อัสวเมธ” คือ พิธีปล่อยม้าศึกเพื่อแสดงแสนยานุภาพ ประกาศความยิ่งใหญ่ ใครบังอาจจับม้าตัวนี้ จึงเรียกชื่อตามพิธีกรรมนี้ว่า “ม้าอุปการ” จะเกิดศึกขึ้นทันที กษัตริย์อินเดียผู้เป็นจอมจักรพรรดินิยมทำพิธีอัสวเมธนี้เสมอ ม้าอุปการถูกปล่อยให้ท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ โดยมีกองทัพของพระราชโอรส ๖๐,๐๐๐ พระองค์ คอยติดตามและป้องกัน พระอินทร์แปลงเป็นรাকษส ลักพาเอาม้าศึกดีสี่ตัวในการประกอบพิธีนี้ไปเสีย ท้าวสาครทรงพิโรธมาก มีรับสั่งให้บรรดาพระโอรสเหล่านั้น ให้ค้นหาม้าอุปการกลับคืนมา จะโดยวิธีใดก็ตาม การค้นม้าอุปการนั้น สร้างความเดือดร้อนให้แก่เหล่าเทพ อสูร ครุฑ นาค รากษส และสัตว์อื่น ๆ เป็นจำนวนมาก ร้อนถึงพระวิษณุต้องแปลงกายเป็นฤาษีกบิล เพื่อแก้ไขสถานการณ์ เมื่อบรรดาพระโอรสของท้าวสาคร มาพบฤาษีกบิลอยู่กับม้าอุปการ จึงกรูกันเข้าไปหมายจะประหารพระฤาษี พระฤาษีจึงได้สำแดงเดชบันดาลให้เปลวเพลิงพวยพุ่งออกมาจากดวงตาที่ ๓ เผาผลาญพระกุมารทั้งสิ้นให้หมดไหม้กลายเป็นเถ้าถ่านภายในพริบตา คงเหลือเพียงอัฐิซึ่งยังมีบาปติดอยู่เท่านั้น^{๒๖}

ท้าวสาครทรงทราบเหตุการณ์นั้น จากฤาษีเทวนารถ ทรงประสพทุกข์โศกนั้นสพระหทัยเป็นยิ่งนัก จึงทรงมีรับสั่งให้พระราชนัดดาคุมนต์หรืออัสมัน ไปพบกับฤาษีกบิลเพื่อถามถึงวิธีการแก้ไขให้บาปของพระกุมารทั้ง ๖๐,๐๐๐ พระองค์เหล่านั้นหายไป ฤาษีกบิล ได้กล่าวกับพระราชนัดดาคุมนต์นั้นว่า^{๒๗} วิญญาณของพระกุมาร ๖๐,๐๐๐ พระองค์นั้น จะพ้นจากบาปและจะได้ขึ้นสู่สรวงสวรรค์ได้ ก็ต่อเมื่ออัฐิเหล่านั้นได้ถูกชำระด้วยคงคาวาริ คือ น้ำจากแม่น้ำคงคาเท่านั้น บาปจึงจะหมดสิ้นไป^{๒๘}

^{๒๕} พระมหาประมวล ฐานทตโต (บุลาคม), พาราณสีคืออินเดียแท้, หน้า ๗๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

^{๒๗} พระมหาประมวล ฐานทตโต (บุลาคม), พาราณสีคืออินเดียแท้, หน้า ๗๖ - ๗๗.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

จวบจนกระทั่งถึงยุคสมัยของพระราชินี กังคีร์ถ ทรงทราบเรื่องราวต่าง ๆ ของพระราชบรรพบุรุษด้วยความโทมัสพระหทัยยิ่งนัก จึงทรงสละราชสมบัติออกบำเพ็ญเพียรตบะที่ภูเขาหิมาลัยอย่างอุกฤษฏ์ ซึ่งทรงปฏิบัติสืบต่อกันมา เพื่อขอให้พระแม่คงคาได้โปรดเมตตาปราณี ประทานสายน้ำลงสู่พื้นดิน เพื่อชำระบาปให้แก่บรรดาอัฐิของพระราชบรรพบุรุษของพระองค์ คือ เหล่าพระกุมาร ๖๐,๐๐๐ พระองค์ ซึ่งเป็นพระโอรสของท้าวสาครครั้งนั้น

พระราชินี กังคีร์ถ เพียรพยายามบำเพ็ญตบะอย่างมุ่งมั่นเพื่อขอพรต่อพระพรหม เมื่อตบะแก่กล้าจนร้อนถึงพรหมบัลลังก์ พระพรหมจึงปรากฏพระองค์ต่อหน้าพระราชินี กังคีร์ถ ท้าวเธอทรงดีพระหทัยที่ความเพียรประสบผลสำเร็จ ทรงขอพรพระพรหมให้ช่วยอ้อนวอนพระแม่คงคาได้โปรดปราณีเสด็จลงสู่พื้นโลก แต่พระพรหมก็มีอาจจะช่วยได้ เพราะพระแม่คงคานั้น สูงด้วยศักดิ์ศรีबारมีแก่กล้า ฤทธิ์เดชน่าเกรงขาม ยามพิโรธก็จะเป็นภัยต่อแผ่นดิน ไม่มีใครจะต้านทานฤทธิ์เดชได้ในสามโลก นอกจากองค์อิศวรมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่เท่านั้น

ท้าวเธอเมื่อทราบดังนั้นก็สิ้นความพยายาม ทรงเริ่มบำเพ็ญตบะใหม่บนเขาไกรลาส เพื่อถวายสักการะต่อพระอิศวร จนในที่สุดมีตบะแก่กล้า จนพระศิวะทรงพอพระทัยจึงเสด็จลงมาประทานพร และรับปากที่จะเจรจากับพระแม่คงคา เพื่อให้ความปรารถนาของพระราชินี กังคีร์ถ สมหวัง โดยอัญเชิญพระแม่คงคาขึ้นประทับบนมวยผมของพระองค์เอง เพื่อเป็นการสกัดกั้นภัยพิบัติอันจะเกิดขึ้นในยามที่พระแม่คงคาทรงพิโรธ ช่วยให้สายธารแห่งพระแม่คงคาไหลจากหิมาลัยลงสู่พื้นดิน ด้วยอาการที่แช่มช้อยและเยือกเย็น นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

เมื่อพระแม่คงคาได้ไหลตามพระราชินี กังคีร์ถ ผู้นำเสด็จไปยังกองอัฐิและเก้าอี้ของพระราชบรรพบุรุษ ได้ไหลรดชำระล้างกองอัฐิและเก้าอี้ของพระกุมารเหล่านั้น แม่น้ำคงคาที่ไหลลงมาจากสวรรค์เพราะพระราชินี กังคีร์ถ จึงมีการขนานนามแม่น้ำคงคาอีกชื่อหนึ่งว่า “กังคีร์ถี”^{๒๙}

๒.๑.๓ อิทธิพลความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

เบื้องต้นพราหมณ์ - ฮินดูศาสนิกชนเชื่อว่า พระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและจักรวาลตลอดจนมนุษย์ สัตว์และพืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ และยังเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ จึงมีคำกล่าวกันว่า “พรหมลิขิต”^{๓๐} จากความเชื่อดังกล่าว ส่งผลให้เกิดอิทธิพลต่อแนวทางและวิถีการดำรงชีวิต ตลอดจนเกิดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในสังคมอินเดีย ดังนี้

๑. เกิดระบบวรรณะ ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูเป็นศาสนาเดียวเท่านั้นที่เชื่อในเรื่องระบบวรรณะ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่า พระพรหมคือพระเจ้าผู้สร้าง ได้ตกลงพระทัยว่า ควรมีวรรณะต่าง ๆ ของคน ๔ วรรณะ^{๓๑} โดยบรรยายถึงพระพรหมว่า เป็นผู้สร้างมนุษย์ให้เกิดขึ้น โดยอาศัยอวัยวะต่าง ๆ ของพระองค์ ๔ ส่วนคือ ๑) พระโอษฐ์ (ปาก) ถูกสร้างให้เป็นพราหมณ์ ๒) พระพาหา (แขน) ถูกสร้างให้เป็นกษัตริย์ ๓) พระโสณี (ตะโพก) ถูกสร้างให้เป็นแพศย์หรือพ่อค้า

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘ - ๗๙.

^{๓๐} นงเยาว์ ชาญณรงค์, รศ., ศาสนากับสังคม, หน้า ๔๖.

^{๓๑} พื้น ดอกบัว, ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร, อ้างใน นงเยาว์ ชาญณรงค์, รศ., ศาสนากับสังคม, หน้า ๓๙.

๔) พระบาท (เท้า) ถูกสร้างให้เป็นศูทรหรือกรรมกร ผู้รับจ้าง^{๓๒} วรรณะในความเชื่อของศาสนา พราหมณ์-ฮินดู จึงเกิดจากความเชื่อที่ว่า บุคคลจะมีตระกูลสูงหรือต่ำ ต้องเป็นการตัดสินใจของพรหม แต่เพียงผู้เดียว

จากความเชื่อที่เกิดขึ้นดังกล่าว จึงได้ปรากฏข้อปฏิบัติเกี่ยวกับระบบวรรณะในพระเวท เป็นค่านิยมที่ทำให้กลุ่มผู้นำเห็นความแตกต่างของความเป็นมนุษย์ด้วยสีผิว พวกอารยันจึงแบ่งแยก กลุ่มบุคคลที่อยู่ร่วมกันในสังคมไว้อย่างชัดเจนด้วยการแยกเป็นวรรณะ โดยใช้สีผิวเป็นบรรทัดฐานในการแยกกลุ่มบุคคล พฤติกรรมในสังคมและการดำเนินชีวิตของพวกกษัตริย์ถือตัวว่า พวกเขาสองสุด แต่พวกพราหมณ์ถือว่าตัวสูงกว่ากษัตริย์ ส่วนแพศย์และศูทรนั้น ยอมรับสภาพของตน พวกคนชั้นสูง ในอินเดียก่อนพุทธกาลหรือแม้แต่ในพุทธกาลก็เหมือนกัน ถือตัวมากกว่า พวกตนดีและสูงกว่าพวกอื่น ดังนั้น การจัดระบบวรรณะตามบริบทของสังคมอินเดีย จึงเป็นการแบ่งแยกให้เกิดความชัดเจนในเรื่อง ของบทบาท หน้าที่และพฤติกรรมทางศาสนา เช่น วรรณะกษัตริย์ คือชนชั้นปกครอง ผู้บริหารและ เป็นนักรบ ทำหน้าที่ปกครองและบริหารบ้านเมือง และกฎหมาย^{๓๓} คอยทำศึกสงครามขยายเขตแดน หรือป้องกันเขตแดนเวลาถูกข้าศึกจากภายนอกรุกราน วรรณะพราหมณ์ เป็นพระหรือนักปรัชญา ทำ หน้าที่ศึกษา ทรงจำและสืบทอดคัมภีร์พระเวท เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาสำหรับวรรณะอื่น ๆ ทุกวรรณะ^{๓๔} วรรณะแพศย์หรือไวยะ มีหน้าที่ผลิตสิ่งต่าง ๆ สนองความต้องการของเพื่อนร่วม ประเทศ^{๓๕} พวกวรรณะนี้ของคนส่วนใหญ่ของสังคมผู้ประกอบพาณิชยกรรม เกษตรกรรม และ ศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ^{๓๖} และวรรณะศูทร มีหน้าที่คอยรับใช้ชาวอารยันฯ ดุจทาส^{๓๗} ทำงานที่ต้องใช้ แรงกาย แยกหามหรือให้บริการแก่วรรณะอื่น^{๓๘}

ระบบวรรณะยังเน้นถึงความสำคัญเกี่ยวกับชาติตระกูลด้านบิดามากกว่ามารดา ใน คัมภีร์มनुศาสนามีข้อกำหนดเกี่ยวกับเรื่องความสำคัญของตระกูลบิดามากกว่าไว้ชัดเจนว่า

บุตรใดที่เกิดจากภรรยาที่แต่งตั้งให้เป็นของชายผู้ตาย ของผู้เป็นหมั้น หรือของผู้เป็นโรค เรียกว่าเป็นบุตรที่เกิดจากภรรยาที่แต่งตั้งให้, หรือ (บุตร) นั้นที่ (วรรณะ) เท่าเทียมกัน ผู้ที่ มารดาหรือบิดาให้มาด้วยความรัก (ยืนยันการให้) ด้วย (การหลั่ง) น้ำ ในยามยากเข็ญ (แก่ชาย) เพื่อเป็นบุตรของเขา จะถือว่าเป็นบุตรบุญธรรม, หรือ ถ้า (เด็ก) เกิดในบ้านของชาย และไม่รู้ว่ ใครเป็นบิดา เขาเป็นบุตรที่เกิดในบ้านอย่างลับ ๆ (คูโหมตป็นนะ) และควรเป็นของชายนั้น ผู้ซึ่ง ภรรยาของเขาให้กำเนิดเด็กนั้น, หรือบุตรใดที่หญิงสาวให้กำเนิดอย่างลับ ๆ ในบ้านบิดาของ

^{๓๒} วิโรจน์ นาคชาติ, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๓๗.

^{๓๓} นงเยาว์ ชาญณรงค์, รศ., ศาสนากับสังคม, หน้า ๔๐.

^{๓๔} ดนัย ไชโยธา, ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, หน้า ๑๙.

^{๓๕} นงเยาว์ ชาญณรงค์, รศ., ศาสนากับสังคม, หน้า ๔๐.

^{๓๖} ดนัย ไชโยธา, ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, หน้า ๑๙.

^{๓๗} นงเยาว์ ชาญณรงค์, รศ., ศาสนากับสังคม, หน้า ๔๐.

^{๓๘} ดนัย ไชโยธา, ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, หน้า ๑๙.

หล่อน ควรจะเรียกบุตรจากหญิงสาวที่ไม่ได้แต่งงาน (กานินะ และประกาศว่า) เด็กของหญิงสาวที่ไม่ได้แต่งงานนั้น (เป็นของ) เขา ผู้แต่งงานกับหล่อน (ในภายหลัง)^{๓๙}

๒. แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อว่า บาบสามารถล้างได้ เป็นความเชื่อในเทพเจ้าว่า มีความสามารถสูงสุด ส่งผลให้เกิดพิธีกรรมทางศาสนาที่จำเพาะ โดยเชื่อว่า แม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ไหลมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหมหรือพระศิวะที่สถิตอยู่บนยอดเขาไกรลาส การได้ลงอาบน้ำชำระกายในแม่น้ำคงคาตามหาหนี่ เป็นการชำระมลทิน ก่อให้เกิดความบริสุทธิ์ แม้นคนใกล้ตายก็หามมายังริมฝั่งแม่น้ำคงคา และลอยอังคารเมื่อศพถูกเผาแล้ว ซึ่งเชื่อว่าเป็นการล้างบาปครั้งสุดท้าย

๓. พิธีกรรมและประเพณี ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวอินเดียตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย วิถีชีวิตของพราหมณ์ - ฮินดูศาสนิกชนล้วนได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องพรหมลิขิต อมตภาพของวิญญูญาณ กรรมและการเกิดใหม่ และความเชื่อเรื่องแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ จากความเชื่อเหล่านี้เองที่ส่งผลให้เกิดพิธีกรรมและประเพณีเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของพระเจ้าหรือพรหม ให้ช่วยปกป้องและแคล้วคลาดจากอันตราย ตลอดจนให้อยู่รอดปลอดภัย พิธีกรรมหรือข้อปฏิบัติทางศาสนาของชาวอินเดีย จึงปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตเป็นสำคัญ

๒.๒ ความหมายและลักษณะของการเกิด

คัมภีร์พระเวทของพราหมณ์-ฮินดู เดิมทีเน้นหนักไปในทางด้านการสวดมนต์การอ้อนวอนต่อเทพเจ้า การกระทำพิธีกรรมเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ที่จะทำให้นุชย์บรรลุถึงจุดหมายสูงสุดได้ เพราะการกระทำดังกล่าว จะทำให้เทพเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์พึงพอใจ และจะอำนวยผลให้แก่ผู้ประกอบพิธีกรรมได้ บรรลุถึงจุดหมายของตนตามที่ปรารถนา ต่อมาได้มีแนวคิดในคัมภีร์อุปนิษัทเกิดขึ้นเพื่อพยายาม ที่จะยกย่องเชิดชูและประกาศแนวคิดแบบเอกเทวนิยม ฉะนั้น อุปนิษัทจึงมีเทพเจ้าที่ได้รับการยกย่องเชิดชูว่ายิ่งใหญ่ผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งเพียงองค์เดียวคือ “พระพรหม”

อุปนิษัทเป็นตอนสุดท้ายของคัมภีร์พระเวท บรรดาแนวคิดทางปรัชญาที่กระจัดกระจายอยู่ในมันตระ พราหมณะและอาร์ณยกะ ของคัมภีร์พระเวท ได้รับการประมวลมากกว่าไว้ในอุปนิษัท ทั้งนี้เพราะอุปนิษัททั้งหมดไม่ได้เกิดขึ้นในคราวเดียว หากเกิดขึ้นตามลำดับกาลที่ผ่านไปเมื่อเวลาผ่านไปจำนวนอุปนิษัทเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ อุปนิษัทที่เกิดขึ้นในตอนแรกกับอุปนิษัท ที่เกิดขึ้นหลังสุดจึงที่มีอายุห่างกันเกือบพันปี

อุปนิษัทสอนเรื่องกฎแห่งกรรมว่า กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้นุชย์เวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาทำไว้ เป็นกฎแห่งเหตุผล ดังนั้นทุกคนจึงมีสิทธิเลือกทำในสิ่งที่ตนปรารถนา ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ในอุปนิษัทการประกอบพิธีบูชาัญญถือว่าเป็นการประกอบกรรมดี นอกจากนี้การสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณะประโยชน์ งานสังคม

^{๓๙} ปกัสสร เอียรปัญญา, “การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์มนูศาสตร์ฉบับภาษาสันสกฤตกับฉบับภาษามอญ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสันสกฤต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๙), หน้า ๕๕ - ๕๖.

สงเคราะห์ การบริจาคทาน การช่วยเหลือผู้อื่น กรรมดีเหล่านี้เป็นชั้นธรรมดา ส่วนกรรมดีหรือ กุศลกรรมชั้นสูงสุด คือ การบำเพ็ญตบะหรือการบำเพ็ญเพียรแบบนักรบวชเพื่อบรรลุโมกษะ

พระอิศวร ผู้เป็นเจ้าของกรรม มีหน้าที่รักษาความยุติธรรม กฎแห่งกรรมว่า การที่บุคคลมีความทะยานอยาก ย่อมกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปด้วยเจตนาเพื่อสนองความทะยานอยากนั้น เขาทำอย่างไรผลก็ปรากฏอย่างนั้น ผลของกรรมย่อมควบคุมภพหน้าของสัตว์อีกด้วย

ปรัชญาอุปนิษัทกล่าวว่า เมื่อร่างกายนี้แตกดับหรือตายไป ชีวาตมันจะเคลื่อนออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าเก่าแล้วมาสวมชุดใหม่ แต่ก่อนที่ชีวาตมันจะออกจากร่างเก่าจะต้องสืบทอดร่างใหม่ก่อน เมื่อพบร่างใหม่แล้วก็จะทิ้งร่างเก่าไปอาศัยร่างใหม่ แต่ร่างใหม่ที่เข้าไปอาศัยนี้จะดีหรือเลวก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนได้ทำไว้รวมทั้งอหยาศัย และการศึกษาหรือการเรียนรู้ย่อมติดตามไปกับชีวาตมันเช่นกัน

ฉานโทคยะ-อุปนิษัทกล่าวว่าทางแห่งการไปเกิดของชีวาตมันมี ๒ ทางคือ

๑. ทางสว่าง หรือทางแห่งเทพ (เทวียน) จะเข้าถึงได้ด้วยการบำเพ็ญตบะ เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในพรหมันหลังจากตายไปแล้วชีวาตมันจะดำเนินตามทางแห่งเทพซึ่งเป็นทางอันเกษมโดยผ่านอากาศ พระจันทร์ พระอาทิตย์ และสุดท้ายเข้าสู่ความเป็นเอกภาพกับพรหมันไม่ต้องกลับมาเกิดอีก สำหรับคนที่ยังไม่เข้าถึงโมกษะด้วยบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมาเมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์จะเกิดเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ (ไวศย์)

๒. ทางมืด หรือทางแห่งบิดร (ปิตถยาน) ส่วนผู้บำเพ็ญกุศลกรรมชั้นสามัญตายแล้วชีวาตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งหมอกควันหรือทางแห่งความมืด ไปอยู่ในโลกแห่งบิดรชั่วระยะเวลาหนึ่งก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก ถ้าประกอบกรรมชั่วมากก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น เกิดในตระกูลศูทร จันฑาล หรืออาจจะไปเกิดเป็นสัตว์

จะอย่างไรก็ตาม แม้จะมีอุปนิษัทอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ปัญหาอันเป็นจุดสนใจของอุปนิษัท เหล่านี้มีไม่กี่ปัญหา เช่น ปัญหาเรื่อง การเวียนเกิดหรือการเวียนว่ายตายเกิดปัญหาเรื่อง ความมีอยู่ของพรหมัน อาตมัน มาया อวิทยา การสร้างโลก โมกษะหรือความหลุดพ้น เป็นต้น กล่าวได้ว่า ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาร่วมของอุปนิษัท แต่รายละเอียดปลีกย่อยและการอธิบายเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ดังกล่าวนี้แต่ละอุปนิษัท ก็มีลักษณะเป็นของตนเองและมีทรรศนะตรงกันคือเรื่องการเวียนเกิดทั้งคัมภีร์พระเวท และอุปนิษัทมีความเชื่อว่ามีภพหรือมีการเกิดใหม่

๒.๓ การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิต

สุนทร ฌ รังสี ได้อธิบายความหมายของการเวียนเกิด หมายถึง การเกิดใหม่เมื่อร่างกายนี้แตกดับหรือตายไป ชีวาทมันจะเคลื่อนที่ออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่า แล้วสวมใส่เสื้อผ้าชุดใหม่^{๔๐} อุปนิษัต กกล่าวว่าก่อนที่ชีวาตมัน จะออกจากร่างเก่ามันจะต้องหาร่างใหม่สำหรับไปอาศัยอยู่ให้ได้เสียก่อน เมื่อพบร่างใหม่แล้วมันจึงจะทิ้งร่างเก่าไป แต่ร่างใหม่ที่มันจะไปอาศัยอยู่นี้จะดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับกรรมดีหรือกรรมชั่วที่ชีวาตมันได้เคยกระทำไว้ ในคัมภีร์พฤทธาธิณยกอุปนิษัต กกล่าวว่า อวัยวะทุกอย่างติดไปกับชีวาตมัน ที่ไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ ผลแห่งการศึกษาหรือการเรียนรู้อันและผลแห่งการกระทำย่อมติดตามไปกับชีวาตมันเช่นกัน

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา ได้อธิบายว่า ตามคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิด อธิบายไว้ว่า อาตมัน (วิญญาณ) ทั้งหลาย ถือกำเนิดจากพรหมัน (พระพรหม) หรือปรมาตมัน (วิญญาณสากล) การออกมาจากปฐมวิญญาณ (ปรมาตมัน) ของอาตมัน (วิญญาณย่อย) ทั้งหลาย เปรียบเสมือนประกายไฟเล็ก ๆ จำนวนมากมายมหาศาลแตกออกจากดวงไฟมา วิญญาณของสรรพสัตว์ทั้งหลายออกมาจากพรหมเช่นเดียวกัน เมื่อแตกออกมาแล้วเข้าสิงอยู่ในร่างต่าง ๆ จำนวนที่ชาติไม่อาจนับได้ การเกิดในชาติต่าง ๆ อาจเปลี่ยนแปลงไป ขึ้นอยู่กับพรหมลิขิต ชาวฮินดูเชื่อว่า พรหมจะทรงลิขิตชีวิตไปตามผลกรรมของสัตว์ที่กระทำไว้จากชาติหนึ่งแล้ว พิพากษาให้ไปเกิดตามผลกรรมนั้น^{๔๑}

สรุปความหมายของการเวียนเกิด ตามคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ สังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิด ของชีวิตตราบใดที่วิญญาณยังไม่บรรลุมฤกษ์ ตราบนั้น วิญญาณนั้น จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่เรื่อยไป

ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เชื่อว่า พรหมมัน คือความจริงสูงสุด ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโลกหรือสรรพสิ่งทั้งธรรมชาติ และวิญญาณ ดังนั้น พรหมมันจึงเป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวงเป็นที่เกิดของโลกเป็นที่อิงอาศัยและที่ดำรงอยู่ของโลก^{๔๒} ได้ให้ทัศนะวิวัฒนาการของพรหมมันในฐานะที่เป็นรากฐานของสรรพสิ่งมีดังนี้

พรหมมัน คำว่า “พรหม” มาจากคำว่า “พรห” ธาตุ หมายถึง ความมอกลงาม ความเจริญหรือวิวัฒน์ ความหมายเดิมหมายถึงการบูชาขัยัญ การสวดอ้อนวอน ภายหลังความหมายได้เปลี่ยนมาตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. ในฤคเวท พรหมมัน หมายถึง ความรู้อันศักดิ์สิทธิ์ ถ้อยคำอันเป็นสิ่งวิเศษ
๒. ในคัมภีร์อุปนิษัตพรหมมัน หมายถึง ความมอกลงามความเจริญเติบโตความก้าวหน้า

^{๔๐}สุนทร ฌ รังสี, *ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๗.

^{๔๑}ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, รศ. ดร., *การศึกษาเปรียบเทียบศาสนาและการศึกษาประเด็นสำคัญ*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐.

^{๔๒}Chandradhar Sharma, *A Critical survey of Indian philosophy*, (varanasi: motilal Banarsidass, 1964), p. 17.

๓. พรหมัน หมายถึงความแท้จริงอันติมะ (Ultimate Reality) หรือองค์สัมบูรณ์

๔. พรหมัน หมายถึง ความแท้จริงอันติมะที่รู้แจ้งโลก แต่อาตมัน หมายถึง ความแท้จริงอันติมะที่รู้ในตัวเอง

๕. พรหมัน หมายถึง สิ่งแท้จริงสูงสุดหรืออันติมะสัจจะ ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโลกและสรรพสิ่งในโลก พรหมันตามความหมายในปัจจุบัน หมายถึง “สิ่งซึ่งเป็นมูลการณะของสรรพสิ่ง”^{๔๓}

จากพรหมันเป็นอากาศ (Ether) จากอากาศเป็นลม จากลมเป็นไฟ จากไฟเป็นน้ำ จากน้ำเป็นดิน และจากดินก็เป็นที่เกิดพืชพันธุ์ และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย หรือในไตรตติรียอุปนิษัตได้กล่าวถึงทฤษฎีวิวัฒนาการที่รู้จักกันว่าคำสอนเรื่องเครื่องห่อหุ้มหรือฝัก (โกศะ) ทั้ง ๕ ไวดังนี้

ฝักที่ ๑ อันนอมยโกศะ ซึ่งเป็นระดับต่ำสุด พรหมันได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นสสารหรือวัตถุ เพื่อเป็นอุปกรณ์สำคัญสำหรับทำให้สิ่งมีชีวิตได้เกิดขึ้นมา

ฝักที่ ๒ ปราณมยโกศะ พรหมันได้แปรมาเป็นชีวิตและลมปราณ โดยอันดับแรกเป็นชีวิตของพืชพันธุ์ต่าง ๆ ก่อน แล้วต่อมาก็เป็นชีวิตของสัตว์ทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์ด้วย

ฝักที่ ๓ มโนมยโกศะ พรหมันแปรมาเป็นจิตใจ แต่จิตใจระดับนี้ยังเป็นเพียงสัญชาตญาณ ซึ่งมีทั้งในมนุษย์และสัตว์

ฝักที่ ๔ วิชญานมยโกศะ พรหมันแปรมาเป็นเหตุผลระดับนี้มีเฉพาะในมนุษย์เท่านั้น มนุษย์แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานก็ตรงที่มีเหตุผล

ฝักที่ ๕ อานันทมยโกศะ ซึ่งเป็นระดับสูงสุด พรหมันแปรมาเป็นความเบิกบานใจ ในระดับนี้ไม่มีทั้งทวิภาพ (Duality) ของจิตและวัตถุ และทั้งพหุภาพ (Plurality) ของสรรพสิ่งคงมีแต่เอกภาพหรือความเป็นหนึ่ง (Unity) อันไม่มีการเปลี่ยนแปลง มีแต่ความเบิกบานใจอันเป็นนิรามิสสุข ซึ่งระดับสูงสุดนี้ก็คือ ภาวะแห่งพรหมันนั่นเอง^{๔๔}

ในทรรศนะอุปนิษัตเห็นว่า โลกหรือจักรวาลเป็นของจริงแท้ เพราะมาจากพระพรหม พระองค์ทรงสร้างโลกและสรรพสิ่งขึ้นมา ทรงควบคุมสิ่งที่พระองค์สร้างให้เป็นไป ทรงทำลายสิ่งเหล่านี้เมื่อทรงพระประสงค์ พระองค์ทรงสร้างมนุษย์และสรรพสัตว์ ทรงกำหนดชะตากรรมของคนและสัตว์ ดังที่เรียกว่า “พรหมลิขิต” ทรงเป็นเจ้าของกฎแห่งกรรมและกฎแห่งศีลธรรม จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดเป็นไปตามกรรม

กฎแห่งกรรม ในคัมภีร์อุปนิษัตได้อธิบายกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ว่า “กรรม” มาจากรากศัพท์ว่า ฤตะ หมายความว่า การกระทำ การกระทำนี้หมายถึง การกระทำทุกอย่างโดยทั่วไป^{๔๕} ไม่ว่าจะเป็นการกระทำดีหรือไม่ดีก็จัดเป็นกรรม หรือการกระทำทั้งสิ้น นักปราชญ์บางท่านกล่าวว่า คำว่า “กรรม” มาจากคำว่า ฤตะ ในคัมภีร์พระเวท หมายถึง ความเป็นระเบียบแห่ง

^{๔๓} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, **ปรัชญาตะวันออก**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไอเดียเนสต์, ๒๕๓๖), หน้า ๔๒.

^{๔๔} ฟิน ดอกบัว, **ปวงปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๒๔.

^{๔๕} Ruth, **Introduction of Indian Philosophy**, p. 160.

สรรพสิ่งในสากลจักรวาล หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง ความเป็นระเบียบในธรรมชาติ คำว่า “กฎแห่งกรรม” ในปรัชญาฮินดู มีความหมาย ๒ นัย คือ

๑. กฎแห่งกรรม หมายถึง กฎแห่งธรรมชาติ หรือกฎแห่งเหตุผลในธรรมชาติ ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นจะต้องเป็นไปตามอำนาจเหตุปัจจัย การที่มันจะเกิดขึ้นมาเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ได้มันก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยทำให้เกิด เมื่อเกิดมาแล้วมันดำรงอยู่ได้ก็เพราะมีเหตุปัจจัยทำให้มันดำรงอยู่ และเมื่อมันเสื่อมสลายลงก็มีปัจจัยทำให้เสื่อมสลาย ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีรูปร่างก็อยู่ภายใต้อำนาจของเหตุปัจจัยไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นมาอย่างลอยๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัย นี่คือกฎแห่งกรรมในความหมายของกฎแห่งธรรมชาติ หรือกฎแห่งเหตุผล

๒. กฎแห่งกรรม หมายถึง กฎแห่งศีลธรรม คือกฎแห่งการกระทำของสิ่งที่มีชีวิต หรือในความหมายแคบ หมายถึง กฎที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ หลักการทั่วไปของกฎแห่งกรรมตามความหมายนี้ มีคำว่า ทำดียอมได้รับผลดี ทำชั่วยอมได้รับผลชั่ว ตามกฎทางศีลธรรม ในคัมภีร์อุปนิษัทการประกอบพิธีบูชาญถือว่าเป็นการประกอบกรรมดี (กุศลกรรม) นอกจากนี้ กรรมดี คือ การสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ งานสังคมสงเคราะห์การบริจาคทาน หรือการช่วยเหลือผู้อื่น กรรมดีหรือกุศลกรรมดังกล่าวมานี้เป็นกรรมดีชั้นธรรมดา ส่วนกรรมดีชั้นสูงสุดหรือชั้นอุกฤษฏ์ นั่นคือ การบำเพ็ญตบะหรือการบำเพ็ญเพียรแบบนักบวชเพื่อให้บรรลุโมกษะ^{๕๖}

กฎแห่งกรรมเป็นกฎที่ดำรงโลกไว้ และรักษาผลของกรรมต่าง ๆ ที่บุคคลทำไว้ไม่ให้สูญหายไปไหน ดุจเดียวกับการดำรงอยู่ของพลังงานในด้านวัตถุอันนั้น ทั้งยังคอยตามสนองบุคคลผู้กระทำความนั้นด้วย กรรมมี ๒ ประเภท คือ

๑. **กรรมที่ให้ผลแล้ว** เรียกว่า อารัพทกรรม หรือ รารัพทกรรม เช่น เกิดมามีรูปร่างดี หรือไม่ดี เป็นต้น

๒. **กรรมที่ยังไม่ให้ผล** เรียกว่า อนารัพทกรรม ซึ่งกรรมประเภทนี้ยังแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือกรรมที่เคยสะสมมาแต่ในอดีต เรียกว่า ปราณกรรม หรือสัจจิตกรรม และกรรมที่สะสมขึ้นมาใหม่ในชาติปัจจุบัน เรียกว่า กริยามาณกรรม หรือ สัจจิตนิมนกรรม^{๕๗}

เจ้าแห่งกรรมนั้นคือ พระอิศวร ซึ่งอยู่ในฐานะเป็น อปรพรหม มีหน้าที่รักษาความยุติธรรม กฎแห่งกรรมมีว่า การที่บุคคลมีความทะยานอยาก ย่อมกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปด้วยเจตนา เพื่อสนองความทะยานอยากนั้นเขาทำอย่างใดผลก็ปรากฏอย่างนั้นผลกรรมย่อมควบ คุ้มภพหน้าของสัตว์อีกด้วย

ในฉานโทคยะอุปนิษัทให้ทรรศนะเกี่ยวกับการเกิดใหม่ว่าชีวะตมันเกิดได้ ๒ ทาง คือ

๑. **เทวียน** เป็นทางสว่างหรือทางแห่งเทพ ในทางสว่างหรือทางแห่งเทพนั้นผู้ที่จะเข้าถึงได้ก็ด้วยการบำเพ็ญตบะเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในพรหมณ์หลังจากตายแล้วจึงจะสามารถดำเนิน

^{๕๖} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า

๕๓.

^{๕๗} ฟื้น ดอกบัว, ปวงปรัชญาอินเดีย, หน้า ๑๖.

ไปทางนี้ได้ ซึ่งเป็นทางอันเกษมโดยผ่าน อากาศ พระอาทิตย์ และสุดท้ายก็เข้าสู่โลกแห่งความเป็น เอกภาพกับพรหมัน ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

๒. **ปิตถยาน** เป็นทางมืดหรือทางแห่งบิทรนั้น ผู้ที่จะดำเนินไปตามทางนี้ได้ก็คือ คนที่ บำเพ็ญกุศลกรรมหรือกรรมดีดังกล่าวแล้ว เมื่อตายแล้วก็จะดำเนินไปตามทางมืดนี้ ซึ่งเป็นทางแห่ง หมอกควัน เมื่ออยู่ในโลกแห่งบิทรระยะหนึ่งก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก หรือลงมา สิ่งสถิตอยู่ใน พืชพันธุ์ธัญญาหาร เมื่อมนุษย์บริโภคพืชพันธุ์ธัญญาหารเข้าสู่ร่างกาย ก็จะถือกำเนิดในร่างกายมนุษย์ ถ้าผู้ที่ประกอบแต่กุศลกรรมหรือกรรมดีไว้ก็จะเกิดมาเป็นคนดี เช่น เกิดเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ส่วนผู้ที่ประกอบกรรมชั่วหรืออกุศลกรรมไว้มาก เมื่อตายแล้วก็จะไปสู่ยมโลก เสวยความทุกข์ตาม สภาพของกรรมที่ทำไว้ เมื่อสิ้นกรรมในยมโลกแล้วหากเกิดในโลกมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น เกิด ในตระกูลศูทร จัณฑาล หรืออาจจะไปเกิดเป็นสัตว์ เช่น สุนัข หมู แมว แพะ แกะ เป็นต้น

คัมภีร์พระเวท มีหลักการว่า การกระทำความดีย่อมนำไปสู่อมฤตภาพวิญญานท่องเที่ยว ไปไม่เกิดและมีตายในภพชาติต่างๆ ตามกรรมของตนคนเราทุกคนจะต้องได้รับผลของกรรม โดยไม่อาจ หลีกหนีไปได้สิ่งเลวร้ายที่ปรากฏในชาตินี้ หรือในชีวิตนี้เป็นผลกรรมเก่ากรรมชั่วที่ทำไว้ในชาติก่อน หรืออดีตชาติ การสวดอ้อนวอนมีความมุ่งหมายเพื่อปลดเปลื้องกรรมในอดีตด้วย ผู้กระทำความดีย่อ มไปเกิดในพรหมโลก เพราะผลของกรรมชั่ว บางคนจึงต้องเกิดในสิ่งที่ไร้วิญญาน เช่น ต้นไม้ กรรมและ การเกิดใหม่ของมนุษย์เรานั้นจะวนเวียนอยู่เรื่อยไปจน กว่าว่าเมื่อใดได้ทำลายอวิชชา เข้าถึงพรหมัน หรือปรมาตมัน แล้วจึงหยุดการเวียนว่ายตายเกิดต่อไปได้

กรรมใด ๆ ก็ตามไม่ว่ากรรมดีหรือกรรมชั่วย่อมส่งผลให้แก่อินทรีย์ภาพของผู้ทำและ สิ่งแวดล้อมอย่างแน่นอน ผลกรรมที่ส่งผลให้แก่อินทรีย์ภาพของผู้ทำนั้นจะถูกเก็บไว้ในจิต เป็นปัจจัย ปรงแต่งจิตให้คิดดีหรือคิดชั่วไปตามลักษณะของกรรมนั้น ๆ ผลกรรมที่ส่งผลให้แก่สิ่งแวดล้อมก็ทำให้ สิ่งแวดล้อมดีหรือเลวตามลักษณะของผลกรรมเช่นกัน^{๔๘}

อย่างไรก็ตามผลกรรมทั้งหลายเกิดจากอวิชชา เพราะฉะนั้น ความหมายของอวิชชา (อวิชชา) หมายถึง ความไม่รู้ อวิชชาเป็นสิ่งที่เหมือนม่านปิดบังทำให้ชีวาตมันไม่รู้ความเป็นจริงว่า ตนเองกับสิ่งสมบุรณ์ คือ พรหมันนั้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความไม่รู้หรืออวิชชานี้เป็นสาเหตุให้ ชีวาตมันต้องเวียนว่ายตายเกิด ท่องเที่ยวไปในการเวียนเกิด ขณะที่ท่องเที่ยวไปก็กระทำความดีบ้างชั่ว บ้าง แล้วก็ได้รับผลแห่งกรรม เป็นความสุขบ้างทุกข์บ้างหมุนเวียนกันไป เมื่อใดชีวาตมันเห็นแจ้งใน ความเป็นจริงและขจัดอวิชชาเสียได้ เมื่อนั้น ก็จะบรรลุลหุตพ้นกลับคืนสู่สภาพความเป็นหนึ่ง เดียวกับพรหมัน ซึ่งเรียกว่า “การบรรลุมอกษะ”^{๔๙} แต่ถ้าหากยังมีการเวียนว่ายตายเกิดถือว่ายังข้อง เกี่ยวกับ “สังสารวัฏ”

อาตมันเป็นจุดกำเนิดของอินทรีย์ซึ่งอินทรีย์นี้เป็นส่วนประกอบของโลก ในอุปนิษัต ฉานโทคยะ กล่าวว่ามียอยู่ ๓ ธาตุ คือ ไฟ น้ำและดิน ได้มาจากพรหมในไตตติริยะะ กล่าวว่ามียอยู่ ๕ ธาตุ คือ อีเทอร์ (อากาศ) ลม (พายุ) ไฟ (อัคคี) น้ำ (อบ) และดิน (ปฐพี) ทั้งหมดนี้มีวิวัฒนาการมาจาก

^{๔๘} อดิศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย**, หน้า ๑๕๘.

^{๔๙} สุนทร ฦ รังษี, **ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ**, หน้า ๔๑.

อาดมัน การแบ่งธาตุออกเป็น ๕ ชนิด เพราะยึดหลักความจริงที่ว่า อวัยวะรับรู้ของมนุษย์มีอยู่ ๕ แห่ง ซึ่งให้การรับรู้ต่อเสียง สี กลิ่น รส และสัมผัส ธาตุทั้ง ๕ ในที่นี้มีได้หมายถึงธาตุทางเคมีที่นักวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันค้นพบ ในฉานโทคยะที่กล่าวว่า มีธาตุเพียง ๓ เท่านั้นได้อธิบายว่า ธรรมาธาตุทั้ง ๓ นี้ ธาตุแต่ละตัว (ชนิด) ทำให้เกิดธาตุขึ้นมา ๓ เท่า อินทรีย์ชีวิตจึงแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มที่เกิดจากไข
๒. กลุ่มที่เกิดจากเชื้อเหิร์ม
๓. กลุ่มที่เกิดจากหน่อ และภายหลังก็ได้เพิ่มขึ้นมาอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มที่เกิดจากยาง

อาดมันในคัมภีร์ฤคเวท หมายถึง ลมหายใจ หรือแก่นแท้ หรือลักษณะสำคัญ แล้วค่อย ๆ เปลี่ยนมา มีความหมายว่า วิญญาณหรือตัวตน ซึ่งทำให้มีชีวิตอยู่ยืนยาวได้ตราบที่ยังมีลม

หายใจอยู่ แต่ภายหลังความหมายของอาดมันได้เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ คือ เป็นความรู้สึก ใจ (Mind) วิญญาณ (Soul) และเจตภูติ (Spirit)^{๕๐}

ในคัมภีร์ฉานโทคยะ อุปนิษัท จากคำสนทนาระหว่างพระประชาบดีผู้เป็นอาจารย์ และพระอินทร์ผู้เป็นศิษย์ ได้อธิบายถึงการพัฒนาของ “ตัวตน” ว่ามี ๔ ระดับ คือ

๑. ระดับร่างกาย
๒. ระดับที่ใช้ประสบการณ์จากประสาทสัมผัสทั้ง ๕
๓. ระดับนอกเหนือจากธรรมชาติ
๔. ระดับองค์สมบูรณ์

พระประชาบดีได้สรุปหลักทั่วไปของตัวตนไว้ว่า “ตัวตน” มีลักษณะที่เป็นอิสระจากความชั่วร้ายมีความเป็นอมตะไม่ตาย ไม่อยู่ภายใต้การจำกัดอายุไม่มีความหิว ไม่มีความกระหาย มีลักษณะสำคัญคือ ความจริง

ดังนั้น “อาดมัน” ตามทัศนะต่าง ๆ แล้วก็จะได้หลายความหมาย เช่น ในระยะแรก หมายถึงลมหายใจ ภายหลังความหมายได้เปลี่ยนไปจากเดิม เป็นความรู้สึก, จิต, วิญญาณ และเจตภูติ และมีความหมายกว้างออกไปคือ หมายถึงสิ่งที่อาศัยอยู่ในสรรพสิ่ง อาตมันเป็นผู้รู้ มีประสบการณ์ และกระทำสิ่งที่ถูกรู้ให้ปรากฏเป็นอมฤต และดำรงอยู่ในสถานะเดียวตลอดกาล

ธรรมชาติของอาดมัน ในฉานโทคยะ อุปนิษัท ได้กล่าวถึงตัวตน หรืออาดมันไว้ว่า อาตมัน เป็นอิสระจากบาป จากความชรา จากความตายและความเศร้า จากความหิวและกระหาย ไม่ต้องการสิ่งใด นอกจากสิ่งที่ควรต้องการ ไม่มีความคิดหรือจินตนาการอะไรนอกจากสิ่งที่ถูกที่ควรเป็นสิ่งที่เราต้องพยายามทำความเข้าใจ เป็นปัญหาสำคัญ ซึ่งปรากฏขึ้นในความเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะทั่วไปในขั้นต้น ฝัน หลับ ตาย เกิดใหม่ และการปลดปล่อย

^{๕๐} Chandradhar Sharma, A Critical survey of Indian philosophy, (varanasi: motilal Banarsidass, 1964), p. 17.

ในพหูพจน์ยณะ อุปนิษัต พระประชาบดีได้อธิบายธรรมชาติของอาตมมันว่า “ตัวตน” หรืออาตมมันของมนุษย์มีอยู่ในตัวของมันเองไม่มีอยู่ในตัวของผู้อื่นเป็นบุคคลที่สามารถมองเห็นแต่ไม่ใช่วัตถุที่จะมองเห็นได้ พระประชาบดีได้อธิบายระดับต่าง ๆ ของอาตมมันให้แก่ตัวแทนเทวดาและตัวแทนของอสูรฟิงวิโรธนะตัวแทนของอสูรพอใจในคำอธิบายของพระประชาบดี แต่พระอินทร์ไม่พอใจคำอธิบายเหล่านั้นจึงซักถามพระประชาบดีอีก ดังนั้น พระประชาบดีจึงอธิบายถึงอาตมมันจากระดับต่ำจนถึงระดับสูงสุด ดังนี้^{๕๑}

๑. **ระดับร่างกาย** ระดับแรกคือ ระดับของอาตมมันที่เป็นร่างกายซึ่งเจริญเติบโต ตายแล้วเนาเปื่อยสูญหายไป คืออาตมมัน และพระประชาบดีได้ขยายความต่อไปว่า ร่างกายไม่ใช่อาตมมันเมื่อขยายความให้ชัดเจนขึ้น พระประชาบดีจึงให้พระอินทร์แต่งตัวให้ดีขึ้น แล้วให้ไปดูในกระจกเงา พระอินทร์ก็ปฏิบัติตาม ก็เห็นว่าตัวเองน่าดูมากขึ้น เพราะแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าที่ดีและสะอาด ความสงสัยก็เกิดแก่พระอินทร์ต่อไปอีกว่า เพราะ “อาตมมัน ซึ่งมองเห็นจากเงาในกระจกจะเห็นความสวยงามหากร่างกายแต่งตัวดีจะเห็นสะอาด หากร่างกายสะอาด ในทางตรงกันข้าม หากร่างกายสกปรกและพิการก็จะเห็นว่าพิการ และจะมองไม่เห็น หากร่างกายหายไป ”

๒. **ระดับที่ใช้ประสบการณ์จากประสาทสัมผัสทั้ง ๕** คือระดับของประสบการณ์ที่เกิดจากประสาททั้ง ๕ พระประชาบดีสอนพระอินทร์ว่า “ผู้ที่มีความสุขกับความฝันนั้นคือ อาตมมัน” ตัวตนในระดับนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญไม่มีความสำคัญแต่ประการใด เพราะมีความเปลี่ยนแปลงทุกกระยะ ถึงแม้จะเป็นความอิสระจากร่างกาย แต่ความฝันดูเหมือนจะไม่ปรากฏขึ้นเองเหมือนลักษณะของตัวตน หรืออาตมมันปรากฏขึ้น อัตตาที่อาศัยความจำกัดของเวลา และการเกิดใหม่สามารถจะกล่าวได้ว่ามีความเป็นอมตะ

๓. **ระดับนอกเหนือธรรมชาติ** พระประชาบดีสอนพระอินทร์ว่า “เมื่อบุคคลหลับนอนพักผ่อน และพักผ่อนอย่างเต็มที่ จะไม่เห็นภาพอันเกิดจากความฝันเลย ภาวะเช่นนั้นคือ “ตัวตนหรืออาตมมัน” พระอินทร์ยังไม่พอใจกับคำอธิบายนี้ เพราะในภาวะหลับฝันหลับสนิทไม่มีความฝันเลย เราจะไม่มีความรู้สึกเลยว่าได้มีประสบการณ์อย่างหนึ่งอย่างใด แต่เราไม่สามารถกล่าวได้ว่าไม่มี “ตัวตน” ปรากฏอยู่ระดับองค์สมบูรณ์ ตัวตนสมบูรณ์คือ อาตมมัน พระประชาบดีให้คำอธิบายว่า “อาตมมัน” ที่แท้จริงคือสภาพที่เป็นอิสระจากประสบการณ์ทางร่างกายทั้งหลายจากความมีรูปร่างทั้งหลายจากความฝันทั้งหลาย นอกเหนือจากสภาพดังกล่าวเท่านั้น ไม่มีรูปร่าง ไม่สามารถพบเห็นได้ด้วยตาเปล่า ไม่สามารถพบได้ในความฝัน ความฝันคืออะไร มีอะไรเป็นลักษณะสำคัญ? คำตอบคือ ความไม่มีอะไรเลย^{๕๒}

หากจะพิจารณาจากข้อความที่พระประชาบดีได้อธิบายเกี่ยวกับตัวตน หรือ อาตมมันทั้ง ๔ ระดับแล้วจะเห็นว่าตัวตน หรืออาตมมันเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ ไม่มีวันแปรเปลี่ยน ดังนั้นอาตมมันจะเป็นสิ่งเดียวกันกับตัวตนที่ปรากฏในความฝันก็ไม่ใช่ เพราะตัวตนที่ปรากฏในความฝันนั้นยังมีความรู้สึกสุขทุกข์ หวาดกลัว เจ็บปวด ฯลฯ อาตมมันจะเหมือนกับตัวตนที่เสวยความสุขในเวลาหลับสนิทก็ไม่ใช่อีก

^{๕๑} Ibid, pp. 18-19, อ้างใน ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๓๑-๓๒.

^{๕๒} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๔๓ - ๔๔.

เพราะสภาพตัวตนเช่นนั้นเป็นแต่เพียงนามธรรมที่รับรู้อะไรไม่ได้เลย อาตมมันจึงไม่ใช่สิ่งเหล่านั้น แต่อาตมมันเป็นที่ปรากฏฐานให้สิ่งเหล่านั้น เป็นไปได้ นั่นคือ ร่างกายก็มีได้

ประสบการณ์ในความฝันก็มีได้ การนอนหลับสนิทอย่างมีความสุขก็มีได้ สิ่งที่เป็นไปได้ และมีได้ก็เพราะมีอาตมมัน ซึ่งเป็นสิ่งที่คงที่ในท่ามกลางแห่งความเปลี่ยนแปลงทั้งหมด แม้ทุกสิ่งทุกอย่างจะแปรเปลี่ยน แต่ตัวอาตมมันยังคงอยู่ในสภาพเดิม หรืออยู่ในสภาวะอย่างเดียวตลอดกาล

พระประชาบดีได้อธิบายเรื่องอาตมมันไว้ว่า ตัวตนที่แท้จริงนั้นเป็นตัวผู้รู้สูงสุด เป็นพื้นฐานแห่งความรู้ทั้งปวง เป็นสิ่งที่อยู่เหนือสามัญวิสัย ๓ อย่างคือ ผู้รู้ ความรู้ และสิ่งที่ ถูกรู้เป็นสัมปชัญญะ บริสุทธิ์ ที่สำแดงตนเองเป็นผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ เป็นตัวตนที่ไม่ใช่ตัวตน ในพุทธทวารัณยกะ อุปนิษatkกล่าว ว่า ตัวตน ซึ่งเป็นผู้รู้สูงสุดนั้นไม่อาจเปลี่ยนหรือกลับกลายเป็นสิ่งที่ถูกรู้ได้เลย เพราะตัวมันเองนั้นเป็นผู้รู้ ปัญหาเรื่องตัวตน หรืออาตมมันนี้เป็นปัญหาที่วิจารณ์และขบคิดกันอย่างกว้างขวางในคัมภีร์อุปนิษatk

กฐะ อุปนิษatkเชื่อว่า อาตมมันคือ ความแท้จริงอันติมะ และได้เปรียบเทียบได้ว่าวัตถุสิ่งที่ถูกรับรู้เป็นถนน ร่างกายเป็นรถ ประสาทสัมผัสทั้งหลายเป็นม้า จิตเป็นบังเหียน ปัญญาเป็นสารถี วิญญาณเป็นผู้สวयอาร์มณ อตตาคือผู้ผลิตเพลิน และอาตมมันเป็นนาย ผู้ยิ่งใหญ่ที่นั่งอยู่ในรถ ประสาททั้งหลายอาจเปรียบได้กับม้าที่ตีหรือเลว กฐะ อุปนิษatkยังกล่าวต่อไปว่า ประสาทสูงกว่าวัตถุ ประสาทรับสัมผัสเป็นสิ่งที่สูงกว่าสิ่งที่มันรับรู้ จิตสูงกว่าประสาท ปัญญาสูงกว่าจิต เหตุผล (มหัต) อันประณีตละเอียดสูงกว่าปัญญา ปฐมธาตุ (อะวะมกตะ) สูงกว่าเหตุผลอันประณีตทั้งหมด และปุรุช (อาตมมัน) สูงกว่าปฐมธาตุ และไม่มีอะไรสูงกว่าปุรุช ซึ่งเป็นที่สิ้นสุดและเป็นความจริงแท้ อันติมะ (Ultimate Reality)^{๕๓}

บรรดาวัตถุที่ประสาทรับรู้ ตัวประสาท จิต ปัญญา และเหตุผลล้วนมีอยู่เพื่ออาตมมันและรับใช้อาตมมันทั้งสิ้นอาตมมันสถิตอยู่ในสิ่งดังกล่าวเหล่านี้ และทำให้สิ่งเหล่านี้ ดำรงอยู่อย่างมีความหมาย แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งเดียวกับอาตมมัน เพราะว่าอาตมมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือความเป็นไปของสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด

พระยมได้สอนเรื่องอาตมมันแก่ นะฉิเกตาว่า “อาตมมันมีความเป็นอมตะ พิสูจน์ได้ด้วยตนเองเปล่งประกายได้ในตัวเองและสามารถตระหนักได้โดยตรงโดยมองสภาพเหนือธรรมชาติของความเป็นทวิภพ ระหว่างรูปแบบและวัตถุ”

ทรรคนะของอุปนิษatkทั้งหลายมีความว่า อาตมมันหรือตัวตนที่แท้จริงนั้นเป็นสิ่งสากล ยิ่งใหญ่ และสูงสุด เอกภพทั้งสิ้นดำรงอยู่และเคลื่อนไหวในอาตมมัน และทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอยู่ เคลื่อนไหว และดำรงอยู่ได้ด้วยตัวตน หรืออาตมมัน เพราะอาตมมันคือ อันติมะสัจจะ^{๕๔}

พรหมันเกี่ยวข้องกับอาตมมัน ตามนัยแห่งคำสอนของอุปนิษatk สิ่งปรากฏมีอยู่ในโลก ทั้งที่เป็นตัวตนคืออาตมมันและสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนหรืออาตมมันกล่าวคือ ทั้งสองอย่างนี้ล้วนแต่เป็นการสำแดงให้ปรากฏ (manifestation) ของสิ่งสัมบูรณ์คือพรหมันทั้งสิ้น แต่เพื่อให้เห็นความแตกต่าง

^{๕๓} ทงหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๔๔ - ๔๕.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓ - ๔๕.

ระหว่าง สิ่งสัมบูรณ์ซึ่งเป็นตัวตนสากลกับตัวตนย่อยซึ่งเกิดจากการสำแดงดังกล่าว ตัวตนสากลจึงเรียกเสียใหม่ว่า ปรมาตมัน ส่วนตัวตนย่อยเรียกว่า ชีวาตมัน ตัวตนสากลหรือปรมาตมันไม่ได้ถูกจำกัดด้วยสิ่งใด แต่ตัวตนย่อยหรือชีวาตมันถูกจำกัดด้วยร่างกายมนุษย์แต่ละคนมีชีวาตมันเป็นแกนกลางของชีวิต ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลงและสลายไปในที่สุด ส่วนชีวาตมันนั้นจะคงสภาพเดิมอยู่ตลอดไปโดยไม่เปลี่ยนแปลงหรือสลายตามไปด้วย ทั้งนี้ก็โดยที่มันเป็นส่วนหนึ่งแห่งอาตมันสากลหรือปรมาตมัน ในเวลาที่คนตายชีวาตมันจะละทิ้งร่างเก่าแล้วไปอาศัยร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าจากชุดเก่าเป็นชุดใหม่ฉะนั้น ในฉานโทคยอุปนิษัที่มีความตอนหนึ่งแห่งอาตมันสากล

ที่ว่ามีธรรมชาติอย่างเดียวกัน ก็เพราะทั้งปรมาตมัน และชีวาตมันเป็นสรพัญญู (Omniscient) สรรพาทูติ (Omnipresent) สรรพเดช (Omnipotent) เป็นอมตะ คือไม่เกิด ไม่ตาย และเที่ยงแท้รันรันตร เหล่านี้เป็นต้น ที่ต่างกันก็เพียงแต่ชีวาตมันยังถูกจำกัดด้วยร่างกาย มีร่างกายเป็นที่คุมขัง ตกอยู่ในอำนาจกิเลสยังถูกอวิชชาครอบงำ จึงยังเสวยสุข เสวยทุกข์ ดีใจ และเสียใจ เพราะฉะนั้น ชีวาตมันจึงยังถูกจำกัดด้วยเทศะ และกาละ (Space and time) และยังคงอยู่ในอำนาจกิเลส เป็นดุน้ำที่ยังมีตะกอนอยู่ ยังไม่เป็นน้ำกลั่น ดังนั้นจึงมี ๔ สถานะคือ

๑. **สถานะขณะตื่นอยู่** เรียกว่า วิชวะ ชีวาตมันจะรู้และผลิตเพลินต่อรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะโดยผ่านทางอายตนะภายในหรือประสาทสัมผัส

๒. **สถานะขณะฝัน** เรียกว่า ไตชสะ ชีวาตมันจะรู้และผลิตเพลินกับธรรมารมณ์โดยผ่านทางมนัส

๓. **สถานะขณะหลับสนิทไม่ฝัน** เรียกว่า ปรัชญา ชีวาตมันมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความสุขแท้ โดยไม่เกี่ยวกับเรื่องภายนอกและภายใน

๔. **สถานะที่เสวยปีติสุข** เรียกว่า อาตมัน ชีวาตมันจะไม่รับรู้อารมณ์ทั้งภายนอกและภายใน กลายเป็นอาตมันซึ่งรวมเป็นหนึ่ง ไม่แบ่งเป็นสองอีกต่อไป อาตมันนี้แหละคือปรมาตมัน^{๕๕}

ในอุปนิษัที่มีคำพูดหรือข้อความสำคัญอยู่ประโยคหนึ่งเรียกว่า มหาวากย์ แปลว่า คำพูดที่ยิ่งใหญ่หรือสำคัญ ได้แก่ข้อความว่า “อาตมันคือพรหมัน” คือ “ตต ตวม อสิ” แปลตามรูปศัพท์ว่า “ท่านคือสิ่งนั้น” แปลเป็นความหมายว่า อาตมันคือ พรหมัน จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า อาตมันย่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอาตมันสากลหรือพรหมัน พรหมัน หรือ ปรมาตมัน ซึ่งเป็นอันติมะสัจจะนั้นเป็นองค์สัมบูรณ์ คำที่แสดงลักษณะของพรหมันมีอยู่ ๓ คำคือ

๑. **สัต** คำว่า “สัต” หมายถึง ความมีอยู่ของพรหมัน คือ แสดงให้รู้ว่าพรหมันนั้นเป็นสิ่งที่อยู่จริงไม่ใช่ไม่มีอยู่ คำนี้แสดงถึงภววิสัย (Existence) ในคัมภีร์อุปนิษัที่มีข้อความบางตอนได้กล่าวถึงการกำเนิดของโลกว่า อันดับแรกเกิดเป็นไฟ ต่อจากนั้นเกิดเป็นน้ำ เป็นดิน และเกิดเป็นโลกตามลำดับ ถลาอุปนิษักล่าวว่าทุกสิ่งเกิดมาจากไฟ บางคัมภีร์กล่าวว่าเกิดมาจากอวกาศก่อน มีข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับคำว่า “สัต” คือในขั้นแรกถือว่ามี “อัสต” และ “สัต” เกิดจาก อัสต หรือเรียกว่า ภาวะ (ความมีอยู่) เกิดจากอภาวะ (คือความไม่มีอยู่) หมายความว่าความมีเกิดจากความไม่มี

^{๕๕} สุนทร ฌ รังษี, **ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๔๑.

๒. **จิต** คำว่า “จิต” เป็นคำตอบที่ว่า พรหมนั้นมีอยู่ในลักษณะอย่างไร คือการอธิบายหรือบอกให้ทราบว่า พรหมนั้นนั้นมีอยู่ในลักษณะที่เป็นจิตบริสุทธิ์ หรือสัมปชัญญะบริสุทธิ์

๓. **อานันทะ** เป็นคำที่แสดงถึงคุณลักษณะของจิตบริสุทธิ์ หรือสัมปชัญญะบริสุทธิ์ ว่า มีสภาพเป็นความสุขหรือความบันเทิงสูงสุด ที่เรียกว่า “นิรามิสสุข”

คำทั้งสาม คือ สัต จิต และ อานันทะ จึงเป็นคำที่แสดงถึงภาวะลักษณะขององค์สัมบูรณ์ คือ พรหม^{๕๖}

คัมภีร์อุปนิษัที่ได้กล่าวถึงเรื่อง อาตมันไว้ในหลายลักษณะ คือ

๑. แต่ละสัตว์มีอาตมันอยู่หนึ่ง และรักอาตมันนั้นอย่างยิ่ง รักยิ่งกว่าบุตรรรยาและทรัพย์สินสมบัติใด ๆ ความรักที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่ตนเองเท่านั้น แต่อยู่ที่อาตมันในสรรพสัตว์ คนหนึ่งจะต้องรักคนอื่น ๆ ก็เพราะคนอื่น ๆ เหล่านี้มีอาตมัน ความรักอาตมันเป็นสาเหตุให้รู้อาตมัน และเป็นสาเหตุให้บรรลุอมฤตภาพด้วย

๒. อาตมันที่ยิ่งใหญ่เป็นปรมาตมัสัจจะ เป็นปรพพรหมที่ครอบงำสรรพสิ่ง มีอยู่ในสรรพสิ่งและสรรพสิ่งเป็นแกนของเอกภาพ เป็นเหตุแห่งความเคลื่อนไหวของสสารทั้งปวง อาตมันนั้นมีทั้งสร้างและไม่สร้างโลก เป็นทั้งบุคลาธิษฐาน และธัมมาธิษฐาน

๓. อาตมัน หรือพรหมัน นี้คือความรู้ที่บริสุทธิ์ ต่างจากความรู้ในเวลาผัน และความรู้ทางอินทรีย์ การรู้จักภาวะของตนเองอย่างชัดแจ้งเป็นความจริงที่สิ้นสุดประการหนึ่ง

๔. ความสุขที่สูงสุดเข้าถึงได้ด้วยการรู้จักอาตมันอย่างสัมบูรณ์ ซึ่งต่างจากความสุขที่เกิดจากความรักสัตว์ และสรรพสิ่งในโลกอันเป็นความสุขชั่วคราว และเป็นความสุขที่มีขอบเขตจำกัดที่เจือด้วยความทุกข์ ความโศกเศร้าอยู่ด้วย และตกอยู่ในกระแสแห่งความแก่และความตาย

จากข้อความที่กล่าวถึงเรื่องลักษณะของพรหมันและอาตมัน ตามคำสอนของคัมภีร์อุปนิษันั้นแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่ปรากฏมีอยู่ในโลกนี้ทั้งที่เป็นตัวตน คือ อาตมัน และสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน คือ อนุอาตมัน แต่เพื่อให้เราเข้าใจชัดเจนถึงความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่าองค์สัมบูรณ์ หรือตัวตนสากล กับตัวตนย่อย จึงเรียกชื่อใหม่ กล่าวคือ ตัวตนสากลเรียกชื่อว่า “ปรมาตมัน” ส่วนตัวตนย่อยเรียกว่า “ชีวาตมัน” ปรมาตมันไม่ได้จำกัดด้วยสิ่งใดเป็นอิสระ ส่วนชีวาตมัน หรือตัวตนย่อยนั้นถูกจำกัดด้วยร่างกายมนุษย์ ทุกคนมีชีวาตมันเป็นแกนกลางของชีวิต ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลง และสลายในที่สุด

ส่วนชีวาตมันคงอยู่ในสภาพเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และไม่มีการสลายไปเหมือนร่างกาย ชีวาตมันเป็นส่วนหนึ่งของปรมาตมัน (อาตมันสากล) เมื่อร่างกายดับสลายลง (ตาย) ชีวาตมัน หรืออาตมันก็จะหาร่างใหม่เพื่ออาศัยอยู่ในฉานโทคยะ อุปนิษั มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า ชีวาตมันเกิดจากการผสมของดิน น้ำ ลม ไฟ และส่วนหนึ่งของอาตมันสากล^{๕๗}

^{๕๖} ฐนุ แก้วโอภาส, **ปรัชญา-ศาสนา ตะวันออก: ตะวันตก**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสารการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๙.

^{๕๗} สุวรรณ เพชรนิล, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘), หน้า ๓๐-๓๑.

ส่วนพรหมัน อุปนิษัท แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ

๑. **พระพรหมระดับสูงสุดหรือระดับประเสริฐ** (Para Brahman) เป็นระดับสูงสุดหนึ่งเดียว เป็นนามธรรม อยู่เหนือกาลและเทศะ เหนือดิน น้ำ ลม ไฟ เหนือความทุกข์และความเศร้าโศกต่าง ๆ เป็นอนันตภาวะ เป็นอมตะ เป็นสิ่งเที่ยงแท้รันดร เป็นความสมบูรณ์สูงสุดซึ่งอยู่เหนือคุณลักษณะทุกอย่าง เรียกว่า นิรคุณะ และอยู่เหนือคุณวิเศษทั้งหลาย เรียกว่า นิรวิเศษะ เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจใช้คำพูดบรรยายได้เป็น อนิรวจนียะ เพราะการพูดถึงคุณลักษณะหรือคุณวิเศษของพระองค์ ก็เท่ากับไปจำกัดความไม่จำกัดของพระองค์ ซึ่งทรงเป็นทุกอย่าง ถ้าจะต้องพูดถึงคุณสมบัติของพระองค์ก็พูดได้บ้าง แต่ให้พูดด้วยประโยคปฏิเสธ ดังที่ยาชญวัลกยะ ได้กล่าวไว้ในพฤทธารณย อุปนิษัทว่า สิ่งที่ไม่มีการเสื่อมสลาย ซึ่งผู้ฉลาดเคารพบูชา เป็นสิ่งที่ไม่หยาบ ไม่ประณีต ไม่สั้น ไม่ยาว ไม่มีเงา ไม่มีความมืด ไม่มีอากาศ ไม่มีช่องว่าง ไม่มีอุปาทาน ไม่มีรส ไม่มีกลิ่น ไม่มีรูป ไม่มีคำพูด ไม่มีจิต ไม่มีแสงสว่าง ไม่มีลมหายใจ ไม่มีหู ไม่มีปาก ไม่มีข้างนอก ไม่มีข้างใน ไม่มีกินอะไร แต่ไม่ถูกอะไรกิน^{๕๘} พรหมถึงแม้จะอยู่เหนือคุณสมบัติต่าง ๆ แต่ก็ปรากฏฐานของคุณสมบัติ และสิ่งต่าง ๆ ดังในเกนอุปนิษัท กล่าวไว้ว่า สิ่งที่ใช้คำพูดอธิบายไม่ได้ แต่เพราะสิ่งนี้การพูดจึงมีขึ้นได้ สิ่งที่จิตคิดไม่ถึง แต่เพราะสิ่งนี้การคิดของจิตจึงเป็นไปได้ สิ่งที่มองด้วยตาไม่เห็น แต่เพราะสิ่งนี้การเห็นของตาจึงเป็นไปได้^{๕๙} สิ่งซึ่งไม่ใหญ่แต่ก็ใหญ่กว่าสิ่งที่ใหญ่ที่สุด สิ่งซึ่งไม่เล็กแต่ก็เล็กกว่าสิ่งที่เล็กที่สุด สิ่งซึ่งไม่ไกลแต่ก็ไกลกว่าสิ่งไกลที่สุด สิ่งซึ่งไม่ใกล้แต่ก็ใกล้กว่าสิ่งใกล้ที่สุด สิ่งซึ่งไม่เคลื่อนไหวแต่ก็เคลื่อนไหวได้ไวกว่าสิ่งเคลื่อนไหวได้เร็วที่สุด สิ่งซึ่งเป็นความไม่เที่ยง แต่ก็ทำให้มีความเที่ยงแท้เกิดขึ้น^{๖๐}

๒. **พระพรหมระดับต่ำหรือระดับไม่ประเสริฐ** (Apara Brahman) เป็นพระพรหมที่มีรูปร่างแต่เป็นร่างทิพย์ จึงไม่อาจมองเห็นได้ มีคุณสมบัติต่าง ๆ มากมาย พร้งพร้อมด้วยคุณวิเศษทั้งหลาย เป็นสรรพปัญญา สรรพปาฏิหาริย์ สรรพเดชา เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง เป็นผู้รักษาโลก และสรรพสิ่ง เป็นเจ้ากฎแห่งกรรม และกฎแห่งศีลธรรม พระพรหมระดับนี้คือ พระอิศวรหรือพระวิษณุ หรือมีพระนามอื่นตามแต่ลัทธิภิกษุต่าง ๆ จะเรียกขานกัน พระองค์ทรงเป็นเทพเจ้าสูงสุด ทรงประทับอยู่ในที่ทั่วไป ไม่ว่าจะเบื้องบนหรือเบื้องล่าง ก่อนและหลัง ทิศตะวันออก ตะวันตก เหนือและใต้

ดังนั้น พระองค์จึงมีท้องฟ้าเป็นพระเศียร มีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เป็นพระเนตร มีทิศทั้ง ๔ เป็นพระกรรณ มีอากาศเป็นลมหายใจ มีโลกเป็นพระหทัย มีแผ่นดินเป็นพระบาท มีจักรวาลเป็นพระกาย เพราะฉะนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างจะเป็นพระพรหม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะเป็นพระพรหมจริง ๆ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของพระพรหมเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะพระพรหมมีลักษณะเป็นทั้ง อันตรภาวะ (Immanent) คือสิ่งสถิตอยู่ในสรรพสิ่ง และ อุตระภาวะ (Transcendent) คือ อยู่เหนือสิ่งทั้งปวง ดุจกลิ่นหอมมีอยู่ในดอกไม้ แต่ดอกไม้ก็ไม่ใช้กลิ่นหอม การสะท้อนเงามีอยู่ในกระจก แต่กระจกก็ไม่ใช้ตัวสะท้อนเงา หรือกระแสไฟฟ้ามีอยู่ในสายไฟ แต่สายไฟก็ไม่ใช้กระแสไฟฟ้า

^{๕๘} สุนทร ญ รังษี, **ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ**, หน้า ๔๕.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๖๐} Jadunath Sinha, **Outline of Indian philosophy**, (calcutta: Sinha publishing House private LTD, 1963), pp. 23-24. อ้างใน พัน ดอกบัว, **ปวงปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๑๐.

พระพรหมระดับนี้มีคุณสมบัติและคุณวิเศษมากมาย คนสามารถพรรณนาถึงพระองค์ได้ด้วยการใช้ประโยชน์ยันแต่จะพรรณนาอย่างไรก็ไม่จบสิ้น

เพราะฉะนั้น พระพรหมแบบนี้จึงทรงมีคุณสมบัติและคุณวิเศษเพิ่มมากขึ้นทุกที ตามที่คนคิดขึ้น ส่วนที่ว่าพระพรหมสิงสถิตอยู่ในที่ทุกแห่ง ก็มีอุปมาดังเกลือที่ละลายอยู่ในน้ำ ดังในฉานโทคยะอุปนิษัทกล่าวไว้ว่า เศวตเกตู ได้ถามบิดาถึงเรื่องปรมาตมัน หรือพระพรหมที่สถิตอยู่ในที่ทั่วไปได้อย่างไร บิดาจึงบอกให้เศวตเกตูใส่เกลือลงไปใ้ในภาชนะซึ่งมีน้ำอยู่ครั้งวันรุ่งขึ้น บิดาได้บอกให้เศวตเกตูไปหยิบเกลือก้อนนั้นมา เศวตเกตูจึงไปหยิบเกลือ แต่ไม่อาจหยิบเกลือได้เพราะเกลือละลายหมดแล้ว บิดาจึงให้เศวตเกตูชิมน้ำในภาชนะนั้น เศวตเกตูชิมแล้วบอกว่าเค็ม บิดาบอกให้ชิมตรงกลางและตรงกันภาชนะตามลำดับ เศวตเกตูก็บอกว่าเค็มเหมือนกัน บิดาจึงสอนเศวตเกตูว่า ปรมาตมันสถิตอยู่ในทั่วไปทุกแห่ง ก็ทำนองเกลือที่ละลายอยู่ในน้ำนั่นเอง

พรหมันหรือพระพรหมทั้ง ๒ ระดับ คือ ปรพรหมและอปรพรหมก็ถือกันว่าเป็นพระพรหมองค์เดียวกัน เพียงแต่มี ๒ ด้าน ดุจในเหรียญเดียวกันมีทั้งหัวทั้งก้อยฉนั้น พระพรหมทั้ง ๒ ระดับนั้น ปรพรหมเป็นระดับสูงสุด มีความสมบูรณ์สูงสุด จึงเป็นเรื่องที่กำหนดไม่ได้และอธิบายด้วยคำพูดไม่ได้ แต่ก็เป็นมูลรากของสรรพสิ่ง เป็นที่มาของสรรพสิ่ง แม้แต่พระอิศวรซึ่งเป็นอปรพรหม ก็เป็นการสำแดงออกให้ปรากฏ ของปรพรหมเช่นกัน พรหมันจึงเป็นเรื่องสูงสุดสำคัญที่สุด ดังนั้นความรู้เกี่ยวกับพรหมันจึงเป็นความรู้ประเสริฐสุด ทั้งสามารถนำไปสู่โมกษะได้ ดังในฉานโทคยะอุปนิษัท นารทะได้บอก สันทฤกุมารว่า

ข้าพเจ้า แม้มีความรู้ในฤคเวท สามเวท และยชุรเวท แต่ด้วยความรู้ดังกล่าวข้าพเจ้าก็รู้เพียงมันตระ และตำราศกดิ์สิทธิ์เท่านั้น ข้าพเจ้ายังไม่รู้จักพรหมันเลย... ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่า ผู้ที่รู้จักพรหมันเท่านั้นจึงจะสามารถหลุดพ้นไปจากความทุกข์ทั้งปวงได้^{๖๑}

ในมณฑกอุปนิษัทมีข้อความว่า “มีความรู้อยู่ ๒ อย่างที่ควรรู้อัจฉ คือ ความรู้อย่างสูง (ปรวิทยา) และความรู้อย่างต่ำ (อปรวิทยา) ความรู้อย่างสูงได้แก่ความรู้ในเรื่องพรหมันอันเป็นอมตะ ส่วนความรู้อย่างต่ำ ได้แก่ ความรู้ในพระเวททั้งหลาย” ในคัมภีร์ภควัทคีตา พระกฤษณะได้สอนท้าวอรชุนว่า ผู้ที่รู้จักพรหมันอย่างแท้จริง ก็แทบจะไม่ต้องรู้เกี่ยวกับพระเวทเลย ทั้งนี้ก็เพราะการเรียนรู้พระเวทจนเชี่ยวชาญเพียงไร ก็ไม่อาจบรรลุโมกษะได้ แต่ตรงกันข้าม การรู้จักพรหมันอย่างแท้จริงเพียงอย่างเดียว โดยไม่มีความรู้ในเรื่องพระเวทเลย ก็สามารถบรรลุโมกษะได้^{๖๒}

กล่าวคือพระพรหมในสมัยพระเวทเป็นอปรพรหม เป็นปฐมเหตุของโลกเป็นผู้สร้างผู้รักษา และผู้ทำลายเป็นเจ้าของสรรพสิ่ง ส่วนอุปนิษัท เป็นปรพรหมเป็นความแท้จริงสูงสุดเป็นสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้ ไม่อาจวัดได้ บรรยายไม่ได้ พุทธถึงลักษณะที่แท้จริงไม่ได้เป็นพื้นฐานของความรู้ทั้งหมด ซึ่งมีอยู่ในธรรมชาติของสัตว์ในสังสารวัฏ ดังนี้

^{๖๑}พื้น ดอกบัว, ปวงปรัชญาอินเดีย, หน้า ๒๖-๒๗.

^{๖๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

๑. พรหมันมีอยู่ชั่วนิรันดร (Ever-identical) ไม่เปลี่ยนแปลง (Unchanging) ไม่เปลี่ยนรูป (Immutable) ไม่มีเบื้องต้นและที่สิ้นสุด
๒. พรหมันเป็นภาวะสูงสุด อีกทั้งเป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวงเรียกว่าเป็นความจริง ประมัตถ์ก็ได้
๓. พรหมันดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง (Self-abiding) ไม่อยู่ในกรอบของกาลเทศะอยู่นอกเหนือกรอบของกาล
๔. พรหมันเป็นหลักการแห่งเอกภพ เป็นหนึ่ง มีแก่นสาร ในตัวเอง
๕. วัตถุหรือสสารก็เป็นของนิรันดร เพราะมาจากพรหมันแต่รูปลักษณ์ภายนอกที่เห็นเป็นลักษณะชั่วคราว เป็นภาพมายาที่ไม่ควรยึดติด
๖. พรหมัน ไม่อาจทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ตามลำพัง เช่นรับรู้อารมณ์ หรือคิดจะต้องเกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอกเสมอ คือมีกายห่อหุ้ม มีใจทำหน้าที่เป็นทางผ่านให้พรหมันแสดงตัวตนหรือเจตนาออกมา แต่การที่พรหมันกับร่างกายมารวมกันอยู่ก็ทำให้เกิดความผูกพันหรือผูกมัด จึงทำให้เกิดความทุกข์

การเวียนว่ายตายเกิดแห่งพรหมันผ่านร่างกายนับจำนวนไม่ถ้วน เป็นคำอธิบายถึงความชั่วร้ายทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก (คือจะต้องละจากภาวะเช่นนี้เสีย) นอกจากการใช้คำเรียก “อาตมัน-พรหมัน” ในฐานะเป็นความจริงในแง่ที่เป็นตัวรู้กับสิ่งที่ถูกรู้ แล้วพรหมันยังมีชื่อเรียกตามบริบทการใช้ อีกหลายชื่อเช่น เมื่อกล่าวถึงตัวตนสากล หรือตัวตนที่ไม่ถูกจำกัด เรียกว่า “พรหมัน” หรือ “ปรมาตมัน” แต่เมื่อกล่าวถึงตัวตนสากล หรือตัวตนที่ถูกจำกัด หรือพรหมันที่แฝงอยู่ในแต่ละบุคคล เรียกว่า “อาตมัน” หรือ “ชีวาตมัน”^{๖๓}

การเวียนเกิด มีลักษณะเป็นมายาหรืออภิปา ซึ่งมิวิวัฒนาการจากความหมายเดิมมาเรื่อยๆ มีความหมายคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปตามแนวคิดต่าง ๆ กัน มายา อาจหมายถึงความลวงตาทั้งหลายในจักรวาล เป็นอำนาจของพระเจ้าเป็นเหตุ เป็นสิ่งที่รับรู้ได้ในโลก เป็นประภคต หรือธรรมชาติเป็นความวิเศษ มายาในแง่ชีวาตมันมีชื่อเรียกว่า อภิปา คือความไม่รู้ อภิปาหรือความไม่รู้นี้เองที่เป็นเหมือนม่านคอยปิดบัง มิให้ชีวาตมันไม่รู้จักความจริงว่าตนเองเป็นสิ่งเดียวกับองค์สัมบูรณ์ คือพรหมัน ด้วยเหตุนี้ อภิปา (มายา) จึงเป็นสาเหตุให้ชีวาตมันต้องติดข้องหรือเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในการเวียนเกิด

ในไตตติรีย-อุปนิษิต พรหมัน หมายถึง สิ่งที่เป็นที่เกิดแห่งสรรพสิ่ง เป็นที่อิงอาศัยของสรรพสิ่ง และเป็นที่ยึดเอาสรรพสิ่งคืนไป ในอุปนิษิตกล่าวถึงวิวัฒนาการต่าง ๆ ไว้ว่า อากาศ (Ether) เกิดจากพรหมัน จากอากาศเกิดลม (วาโย) จากลมเกิดไฟ (เตโช) จากไฟเกิดน้ำ (อาโป) จากน้ำเกิดดิน (ปฐวี) และจากดินเกิดพืชพันธุ์ต่าง ๆ ต่อจากนั้นชีวะก็ปรากฏเป็น ๕ ระดับ คือ^{๖๔}

^{๖๓} สุมาลี มหณรงค์ชัย, อินดู-พุทธ จุดยืนที่แตกต่าง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๕๖), หน้า ๖๒-๖๓.

^{๖๔} ทองหล่อ วงศ์ธรรมา, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๔๕.

๑. **อณมัย** **ขั้นที่เป็นร่างกายหรือวัตถุ** แม้ร่างกายหรือวัตถุจะเป็นสิ่งไม่มีชีวิตแต่ก็เป็นอุปกรณ์สำคัญที่ทำให้ชีวิตมีขึ้นได้ เพราะสิ่งมีชีวิตจำเป็นต้องมีร่างกายเป็นที่อาศัย

๒. **ปราณมัย** **ขั้นที่เป็นชีวิตหรือลมปราณ** ร่างกายเป็นสิ่งไม่มีชีวิต (อนินทรีย์) แต่เพราะส่วนนี้จึงมีวิวัฒนาการมาเป็นสิ่งมีชีวิต (อินทรีย์) โดยขั้นแรกเริ่มจากการเป็นชีวิตพืชก่อน ต่อมาเป็นชีวิตสัตว์ชีวิตนี้ครอบคลุมเอกภพและผูกพันมนุษย์ไว้กับสิ่งทั้งหลาย ชีวิตจะสมบูรณ์ขั้นนี้ก็ต่อเมื่อมีความรู้เกิดขึ้น

๓. **มโนมัย** **ขั้นที่เป็นจิต** จิตนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ทั่วไปแม้ในสัตว์ชั้นต่ำ เช่น สัตว์ขาดญาณความคิดทบทวน เพื่อให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ จึงมีขั้นต่อไป

๔. **วิญญาณมัย** **ขั้นสัมปชัญญะหรือเหตุผล** มนุษย์ต่างจากสัตว์ ตรงที่มนุษย์สามารถใช้เหตุผลในการคิดในการตัดสินใจ ไม่ได้อาศัยเพียงสัญชาตญาณอย่างเดียวเหมือนกับสัตว์

๕. **อานันมัย** **ขั้นนิรามิสสุข** คือขั้นถือเอาพรหมันเป็นอันติมัจจะ ในขั้นนี้ไม่มีทั้งทวิภาพ (Duality) ของจิตและวัตถุ และพหุภาพ (Plurality) ของสรรพสิ่ง มีแต่เอกภาพหรือความเป็นหนึ่ง (Unity) แต่สภาวะเช่นนี้ยังมีโสมกษะ เพราะเป็นสภาวะชั่วคราว ผู้ที่ขึ้นถึงระดับนี้จะพ้นจากสภาวะนี้ได้โดยเร็วทรศนะคติที่เกิดจากการพิจารณาพิจารณาจนจิตเป็นสมาธิเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดเกี่ยวกับสภาวะสันติและการสืมตัวเองซึ่งทำให้อาตมามีระดับแตกต่างกัน สภาพเช่นนี้อยู่ระหว่างประสบการณ์สามัญและโสมกษะ ในสภาพเช่นนี้ธรรมชาติแท้จริงของอาตมามันจะเปิดเผยเต็มที่ ถ้าหากมุ่งไปทางโลกียอัตตามีความดิ้นรนและความไม่สมบูรณ์แต่ถ้ามุ่งไปทางโสมกษะก็จะไปสู่ระดับความเป็นเอกภาพกับพรหมัน

ขณะที่เวียนว่ายตายเกิดนี้ ชีวาตมมันก็ประกอบกรรมดี กรรมชั่ว เมื่อทำกรรมแล้วก็ได้รับผลของกรรม (วิบากกรรม) คือความสุข ความทุกข์ หมุนเวียนกันไป เมื่อใดชีวาตมมันสามารถทำลายอวิชชาเสียได้ เมื่อนั้นชีวาตมมันก็จะหลุดพ้นจากพันธนาการทั้งปวง แล้วคืนสู่สภาพที่แท้จริงของตน อันเป็นสภาพอย่างเดียวกันกับพรหมัน การหลุดพ้นนี้เรียกว่าสภาวะแห่งโสมกษะ การที่จะเข้าสู่สภาวะสูงสุดต้องทำลายอวิชชาให้ได้เสียก่อน ลักษณะของมายามีความหมายหลายอย่าง คือ

๑. **อำนาจสูงสุดของเทพเจ้า** ในอุปนิษทก็ถือว่า มายาเป็นอำนาจของพระอิศวร ทำให้พระอิศวรมหาเทพใช้มายาสร้างโลกและสรรพสิ่งขึ้นมา เช่นสร้างมนุษย์จากดิน แล้วทรงระบายนมหายใจให้เป็นชีวาตมมันเข้าไปอาศัยในร่างกายมนุษย์

๒. **ประกฤต หรือ วัตถุธาตุ** ที่เทพเจ้าทรงใช้เพื่อสร้างโลกและสรรพสิ่งขึ้นมา เช่นตอนหรือณครรพ์ พระอิศวร ทรงเดินร่ำอย่างสนุกสนานสำราญพระทัยอยู่นั้น เป็นเหตุให้เกิดโลกและสรรพสิ่งขึ้นมา ปางที่พระศิวะ หรือพระอิศวรทรงเดินร่ำนี้เรียกว่า ปางศิวนาฏราช ศาสนาฮินดูจึงมีการสร้างปางศิวนาฏราชกันมากเพื่อไว้สักการบูชา

๓. **อวิชชา** หรือ ความโง่เขลาที่คอยปิดบังไม่ให้ชีวาตมมันรู้ความจริงว่าตนเองกับพรหมันเป็นอย่างเดียวกัน มายาหรืออวิชชา เป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้สรรพสัตว์ต้องติดอยู่ในสังโยชน์ คือ ผูกมัดให้ติดอยู่ในการเวียนเกิดเวียนตายเกิดไม่สามารถบรรลุถึงโสมกษะได้

ในอุคเวทกล่าวว่ “โดยมยย พระอินทร์จึงเปลี่ยนรูปร่างได้หลยลักษณะ” คือพระอินทร์เป็นรูปได้หลยรูป โดยใช้มยยในรูปร่าง ถ้าหกไม่มีมยยเข้มยยเกี่ยวข้องแล้ว ความคิดในเรื่องอตมัน ความจริงแท้ันติมะ ความไม่จริงทงประสภกรณ์ทงโลกซึ่งแยกออกกจกอตมัน และความเป็นหน่วยเดียวกันของปรกฏกรณ์ที่อภิปรัชญในคัมภีร์อุปนิษัก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย ในคัมภีร์อุคเวท ค่ำว “มยย” อจหมยถึงอำนกพิเศษนอกเหนือธรมษติ หรือความฉลตแถมโง อำนกความตั้งใจที่ลึกลับ^{๖๕}

มยยหรือวิษย เป็นสเหตุโดยตรงที่ทำให้สรพสัตว์ต้องติดอยู่ในสังโยชนคือ ผูกมัดให้ติดอยู่ในการเวียนเกิดเวียนว่ยตยเกิด อันเป็นเหตุให้มีอุปทน ความยึดมั่นถ้อมันในตัวตนว่เป็นอหังการหรือตัวเร มมังการ หรือตัวตนของเรา จึงทำให้เข้ใจผิดคิดว่าตัวเองหรือชีวตมันเป็นอย่งเดียวกับร่างกย ประสภสัมพันธ์ ใจ และปัญญ เพราะอุปทนจะทำอะไรก็ทำด้วยความยึดมั่นถ้อมันว่เป็นเร เป็นของเรา เอาใจเข้ไปผูกมัดเข้ไปด้วยจึงทำให้เสวยสุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ ไปตามการกระทำนั้นๆ นี้แหละเป็นสเหตุที่ทำให้สรพสัตว์ต้องเวียนว่ยตยเกิดอยู่ในการเวียนเกิด ส่วนเมื่อตยแล้วมีความเป็นไปอย่งไร

ในอุปนิษัก็ได้กล่าวไว้ว่ เมื่อคนตยแล้ว ชีวตมันหรือวิญญณจะออกจกร่างเก้ไปถือเอาร่างใหม่ ดุจคนเปลี่ยนเสื้อผ้ชุดเก้ แล้วสวมใส่ชุดใหม่ก็ฉนั้นัน แต่ก่อนที่ชีวตมันจะทิ้งร่างเก้ก็จะต้องไปหาร่างใหม่สำหรับอาศัยให้ได้เสียก่อนจึงจะทิ้งร่างไป ทำนองเดียวกันคนจะทิ้งเสื้อผ้ชุดเก้ก็จะต้องมีชุดใหม่ไว้เรียบร้อยแล้ว ส่วนร่างใหม่จะดีหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ชีวตมันทำไว้ ฉนั้นันคนตยไปแล้วอจไปเกิดเป็นเทวดา เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นเปรต หรืออะไรก็ได้ ชยอจเกิดเป็นหญิงหญิงอจเกิดเป็นชย หรือแม่เกิดเป็นคนก็แตกต่างกันไปอีก เกิดเป็นคนสมประกอบ คนพิการ คนสวคนอัปลักษณ์ คนมี และคนจน เหล่านี้ เป็นต้น ขึ้นอยู่กับบุญและบปที่ได้กระทำไว้

อุปนิษับอกไว้ว่ ชีวิตและความเป็นไปในษตินี้ เป็นผลของกรรมในอดีตษติ ส่วนษติหน้าจะเป็นอย่งไร ขึ้นอยู่กับกรรมในปัจจุบัน ในพททหรัณยคอุปนิษัทกล่าวไว้ว่ อวัยวะทุกอย่งในษตินี้ จะไปติดกับชีวตมัน ตลอดจนถึงการกระทำทุกอย่งแม้จะไม่ใช่บุญหรือบป เช่น การใฝ่ใจในการศึกษาเล่าเรียน และความถนัดต่าง ๆ ก็จะไปติดกับชีวตมันด้วย^{๖๖}

^{๖๕}ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๔๗.

^{๖๖}พิน ดอกบัว, ปวงปรัชญาตะวันออก, หน้า ๓๔.

๒.๔ ประเภทและรูปแบบการเกิด

อุปนิษัตสอนเรื่องกฎแห่งกรรมว่า กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาทำไว้ เป็นกฎแห่งเหตุผล ดังนั้นทุกคนจึงมีสิทธิเลือกทำในสิ่งที่ตนปรารถนา ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ในอุปนิษัตการประกอบพิธีบูชาญัตถ์ถือว่าเป็นการประกอบกรรมดี นอกจากนี้การสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณะประโยชน์ งานสังคม สงเคราะห์ การบริจาคทาน การช่วยเหลือผู้อื่น กรรมดีเหล่านี้เป็นชั้นธรรมดา ส่วนกรรมดีหรือ กุศลกรรมชั้นสูงสุด คือ การบำเพ็ญตบะหรือการบำเพ็ญเพียรแบบนักบวชเพื่อบรรลุโมกษะ

พระอิศวร ผู้เป็นเจ้าของกรรม มีหน้าที่รักษาความยุติธรรม กฎแห่งกรรมว่า การที่บุคคลมีความทะยานอยาก ย่อมกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปด้วยเจตนาเพื่อสนองความทะยานอยากนั้น เขาทำอย่างไรผลก็ปรากฏอย่างนั้น ผลของกรรมย่อมควบคุมภพหน้าของสัตว์อีกด้วย

ปรัชญาอุปนิษัตกล่าวว่า เมื่อร่างกายนี้แตกดับหรือตายไป ชีวาตมันจะเคลื่อนออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าเก่าแล้วมาสวมชุดใหม่ แต่ก่อนที่ชีวาตมันจะออกจากร่างเก่าจะต้องสืบเสาะหาร่างใหม่ก่อน เมื่อพบร่างใหม่แล้วก็จะทิ้งร่างเก่าไปอาศัยร่างใหม่ แต่ร่างใหม่ที่เข้าไปอาศัยนี้จะดีหรือเลวก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนได้ทำไว้รวมทั้งอหิชาศัย และการศึกษาหรือการ เรียนรู้ย่อมติดตามไปกับชีวาตมันเช่นกัน

ฉานโทคยะ-อุปนิษัตกล่าวว่าทางแห่งการไปเกิดของชีวาตมันมี ๒ ทางคือ

๑. **ทางสว่าง หรือทางแห่งเทพ (เทวยาน)** จะเข้าถึงได้ด้วยการบำเพ็ญตบะ เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในพรหมันหลังจากตายไปแล้วชีวาตมันจะดำเนินตามทางแห่งเทพซึ่งเป็นทางอันเกษมโดยผ่านอากาศ พระจันทร์ พระอาทิตย์ และสุดท้ายเข้าสู่ความเป็นเอกภาพกับพรหมันไม่ต้องกับมาเกิดอีก สำหรับคนที่ยังไม่เข้าถึงโมกษะด้วยบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมาเมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์จะเกิดเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ (ไวศย)

๒. **ทางมืด หรือทางแห่งบิตร (ปิตถยาน)** ส่วนผู้บำเพ็ญกุศลกรรมชั้นสามัญตายแล้ว ชีวาตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งหมอกควันหรือทางแห่งความมืด ไปอยู่ในโลกแห่งบิตรชั่วระยะเวลาหนึ่งก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก ถ้าประกอบกรรมชั่วมากก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น เกิดในตระกูลศูทร จัณฑาล หรืออาจจะไปเกิดเป็นสัตว์

๒.๕ วิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในชีวิตประจำวัน

ในการนำวิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในชีวิตประจำวันเป็นการนำเอาหลักจริยธรรมมาเป็นหน้าที่ของคนในสังคมแต่ละคนพึงประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น อาศรม ๔ วรรณะ ๔ ซึ่งถือว่าเป็นโครงสร้างของสังคม ศาสนิกของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อและเคารพในระบอบวรรณะ การที่ได้ทำตามหน้าที่คือวรรณะของแต่ละวรรณะถือว่าเป็นการพัฒนาตนเอง^{๖๗}

จริยธรรม เป็นการประกอบยัญพิธี การปฏิบัติตนตามขนบประเพณี การควบคุมตัวเอง อหิงสา ทาน และการศึกษาคัมภีร์พระเวทที่ถือว่า เป็นธรรมสูงสุดซึ่งได้แก่ การรู้แจ้งตัวตนโดยวิธีการทำโยคะ การกระทำที่ปราศจากการเห็นแก่ตัว การทำความดีให้ผู้อื่นเห็น^{๖๘} การไม่ทำร้ายร่างกายซึ่งกันและกัน ทั้งของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย การเป็นคนมีคำสัตย์ต่อกัน เว้นจากการลักขโมยของคนอื่น เว้นจากการกำหนดยินดีในกาม การเว้นจากความโกรธและความหลงควรทำแต่สิ่งที่พอใจและเป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคมส่วนรวมเพื่อความมั่นคงของสังคม^{๖๙}

ความชอบธรรม หลักศีลธรรมและคุณธรรม ความประพฤติชอบหรือกฎแห่งความประพฤติชอบ ธรรมนิยมประเพณี สิทธิ ความยุติธรรม ระเบียบแบบแผนทางสังคม ความโอบอ้อมอารี อหิงสา และการมีความเคารพภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า^{๗๐}

จากการที่ได้ศึกษาหลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเพื่อนำมาปฏิบัติแล้วนั้น ในคัมภีร์หลาย ๆ เล่มมักจะพบคำว่า กรรม คือการกระทำของมนุษย์ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีความเชื่อว่ากรรมเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตของคนเรา ชีวะของคนแต่ละคนล้วนแล้วแต่เวียนว่ายตายเกิด ประสพทุกข์สุขก็โดยการอาศัยกรรมทั้งสิ้น ในทำนองเดียวกันคนเราจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ก็ต้องอาศัยแรงของกรรม ดังนั้น หลักของกรรมจึงเป็นจริยธรรมที่สำคัญของชาวฮินดูอีกประการหนึ่งที่ต้องตระหนักและทำตามหลักธรรมคำสอนของศาสนา^{๗๑} ทั้งนี้เพราะกิริยาอาการที่แสดงออกมาทางกาย วาจา และทางใจที่ถูกต้องดั่งตามหลักคุณธรรมจริยธรรมคำสอนของศาสนาที่คนส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่าควรกระทำ คนส่วนใหญ่ยอมรับการกระทำหรือความประพฤตินั้น ๆ และที่สำคัญความประพฤตินั้น ๆ จะต้องอยู่ภายใต้กฎของศีลธรรม กฎเกณฑ์ของความถูกต้องตามหลักคำสอนของศาสนา เพราะหลักคำสอน ศีลธรรมของศาสนามีมาตรการของความประพฤติดีเป็นสากล คนทั่วไปให้การยอมรับว่าเป็นการกระทำที่ดี สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้

^{๖๗} วิทยา ศักยาภินันท์, ศาสนาฮินดู, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๗๐.

^{๖๘} ราชบัณฑิตยสถาน, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑-๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓๒.

^{๖๙} เตือน คำดี, ศาสนศาสตร์, หน้า ๗๕.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๗๑} ลำดวน ศรีมณี, จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖.

๒.๕.๑ หลักจริยธรรม

หลักจริยธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อาจจะได้จัดไว้เป็นหมวดหมู่ หรือจำแนกไว้เป็นประเภทชัดเจนเหมือนกันกับพระพุทธศาสนาที่ตาม แต่ก็พอจำแนกประเภทให้เห็นและได้ศึกษาได้เช่นกันหลักธรรมคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น มีอยู่อย่างมากมายหลายประเภทผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์และตำราต่าง ๆ ดูแล้ว ล้วนแต่เป็นจริยธรรมคุณธรรมที่สอนคนให้ทำดีประพฤติดี เนื่องจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นศาสนาที่เก่าแก่มากจึงมีคัมภีร์หลายคัมภีร์และตำราหลายเล่ม แต่ละคัมภีร์แต่ละตำราก็มีจริยธรรมคำสอนหลายประเภทกล่าวได้ว่า เป็นศาสนาที่เก่าแก่และมีหลักธรรมคำสอนเป็นอันมากหลายประเภท^{๗๒} แต่ผู้วิจัยอาจจะศึกษาได้ไม่ครบทั้งหมดจะศึกษาเป็นบางประเด็นที่เกี่ยวกับหลักจริยธรรมในคัมภีร์ต่างๆ เหล่านี้ ซึ่งก็มีอยู่หลายประเภทหลายชั้นบางประเภทก็เหมาะแก่คนบางคนบางกลุ่ม บางชั้นวรรณะแตกต่างกันออกไปเช่น วรรณะธรรม หรือวรรณะทั้ง ๔ อาศรมธรรม หรือหลักของอาศรมทั้ง ๔ พรหมวิหารธรรม ๔ สัจจะและอหิงสา เป็นต้น ซึ่งหลักจริยธรรมเหล่านี้ เหมาะแก่คนแต่ละคนแต่ละวรรณะแต่ละชั้นในสังคม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าใครดำรงตนอยู่ในสถานะอะไร ทำอาชีพการงานอะไรในสังคม การทำหน้าที่ตามระบบวรรณะของชาวฮินดู ถือเป็นการดำเนินชีวิตตามหลักของศีลธรรมจริยธรรมคำสอนในทางศาสนา

๑) สัจจะ (ความจริง)

สัจจะ ได้แก่ ความจริง คำสัตย์ ในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูหลายคัมภีร์เราจะพบคำว่า สัจจะ อยู่ทั่วไปตามที่คนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแล้วสัจจะคือพระเจ้าสูงสุด เมื่อมนุษย์มีสัจจะคือความจริง หรือบรรลุสัจจะแล้วก็สามารถที่จะเข้าถึงความหลุดพ้นคือโมกษะได้ในที่สุด ในคัมภีร์และตำราต่างๆ ของศาสนาสอนไว้ว่า เมื่อคนเราปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมคือไม่ยึดมั่นถือมั่นโดยสมบูรณ์แล้ว ย่อมพบเจอแต่ความจริง ซึ่งความจริงดังกล่าวนี้เป็นความจริงที่ยอดเยี่ยมได้แก่พรหมันถือเป็นต้นกำเนิดสรรพสิ่งที่มีอยู่ทั้งปวงในจักรวาล และเป็นกำเนิดแห่งคุณค่าทั้งปวง^{๗๓} ความจริงหรือสัจจะ หมายความว่า ความจริงควรเสนอออกไปตามความเป็นจริงเพื่อประโยชน์ของตนและผู้อื่น

๒) อหิงสา

คำว่า อหิงสา หมายถึง การงดเว้นจาก ความอิจฉา พยาบาท จากการเบียดเบียน และทำลายชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายทุกประเภททั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งทางกาย และทางวาจา ควรเป็นผู้มีเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งมวล ไม่ประทุษร้ายต่อผู้อื่นหรือใช้ความรุนแรงในการตัดสินปัญหา โดยมีความเกลียดชังหรือความโกรธอยู่ภายในจิตใจ อธิบายที่ ๑๐ โศลกที่ ๕ ของคัมภีร์ภควัด-คีตาระบุไว้ว่า อหิงสา สมตา ตุชฎิ ตปะ ทาน ยศ อยศ ภาวะต่าง ๆ เหล่านี้ของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีที่มาจากอาตมา (พระเจ้าเป็นเจ้า) โดยแท้ และอธิบายที่ ๑๖ โศลกที่ ๒-๓ กล่าวไว้ดังนี้ อหิงสา สัตย์ ความ

^{๗๒} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๔.

^{๗๓} คานธี, โมหันทาส การามจันทร์, อัศจรรย์ประวัติหรือข้าพเจ้าทดลองความจริง, แปลโดย กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย, (กรุงเทพมหานคร: อาศรมวัฒนธรรมไทย-ภารต, ๒๕๒๙), หน้า ๑๗.

ไม่โกรธ การบริจาค ศานติ การไม่ส่อเสียด ความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย การไม่หว่านไหวแห่งอินทรีย์ ความอ่อนโยน ความไม่ยกตนข่มท่าน จริยธรรมเหล่านี้เป็นคุณสมบัติของคนดี คำว่า อหิงสาในคัมภีร์ ภควัทคีตาคือความหมายเป็นสองนัยกล่าวคือ อหิงสานั้นหมายถึง ลักษณะของคุณธรรมจริยธรรมในแง่ ปฏิเสธเช่น ไม่ฆ่า ไม่ทำร้าย และมีความหมายในแง่บวกด้วย นั่นก็คือการทำความดีต่อชีวิตอื่น อหิงสา จึงมีความหมายครอบคลุมถึงความเป็นคนมีใจกรุณา การอุทิศชีวิตเพื่อทำคุณประโยชน์แก่มหาชนคือ คนส่วนรวม อหิงสาได้แก่การไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน หมายความว่าเราไม่ควรทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จะ ทำให้ผู้อื่นได้รับความทุกข์^{๗๔} อหิงสากที่กล่าวถึงนี้ไม่ใช่มีความหมายเพียงละเว้นจากการเบียดเบียนทาง ภายเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการอาฆาตคิดมุ่งร้ายทางใจด้วยคือแม้แต่จะคิดทำร้ายกันก็ไม่ควร^{๗๕} อหิงสา จัดเป็นจริยธรรมขั้นมูลฐานซึ่งรวมเอาลักษณะย่อยของความดีในทัศนะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูไว้ หลายประการเป็นต้นว่า ความมีสัจจะ การไม่เห็นแก่ตัว เข้มแข็ง มีเมตตา ความให้อภัย ด้วยเหตุนี้ บุคคลผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักจริยธรรมทั้งหมดนี้ ต้องปลูกฝังความรู้สึกที่มีจิตไม่คิดประทุษร้าย ต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งปวง เพราะต่างก็มีกำเนิดมาจากสิ่งสูงสุดอันเดียวกันคือพรหมัน^{๗๖} ในคัมภีร์ ภควัทคีตาได้สอนเรื่องอหิงสาโดยให้ถือบุคคลอื่นหรือมองเห็นคนอื่นเป็นเสมือนดังตนเองในการที่จะ ทำหรือสร้างความสุขให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นและเว้นจากการประทุษร้ายต่อผู้อื่น คำสอนนี้มีรากฐานมาจาก เรื่องอาตะมันและพระเจ้ามีอยู่ทั่วไป โยคีที่แท้จะเป็นผู้ที่เล็งเห็นความสุขและความทุกข์ของผู้อื่น เหมือนดังความสุขและความทุกข์ของตนเองคือ ตนเองรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นสัตว์อื่นก็รักสุข เกลียดทุกข์ฉันนั้นเหมือนกัน จึงไม่ควรที่จะเบียดเบียนกันและกัน^{๗๗}

กล่าวได้ว่า หลักจริยธรรมคืออหิงสาในคัมภีร์ต่าง ๆ ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวฮินดูเป็นอย่างมาก และเป็นหลักธรรมคำสอนที่ไม่จำกัด เฉพาะชาวฮินดูเท่านั้น แต่ยังเป็นคำสอนที่สอนให้คนทั่วไปได้ประพฤติปฏิบัติตามไปด้วย หากบุคคลใด สังคมใดดำเนินชีวิตอยู่บนหลักของอหิงสาธรรม คือการไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันแล้ว บุคคลนั้น สังคมนั้นก็จะมีแต่สันติภาพ ความสงบสุขร่มเย็นไม่มีเรื่องเดือดร้อนวุ่นวาย

๒.๕.๒ ระดับของหลักจริยธรรม

ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีหลักจริยธรรมคำสอนมากมายหลายระดับรวมทั้งมีคัมภีร์ หลายคัมภีร์ และในแต่ละคัมภีร์ก็มีหลักธรรมจริยธรรมคำสอนอยู่ทั่วไปในระดับต่างๆ ล้วนแล้วแต่เป็น จริยธรรมคำสอนที่สอนคนในสังคมให้ทำความดี ขึ้นอยู่ที่ว่าบุคคลนั้น ๆ อยู่ในสถานะภาพอะไร วรรณะหรืออาศรม และจะต้องปฏิบัติตามจริยธรรมระดับไหน จริยธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สามารถจำแนกออกเป็น ๒ ระดับคือ

^{๗๔} คัมภีร์ ภควัท-คีตา, ๒/๑๐/๔-๕/๑๘๘.

^{๗๕} ยาวาหระลาล เนห์รู, **พบถิ่นอินเดีย**, แปลโดย กรุณา กุศลาสัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๓๕๔.

^{๗๖} สุขสันต์ จันทโชโต, “การศึกษาเปรียบเทียบเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในพุทธปรัชญาและปรัชญา ภควัทคีตา”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑.

^{๗๗} วิจิตร เกิดวิสิษฐ์, **ปรัชญาภควัทคีตา (การศึกษาในแง่ อภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์)**, (ภาควิชาปรัชญา: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๖๐.

๑) **หลักจริยธรรมระดับขั้นพื้นฐาน** คือจริยธรรมของคนทั่วไป ได้แก่ วรรณะ ๔ อาศรม ๔ ได้แก่ ๒ ข้อแรกคือ พรหมจรรย์ และคฤหัสถ์ อรรณะ ๔ ได้แก่ ๒ ข้อแรกคือ อรรณะ และ กามะ ธรรมาตมา ๑๐ ประการ และธรรม ๑๐ ประการ

๒) **หลักจริยธรรมระดับสูง** คือจริยธรรมที่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ได้แก่ อาศรม ๔ คือ วนปรัสถ์ และสันยาสี อรรณะ ๔ ได้แก่ ธรรมะ และ โมกษะ จริยธรรม ๔ ประการนี้ เป็นสิ่งที่ มนุษย์ทั่วไปปรารถนามี ปรารถนาเข้าถึง และปรารถนาการครอบครอง เพื่ออำนวยสุขให้ชีวิตในทุก าระดับ ตั้งแต่สามัญชนคนธรรมดาไปจนถึงผู้ปรารถนาที่จะหลุดพ้นคือบรรลุมอกษะธรรม

โมกษะธรรม เป็นหลักจริยธรรมขั้นสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นหลักของการ ปฏิบัติเพื่อบรรลุมอกษะ คำว่า โมกษะ (Moksa) มาจากรากศัพท์ว่า มุจ แปลว่า การหลุดพ้นปล่อยไป ไม่ถูกสกัดกั้น การปลดปล่อย หมายถึง ความเป็นอิสระจากเครื่องผูกพัน จากความไม่สมบูรณ์ทั้งปวง จากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ^{๗๘} ท่านคิงกรจารย์กล่าวว่า โมกษะ มีสถานะเป็นหนึ่งเดียวกัน กับพรหมัน สถานะของโมกษะ เป็นสถานะที่อยู่เหนือการเจริญและการเสื่อมของสังสารวัฏ อยู่เหนือ การเกิดและการตาย เป็นสถานะที่ไม่มีทั้งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ไม่มีชีวาตะมันและโลกเป็นสถานะที่ทุกสิ่ง ทุกอย่างเป็นหนึ่งเดียว ชีวาตะมันที่มีอยู่ในแต่ละบุคคลมีแก่นแท้เพียงหนึ่งเดียวคือ ปรมาตมัน คือ วิญญาณอันยิ่งใหญ่ ปรมาตมันเป็นเองเกิดเองเป็นที่เกิดขึ้นของสรรพสิ่งไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา เปล่าและไม่มีเบื้องต้นไม่มีที่สุด (Universal Self) โมกษะ จึงเป็นความจริงสูงสุดเป็นสถานะที่ไม่ เปลี่ยนรูปเป็นอมตะ กระจายอยู่ทั่วไปเหมือนอากาศ พ้นจากการเปลี่ยนแปลงทั้งหมด หหมดความข้อง ใจไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใด ๆ อยู่เหนือกรรมดีและกรรมชั่ว ไม่มีอดีต ไม่มีปัจจุบัน และไม่มีทั้งอนาคต เป็น สถานะที่ไม่มีรูปร่างกล่าวอีกนัยหนึ่ง ตัวพรหมันก็คือโมกษะหรือความหลุดพ้น^{๗๙} เป็นธรรมชาติของพร หมันเป็นสิ่งที่อมตะและบริสุทธิ์กล่าวคือ โมกษะก็คือตัวของพรหมันนั่นเอง เป็นสิ่งสูงสุดอยู่เหนือทุกสิ่ง และมีอยู่ในทุกสิ่งไม่เคยเปลี่ยนแปลง โมกษะจึงไม่ใช่ความรู้เกี่ยวกับสิ่งสูงสุดแต่เป็นสิ่งสูงสุดนั่นเอง โมกษะเป็นอุดมการณ์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หมายถึงการหลุดพ้นจากอวิชชา หรืออวิชา คือความไม่รู้ในพรหมัน ผู้ที่หลุดพ้นถือว่าได้กระทำกิจของชีวิตได้ครบถ้วนสมบูรณ์ เป็นอิสระจาก เครื่องผูกพันทั้งปวง การที่เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นถือว่าเป็นโอกาสที่ดีที่สุดสำหรับการบรรลุโมกษะ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ถือว่าการที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นเป็นเหตุอันเนื่องมาจากผลของการทำความ ดี ในคัมภีร์มनुสมฤติชี้ให้เห็นว่าธรรมะเท่านั้นที่จะทำให้เราบรรลุโมกษะได้ โดยการอบรมบ่มนิสัยผ่าน อรรณะ กามะ และธรรมะ เมื่อชำระหนี้ทั้ง ๓ แล้ว ผู้มีความปรารถนาที่จะบรรลุโมกษะต้อง ตั้งเป้าหมายไปที่ความหลุดพ้น ถ้ามีความปรารถนาที่จะต้องการความหลุดพ้น แต่ยังไม่ได้ชำระหนี้คือ ไม่ได้ปฏิบัติตามขั้นตอนของชีวิต หรือขั้นตอนของ อรรณะ กามะ และธรรมะมาก่อน ก็จะไม่มีความก้าวหน้าในธรรม ในมनुสมฤติยังได้กล่าวถึงโอกาสที่พรหมจารีจะบรรลุโมกษะได้ โดยไม่ต้องผ่าน

^{๗๘} พุทธรุย์ พัฒน์ใหญ่ยิ่ง, **ความคิดสำคัญในปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์ , ๒๕๓๐), หน้า ๔๕.

^{๗๙} สุนทร ฌ รัชชี, **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๓๔๒.

ระดับต่อมาของชีวิตโดยมีข้อแม้ว่าเขาได้ทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ในคัมภีร์แล้วอย่างสมบูรณ์แล้วเท่านั้น^{๕๐} ท่านธกฤษณ์ ได้กล่าวถึงประเภทของโมกษะไว้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. **ชีวันมukti** ได้แก่ การหลุดพ้นของผู้หลุดพ้นแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นการหลุดพ้นจากข้อผูกพันของความเป็นที่ถูกรังแกขึ้น รูปร่างยังคงมีอยู่ต่อไปแต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงภายนอกมากนัก เพราะควบคุมรูปร่างภายนอกได้แล้ว และรู้แจ้งถึงความเป็นสิ่งภายนอกของรูปร่าง

๒. **วิเทหมukti** ได้แก่ การหลุดพ้นหลังจากที่ตายแล้ว ไม่มีรูปร่างปรากฏ กล่าวคือชีวาตมันที่เป็นอิสระจากคามมี ความเป็นที่ถูกรังแกขึ้นมา นอกจากนี้แล้วยังกล่าวถึง กรรมมukti (Krama-mukti) ซึ่งหมายถึงการหลุดพ้นตามลำดับ (ทีละเล็กทีละน้อย) เป็นการหลุดพ้นเพียงชั่วคราวชีวาตมันยังคงเป็นไปอย่างสืบต่อในรูปร่าง การรับรู้ที่สูงขึ้นไปก็จะเพิกถอนออกไปจากชีวาตมัน แต่ความทรงจำเกี่ยวกับการรู้แจ้งยังคงเป็นไปอยู่ต่อไปจนกระทั่งความไม่บริสุทธิ์ถูกกำจัดให้หมดไป^{๕๑}

กล่าวโดยสรุปก็คือ ความไม่รู้อัจฉในสัจธรรม หรือ อภิปา ของชีวาตมันคือไม่รู้อัจฉในธรรมชาติของตนเองว่า บริสุทธิ์ ว่าเที่ยงแท้บริบูรณ์ ชีวาตมันจึงมีความทะยานอยากและหลงติดในวงแห่งร่างกายและจิตใจ มีการกระทำเพื่อความสุข มีการกระทำเพื่อหลีกเลี่ยงความทุกข์การกระทำใดก็ตามที่เป็นไปตามคำสอนของคัมภีร์พระเวท ถือว่าเป็นการกระทำที่เป็นบุญ ในทางตรงกันข้าม การกระทำใดที่ขัดต่อคำสอนของคัมภีร์พระเวทเป็นการกระทำที่ไม่ดี เป็นบาป บุญและบาปของแต่ละชีวาตมันรวมทั้งบุญและบาปของทุกชีวาตมันเรียกว่า อทฤษฏะ หรืออำนาจที่มองไม่เห็นซึ่งเป็นแบบแผนในการสร้างโลกของพระเจ้า กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ชีวาตมันโดยภาวะเดิมเป็นจิตสสารบริสุทธิ์ปราศจากสัมปชัญญะ ไม่มีความรู้ ไม่มีความรู้สึกใด ๆ ทั้งสิ้น การหลุดพ้นหรือการบรรลุโมกษะจึงต้องเริ่มต้นด้วยการหยุดกระทำกรรม คือไม่ก่อกรรมใหม่ และปล่อยให้ผลของกรรมเก่าหมดสิ้นไป ด้วยการปฏิบัติตามคำสอนของคัมภีร์พระเวท ความรู้แจ้งในธรรมชาติของตนเองของชีวาตมัน หรือ วิชาก็จะเกิดขึ้น ชีวาตมันนั้นก็หลุดพ้นจากสังสารวัฏคือการเวียนว่ายตายเกิด^{๕๒}

๒.๕.๓ วิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุโมกษะ

วิธีการปฏิบัติเพื่อที่จะทำให้บรรลุโมกษะตามทัศนะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็คือ การทำตามหน้าที่ต่าง ๆ ของมนุษย์ (Karma) การฝึกจิต (โยคะ) ความจงรักภักดี (Bhakti) และความรู้แจ้ง แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือความรู้แจ้ง (ชญาน) การกระทำต่าง ๆ หรือหน้าที่ของบุคคลจะต้องทำด้วยความรู้ว่าพระเจ้าแพร่กระจายอยู่ทั่วไป บุคคลผู้ทำหน้าที่ต่าง ๆ ของตน จะต้องไม่ยึดติดหรือสับสนในหน้าที่เหล่านั้น แต่จะต้องกระทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายตลอดชีวิต อย่างไรก็ตามการกระทำกรรมต่าง ๆ ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่เป็นนิรันดร์ ผลของกรรมเหล่านั้นไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่เป็นนิรันดร์ การทำหน้าที่ต่าง ๆ จะนำบุคคลไปสู่สวรรค์ ซึ่งก็ไม่ใช่สิ่งที่ตั้งอยู่ชั่วนิรันดร์ พรหมันที่เป็นนิรันดร์ บุคคลไม่สามารถบรรลุได้โดยการทำหน้าที่ต่าง ๆ ดังนั้น บุคคลผู้รู้แจ้งว่าผลของการกระทำหน้าที่ต่าง ๆ นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ยั่งยืน

^{๕๐} วิทยา ศักยาภินันท์, ศาสนาฮินดู, หน้า ๙๕

^{๕๑} S.Radhakrishnan, *The Pricipal Upanisads*, (London: George Allen & Unwin Ltd, 1974), pp. 121-122.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐

ไม่เป็นอมตะ จึงปลีกตัวออกมาและแสวงหาความรู้เกี่ยวกับอาตมันซึ่งเป็นสิ่งนิรันดร^{๘๓} ผู้ที่ปรารถนาบรรลุโมกษะหรือความหลุดพ้นย่อมมีจุดหมายปลายทางอันเดียวกัน แต่วิธีการปฏิบัติเพื่อให้ไปถึงจุดหมายปลายทางอันเดียวกันนั้น ย่อมแตกต่างกันออกไปตามประเภทของแต่ละบุคคล กล่าวคือ บางคนเข้าถึงโมกษะได้ด้วยความรู้ บางคนเข้าถึงได้ด้วยกรรมหรือการกระทำ แต่บางคนก็เข้าถึงได้ด้วย ความจงรักภักดี มรรควิธีที่จะเข้าถึงโมกษะนั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ชญาณโยคะ

ชญาณโยคะ เป็นทางแห่งการเข้าถึงอันติมะสัจจะด้วยความรู้ จุดมุ่งหมายสำคัญของ ผู้บำเพ็ญเพียรที่เรียกว่า โยคี นั่นก็คือการรู้แจ้งเห็นจริงในตัวเองคืออาตมัน การที่จะรู้แจ้งเห็นจริงได้ นั้นต้องอาศัยความรู้ แม้แต่ผู้ที่ดำเนินชีวิตตามกรรมโยคะ หรือภักติโยคะก็จำเป็นต้องอาศัย ความรู้ที่พระผู้เป็นเจ้าทรงประทานให้ จึงจะสามารถเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสภาพที่แท้จริงได้ โยคะ ที่ปราศจากความรู้ก็เป็นสิ่งที่หาประโยชน์ที่แท้จริงไม่ได้ วิธีการที่จะทำให้เกิดความรู้แจ้งอันที่จะ นำไปสู่อันติมะสัจจะนั่นก็คือ การเอาชนะแห่งพลังอินทรีย์ประสาทด้วยความอดทน ต้องตั้งตนให้อยู่เหนือพลังแห่งกิเลสตัณหาต่าง ๆ ถ้าไม่สามารถที่จะอยู่เหนือตัณหาทั้งปวงได้ก็ไม่เรียกว่า โยคีอย่าง แท้จริง การที่บุคคลหลงติดอยู่ในความสุขในรูปแบบต่าง ๆ มีกามารมณ์เป็นต้นนั้น สามารถที่จะกำจัด ให้หมดไปได้ด้วยกาอาศัยความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริงของธรรมชาติเท่านั้น^{๘๔}

๒) กรรมโยคะ

คำว่า กรรมโยคะ หมายถึง วิธีการเข้าถึงอันติมะสัจจะด้วยการปฏิบัติหน้าที่อย่าง ถูกต้อง กรรมโยคะจะปรากฏชัดก็ต่อเมื่อบุคคลเข้าถึง ชญาณโยคะก่อน นั่นคือเมื่อมีความรู้จึงจะ สามารถเห็นความสำคัญของการปฏิบัติตามทศณะของจริยธรรมในคัมภีร์ภควัทคีตา กรรมโยคะกับ ชญาณโยคะ ไม่มีการขัดแย้งกัน ทั้งสองอย่างจะต้องควบคู่กันและอิงอาศัยกันตลอดไปและยังกล่าวว่า คนเขลาเท่านั้นที่ยังพุดถึงความรู้และกรรม หรือการกระทำว่า เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกัน ตามความเป็นจริง แล้วทั้งสองอย่างคือความรู้และกรรม หรือการกระทำหาได้ขัดแย้งกันไม่ ดังนั้น กรรมโยคะจะดำเนิน ไปได้อย่างสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อ ชญาณโยคะสมบูรณ์แล้วเท่านั้น ไม่มีบุคคลใดที่ยังดำรงชีวิตอยู่จะสามารถ สลัดกรรม คือ การกระทำทั้งปวงได้อย่างสิ้นเชิง สาเหตุที่ทำให้เกิดกรรมนั้นมีอยู่ ๓ ประการ หรือเรียก อีกอย่างหนึ่งว่าองค์ประกอบของประภฤติ คือ สัตตวะ รชัส และตมัส องค์ประกอบทั้ง ๓ นี้ทำให้เกิด กิริยาหรือการกระทำขึ้น การกระทำกรรมเอกภพจึงดำรงอยู่ได้ การหยุดนิ่งไม่ใช่อิสรภาพแต่หมายถึง การแตกดับ กรรมทั้งปวงที่มนุษย์ประกอบนั้นเป็นสิ่งที่ช่วยให้เอกภพดำรงอยู่ได้ ด้วยเหตุดังกล่าว จึง เป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะช่วยให้เอกภพดำรงอยู่ได้ตลอดไปด้วยการกระทำของแต่ละคน ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ตามมุ่งแสวงหาแต่ความสุขทางเนื้อหนังย่อมได้ชื่อว่า เป็นบุคคลที่สังสมบาปกรรม และเขาย่อมเป็นผู้ที่

^{๘๓} พระมหาแก่นเพชร แฝงสีพล, “การศึกษาเปรียบเทียบทศณะเรื่องโมกษะในคัมภีร์อุปนิษัทกับ นิพพานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก”, หน้า ๓๓.

^{๘๔} จรูญศักดิ์ ชุมมานนท์, “การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและวิธีการสร้างสันติภาพในศาสนา พราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๘๙.

ดำเนินชีวิตอยู่ในความว่างเปล่า ไม่มีสาระแก่สารของชีวิต ไม่ทราบว่าการกระทำหรือไม่ว่าการกระทำเพราะเขาผู้นั้นไม่ได้ตั้งตนอยู่ในหลักของจริยธรรมในทางศาสนา^{๔๕}

๓) ภักดีโยคะ

คำว่า ภักดีโยคะ แปลว่า การประกอบความดี หมายถึงการเป็นคนมีใจแน่วแน่อยู่กับพระเจ้าหรือการบริการแก่พระเจ้า โดยไม่มีการหวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น อีกนัยหนึ่งหมายถึง การมอบใจไว้กับสิ่งสูงสุดของตน ภักดีโยคะ อาจหมายถึงกรรมหรือการกระทำในแง่หนึ่งนั่นก็คือ การกระทำด้วยความจงรักภักดีต่อพระเจ้าด้วยจิตที่บริสุทธิ์โดยปราศจากตัณหา อุปาทาน และไม่หวังผลตอบแทนหรือเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง การแสดงออกซึ่งความจงรักภักดีที่ถูกต้องนั้น จะต้องอาศัยความรู้ที่ถูกต้องหรือแท้จริงก็คือ ชญาณ บุคคลผู้ที่มีความรู้เช่นนี้เท่านั้นสามารถที่จะแสดงความจงรักภักดีต่อพระเจ้าได้อย่างสมบูรณ์ พระเจ้าเป็นผู้รับรองผู้นั้นว่า บุคคลผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อเรา ย่อมไม่มีวันดับสูญ และผู้กระทำความดีไม่มีวันที่จะพบเจอกับความเศร้าโศก คนมีบาปแท้ ๆ เมื่อเขาภักดีต่อเราก็กลับเป็นคนดีได้ พระเจ้าตรัสว่า ผู้ใดแม้เขาจะเป็นทรชนแต่เมื่อเขาบูชาเราและไม่บูชาผู้ใดอีก เขาย่อมได้รับผลดีเป็นสิ่งตอบแทนอยู่เสมอ เพราะเขาผู้นั้นเป็นคนตั้งใจไว้ดีแล้ว ไม่น้อมเอียงไปตามอกุศลหรือบาปกรรมประเภทต่าง ๆ คนเราที่เกิดมามีชีวิตอยู่ในโลกนี้ แท้จริงแล้วเป็นความทุกข์ทั้งสิ้น ไม่เป็นความสุขเหมือนดั่งที่มนุษย์เข้าใจกัน และความทุกข์นี้ก็ไม่ใช่ว่าจะสิ้นสุดลงด้วยความตายเท่านั้น เพราะว่าเมื่อตายไปแล้วก็ยังจะต้องมีการเกิดใหม่อีก โดยมีกรรมเป็นเครื่องผูกพันหรือผูกมัดบุคคลจำต้องติดอยู่ในห่วงแห่งสังสารวัฏ และจะต้องเผชิญกับความทุกข์นานาประการอีกต่อไป ด้วยเหตุนี้แล้วมนุษย์เราทุกคนควรที่จะแสวงหาหนทางแห่งการปฏิบัติเพื่อหลุดพ้น หรือบรรลุโมกษะ จึงจำเป็นต้องหันมาประกอบกรรมดี หรือมีความจงรักภักดีต่อพระเจ้า เพื่อที่จะได้ทำให้ตนเองนั้นหลุดพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด ไม่ต้องมารับทุกข์อยู่ในวัฏสงสารอีกต่อไป^{๔๖}

กล่าวได้ว่า โมกษะในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น ถือว่าเป็นอันติมะสังจะ คือความจริงสูงสุดเป็นสภาวะที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เป็นอมตะกระจายอยู่ทั่วไป อยู่เหนือกรรมดีกรรมชั่ว ไม่มีอดีต ปัจจุบัน และอนาคตไม่มีรูปร่างและพรหมันก็คือโมกษะ หรือความหลุดพ้น เป็นสภาวะที่ปราศจากความรักความหลงและบุญบาปทั้งปวง เป็นความบริสุทธิ์สูงสุด

๒.๕.๔ คุณค่าของหลักจริยธรรม

หลักธรรมคำสอนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นคำสอนและเป็นหลักประพฤติปฏิบัติที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิต หรือการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมของชาวฮินดูเป็นอย่างมาก โดยเริ่มต้นตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การใช้ชีวิตในสังคมของวาระต่าง ๆ และอาศรมเป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้อง มีความผูกพันอยู่กับกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ คืออยู่ภายใต้ของหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนา รวมถึงขั้นตอนของชีวิตและพิธีกรรมการบูชาเทพเจ้าต่างๆ จึงถือได้ว่า หลักจริยธรรมคำสั่งสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น มีคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวฮินดู เพราะมนุษย์ย่อมมีความต้องการที่เป็นพื้นฐานคือ ความต้องการทางกาย

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

^{๔๖} พรพิมล คุ่มอินทร์, “การบำเพ็ญตบะในศาสนาฮินดู”, หน้า ๒๐.

ความต้องการทางสังคม และความต้องการทางด้านจิตใจ ดังนั้น คุณค่าของหลักจริยธรรมในประเภทต่าง ๆ ทุกระดับชั้นเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว มี ๓ ประเภทคือ

๑. เพื่อเป็นหลักปฏิบัติให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข คุณค่าที่ได้รับคือนำความสงบสุขนำสันติภาพมาสู่สังคมมนุษย์ซึ่งใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นคณะ

๒. เพื่อเป็นหลักให้เศรษฐกิจสมบูรณ์ นักสังคมได้วางหลักการจัดสังคมของมนุษย์ไว้หลายอย่างเช่น ศาสนา และเศรษฐกิจ ศาสนาเป็นเรื่องของจริยธรรมความประพฤติ เป็นเรื่องของจิตใจ ส่วนหลักของเศรษฐกิจเป็นเรื่องทางวัตถุที่อำนวยความสะดวกทางกายให้มนุษย์

๓. เพื่อเป็นหลักให้เกิดความเจริญก้าวหน้า คุณค่าของหลักจริยธรรมมีความจำเป็นต่อชีวิตและจิตใจของมนุษย์มาก ทำให้บุคคลมีหลักในการดำเนินชีวิตดีขึ้นปกครองตนเองได้ ทำให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบเพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม จริยธรรมมีคุณค่าต่อชีวิตและจิตใจของมนุษย์ในสังคมส่วนรวมเช่น เป็นบ่อเกิดแห่งความเจริญทั้งปวงที่เรียกว่า วัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี เป็นต้น ที่สำคัญที่สุดคือ จริยธรรมมีคุณค่าที่แสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าอันยิ่งใหญ่ทางด้านจิตใจของคนในสังคม

เมื่อมนุษย์เป็นอิสระจากแนวคิดแห่งชีวิตทางวัตถุ เขาจะมีความสงบ ไม่มีความเร่าร้อน^{๘๗} ความเร่าร้อนของมนุษย์ กระทำเพื่อประโยชน์เฉพาะตน ตัดหาอันเห็นแก่ตัวของมนุษย์ได้บังคับความกระจำง้างเสีย มิให้เขามองเห็นวิญญาณของตนเอง เพราะมุ่งแสดงแต่ความคับแคบ เมื่อใดเรารู้แจ้งถึงวิญญาณ เราก็ได้เห็นภาวะภายในอันล่วงเสียซึ่งอัตถิภาวน (ตัวเขา-ของเรา) และมีความสัมพันธ์กับภาวะทั้งหมด เมื่อรู้ซึ่งถึงขั้นนี้เรียกว่า “การรู้แจ้งตน” (Self-realization) ผู้รู้แจ้งตนอย่างนี้ถือว่าเข้าถึงโมกษะหรือความหลุดพ้นแล้ว แต่ยังคงมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ก็เป็ชีวิตสมบูรณ์แบบคือเปลี่ยนสภาพเป็นเทพในร่างมนุษย์กลายเป็นอภิมนุษย์ (Superman) ผู้ไม่มีกิเลส ตัณหามีใจกว้าง ช่วยเหลือผู้อื่นตลอดไป เพราะรู้ว่าทุก ๆ ชีวิตเป็นละอองอณูของพระเจ้าสูงสุด

ดังนั้น ทุก ๆ ชีวิตจึงเป็นผู้รับใช้นิรันดร เขาจะไม่มองตามแนวคิดทางวัตถุว่าบางคนสูงหรือบางคนต่ำ สภาวะที่สูงกว่า และต่ำกว่านั้นไม่ถาวรเพราะสาวกผู้รู้แจ้งจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับการปรากฏหรือไม่ปรากฏ ทั้งไม่ยึดมั่นสำหรับบุคคลเช่นนั้น ทั้งก้อนหินหรือทองคำมีค่าเท่ากันนี้ คือระดับพรหมัน^{๘๘}

ภควิทศิตากล่าวถึงหลักการสภาวะหลังการหลุดพ้นซึ่งมีความภักดีต่อพระเป็นเจ้าคือ

๑. เป็นผู้ไม่เกลียดชังต่อสรรพสัตว์ มีเมตตากรุณาโดยแท้ ปราศจากอหังการ มมังการ สม่่าเสมอในทุกข์และสุข คอยแต่จะให้อภัย

๒. เป็นผู้สันโดษเนืองนิจ เป็นผู้ประกอบในสมาธิ บังคับจิตใจได้ มีความตั้งใจมั่นคง มีใจและปัญญาแน่นแฟ้น ในอนาคตภักดีต่อเรา เขาผู้นั้นยอมเป็นที่เคารพของเรา

^{๘๗} กฤษณะ สังคิตทาน, ภควิท-ศิตา แปล ฉบับเดิม เล่ม ๑-๒, (กรุงเทพมหานคร: สามัคคีสาร, ๒๕๔๑), หน้า ๕๕๙.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๐.

๓. เป็นผู้ไม่เดือดร้อนจากผู้ใด และผู้ใดไม่เดือดร้อนจากโลก ผู้ใดพ้นจากความยินดี ความยินร้ายผู้หนึ่งเป็นที่รักของเรา

๔. ผู้ใดไม่มุ่งต่ออะไร บริสุทธิ์ ชะมักเข้มข้น วางเฉย พ้นจากความกลัว สละเสียซึ่งความปรารถนาทุกสิ่ง รักดีต่อเรา ผู้หนึ่งเป็นที่รักเรา

๕. ผู้ใดวางตัวสม่ำเสมอในศัตรูและมิตร ในการได้รับการนับถือและการดูหมิ่นมีความสม่ำเสมอในหนาว ร้อน สุข ทุกข์ เว้นจากการคลุกคลี คนที่วางตนให้เท่ากันไม่นินทาและสรรเสริญ มีความนิ่ง มีความสันโดษ ไม่ติดที่อยู่ มีความมั่นคง มีความรักดีผู้หนึ่งย่อมเป็นที่รักของเรา

๖. ส่วนผู้ใดตั้งมั่นในศรัทธา นับถือเราเป็นอย่างยิ่ง มีความรักดี บำเพ็ญ อมฤตธรรม ตามที่กล่าวมาแล้ว ผู้หนึ่งเป็นยอดที่รักของเรา

ในคัมภีร์ภควัทคีตา พระกฤษณะ ตรัสกับบอรชุนว่า

บอรชุน! ในโลกนี้มีคนอยู่สี่จำพวกที่เคารพเรา สี่จำพวกนี้ได้แก่ คนที่ตกอยู่ในห้วงทุกข์หนึ่ง, ผู้แสวงหาความรู้หนึ่ง, ผู้แสวงหาสิ่งอันเป็นประโยชน์แก่ชีวิตหนึ่ง, และผู้มีปัญญาผู้แจ้งอีกหนึ่ง ในคนทั้งสี่ประเภทนี้ คนประเภทสุดท้าย ซึ่งได้แก่ผู้มีปัญญาผู้แจ้งนับเป็นผู้ประเสริฐ บุคคลประเภทนี้เป็นผู้อุทิศตัวต่อเราเพียงหนึ่งเดียว และเพราะความรักดีต่อเรา เขาจึงปฏิบัติโยคะธรรมสม่ำเสมอ ไม่ให้ขาดตก เราโปรดปรานคนประเภทนี้มากกว่าใครอื่นในโลก^{๔๗}

ดังนั้น รักดีโยคะ คือ ความจงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้าเป็นทางตรงกว่าทุกสาย กล่าวคือ เมื่อผู้ใดมอบกายถวายชีวิตต่อพระเป็นเจ้าโดยสิ้นเชิงแล้ว ผู้หนึ่งจะได้วิเวกญาณ (ความรู้ที่ทำให้แยกได้ว่าอะไรแท้ อะไรเทียม) ไวราคยะ (ไม่มีความกำหนัดยินดี) และชฌาน (ญาณ: ความหยั่งรู้) ความจงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้ามีความสำคัญมากกว่าความรู้ตามคัมภีร์ ความจงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้านั้นต้องแสดงออกทางด้านบริการสังคม การรักเพื่อนมนุษย์ (Philanthropy) เป็นของดีแน่ แต่ควรเป็นส่วนหนึ่งของการรับใช้พระเป็นเจ้า เพราะผู้ที่รักเพื่อนมนุษย์อย่างจริงจังนั้นจะต้องกำจัดความถือตัว ความกำหนัดยินดี ความเห็นแก่ตัว เป็นต้น ให้หมดไปก่อนจะบริการเพื่อนมนุษย์

ต่อจากนั้นจะต้องพัฒนาความรู้สึกในเรื่องความไม่ยึดมั่น และความไม่กำหนัดยินดี หรือการสละโลกที่เคยถือไว้ เป็นเรื่องของนักพรตเสียใหม่คือให้ถือไว้ ความจงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้าย่อมสำแดงออกมาในรูปของการประกอบคุณงามความดีต่าง ๆ เช่น การรับใช้สังคม การให้ความรู้ ซึ่งเป็นการจงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้าแล้วผู้หนึ่งก็เข้าถึงซึ่งโมกษะ

คำว่า โมกษะ แปลตามตัวว่า การหลุดพ้น กล่าวคือ พ้นจากการเวียนว่ายในการเวียนเกิด หมายถึง การรู้แจ้งถึงภาวะของตัวเองว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน รวมถึงการเข้าถึงภาวะที่เป็นพรหมันนั้นด้วย การรู้และการเข้าถึงภาวะเช่นนี้ทำให้หยุดการเวียนว่ายตายเกิดและถือไว้เป็นการเกิดใหม่ คือ เกิดรวมอยู่กับพรหมันก็ได้ สวามี วิเวกานันทะ อธิบายโมกษะไว้ ๒ ชั้น ชั้นแรก เรียกว่า ชีวันมุกติ คือการหลุดพ้นขณะมีชีวิตอยู่ หมายความว่า เมื่อรู้แจ้งว่าตัวเองเป็นอย่างเดียวกับพรหมัน

^{๔๗} สมภาร พรหมทา, ภควัทคีตา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน), (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๗), หน้า ๔๗.

แล้ว ก็ยังดำรงชีวิตอยู่ในโลก มีร่างกายอันไม่จีรังยั่งยืนห่อหุ้มคลุมอาตมันอยู่ต่อไป ตามผลแห่งกรรมเก่า แต่มีชีวิตอยู่เหนือโลก ไม่ติดข้องกับโลกธรรมทั้งหลาย มีแต่จะทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่อยากได้ใครดีเหมือนชาวโลกอื่นๆ ครั้นหมดกรรมเก่าแล้ว ร่างกายอันเป็นผลแห่งกรรมเก่าก็แตกสลายไปอาตมันก็หลุดพ้นจากการยึดเกาะของร่างกายกลับเป็นอิสระตลอดกาล ตอนนี้อาตมันเข้าถึงโมกษะขั้นสุดท้าย เรียกว่า วิเทหภูมิ

๒.๖ สรุป

ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูนั้น มีอิทธิพลและสำคัญต่อวิถีชีวิตประจำวันของชนชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูเป็นอย่างมาก โดยเห็นได้จากพิธีกรรมที่เกิดขึ้นและเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในแต่ละช่วงที่เกิดจากอิทธิพลของความเชื่อเป็นบรรทัดฐาน ซึ่งความเชื่อเหล่านั้น ได้แก่

๑. **ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิต** ชาวอารยัน มีความเชื่อในตรีมูรติว่า เป็นเทพเจ้าที่มีสัมพันธไมตรีกับธรรมชาติและสังคมของมนุษย์ เหตุนี้เอง จึงทำให้เกิดความเชื่อว่า พรหมเป็นผู้สร้างโลก สร้างจักรวาลและมีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์ กำหนดชะตาชีวิตและความเป็นไปของมนุษย์ โดยใช้วิธีเขียนไว้ที่หน้าผากของเด็กซึ่งเกิดได้ ๖ วัน เป็นการแสดงอำนาจที่สามารถกำหนดความเป็นไปของชีวิต ที่เราเรียกกันว่า พรหมลิขิต ไว้

๒. **ความเชื่อเรื่องอมตภาพของวิญญาน** ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่า ดวงวิญญานทั้งปวงผ่านการเกิดและตายมานับครั้งไม่ถ้วน วนเวียนอยู่ในร่างกายมนุษย์บ้าง สัตว์บ้างและเทวดาบ้างวิญญานที่เรียกว่า อาตมัน หรือ ชีวาตมัน มีส่วนสำคัญที่สุดของสิ่งมีชีวิตและสถิตอยู่ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ทุกประเภท แม้เทวดาก็มีชีวาตมันสถิตอยู่และเชื่อว่า ชีวาตมันเป็นสิ่งที่เที่ยง ไม่แตกดับ ไม่มีสิ่งใดสามารถทำอันตรายชีวาตมันได้ จึงเกิดแนวคิดเรื่อง ความเป็นอมตภาพของวิญญาน

๓. **ความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่** ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่า พรหมเป็นศูนย์รวม เป็นต้นกำเนิดแห่งวิญญานทั้งปวง สิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนถือกำเนิดจากพรหม วิญญานที่แยกออกไปจากพรหม อาจเข้าสถิตในร่างกายมนุษย์ สัตว์ พืชหรือกระทั่งเทวดาก็ได้ ทุกครั้งที่ร่างเดิมแตกดับ วิญญานก็ไปอุบัติในร่างใหม่ เรียกว่า ภพหนึ่งหรือชาติหนึ่งขณะที่วิญญานยังอยู่ในร่าง ได้กระทำการกรรม ซึ่งมีทั้งกรรมดีกรรมชั่วคละเคล้ากัน มนุษย์จึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรรม ซึ่งเป็นสาเหตุส่งผลให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด ครั้นสามารถเข้าถึงการไม่กระทำหรือกรรมได้ จึงเป็นการเข้าถึงพรหมหรือปรมาตมัน อันเป็นปฐมเหตุของวิญญาน มนุษย์ก็จะพ้นจากกรรมและการเวียนว่าย เรียกว่า เข้าถึงโมกษะ

๔. **ความเชื่อเรื่องการล้างบาปด้วยแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์** ชาวอินเดียมีความเชื่อว่า การได้ลงอาบน้ำชำระกายในแม่น้ำคงคาที่เพื่อชำระล้างมลทินและล้างบาป จะก่อให้เกิดความบริสุทธิ์ บาปกรรมต่าง ๆ ที่ทำมาแต่อดีตก็จะหมดไป จิตและกายจะบริสุทธิ์ เมื่อตายจะไปสู่สวรรค์ ด้วยความเชื่อว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ไหลออกจากพระโอษฐ์ของพระพรหมที่สถิตอยู่บนเขาไกรลาส การนำน้ำ

ไปเป็นส่วนหนึ่งในการประกอบกิจ หรือประกอบในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การประกอบพิธีกรรม อาบน้ำในแม่น้ำคงคาเพื่อชำระอาบให้บริสุทธิ์

อุปนิษัทสอนเรื่องกฎแห่งกรรมว่า กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาทำไว้ เป็นกฎแห่งเหตุผล ดังนั้นทุกคนจึงมีสิทธิเลือกทำในสิ่งที่ตนปรารถนา ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ในอุปนิษัทการประกอบพิธีบูชาญีธูถือว่า เป็นการประกอบกรรมดี นอกจากนี้การสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณะประโยชน์ งานสังคม สงเคราะห์ การบริจาคทาน การช่วยเหลือผู้อื่น กรรมดีเหล่านี้เป็นชั้นธรรมดา ส่วนกรรมดีหรือ กุศล กรรมชั้นสูงสุด คือ การบำเพ็ญตบะหรือการบำเพ็ญเพียรแบบนักบวชเพื่อบรรลุโมกษะ

ปรัชญาอุปนิษัทกล่าวว่า เมื่อร่างกายนี้แตกดับหรือตายไป ชีวาตมันจะเคลื่อนออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าเก่าแล้วมาสวมชุดใหม่ แต่ก่อนที่ชีวาตมันจะออกจากร่างเก่าจะต้องสืบเสาะหาร่างใหม่ก่อน เมื่อพบร่างใหม่แล้วก็จะทิ้งร่างเก่าไปอาศัยร่างใหม่ แต่ร่างใหม่ที่เข้าไปอาศัยนี้จะดีหรือเลวก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนได้ทำไว้รวมทั้งอหิยาศัย และการศึกษาหรือการเรียนรู้ย่อมติดตามไปกับชีวาตมันเช่นกัน

ฉานโทคยะ-อุปนิษัทกล่าวว่าทางแห่งการไปเกิดของชีวาตมันมี ๒ ทางคือ

๑. ทางสว่าง หรือทางแห่งเทพ (เทเวยาน) จะเข้าถึงได้ด้วยการบำเพ็ญตบะ เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในพรหมันหลังจากตายไปแล้วชีวาตมันจะดำเนินตามทางแห่งเทพซึ่งเป็นทางอันเกษมโดยผ่านอากาศ พระจันทร์ พระอาทิตย์ และสุดท้ายเข้าสู่ความเป็นเอกภาพกับพรหมันไม่ต้องกับมาเกิดอีก สำหรับคนที่ยังไม่เข้าถึงโมกษะด้วยบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมาเมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์จะเกิดเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ (ไวศย์)

๒. ทางมืด หรือทางแห่งบิดร (ปีตถยาน) ส่วนผู้บำเพ็ญกุศลกรรมชั้นสามัญตายแล้วชีวาตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งหมอกควันหรือทางแห่งความมืด ไปอยู่ในโลกแห่งบิดรชั่วระยะเวลาหนึ่งก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก ถ้าประกอบกรรมชั่วมากก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น เกิดในตระกูลศูทร จันฑาล หรืออาจจะไปเกิดเป็นสัตว์

จะอย่างไรก็ตาม แม้จะมีอุปนิษัทอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ปัญหาอันเป็นจุดสนใจของอุปนิษัท เหล่านี้มีไม่กี่ปัญหา เช่น ปัญหาเรื่องการเวียนเกิดหรือการเวียนว่ายตายเกิดปัญหาเรื่องความมีอยู่ของพรหมัน อาตมัน มาया อวิทยา การสร้างโลก โมกษะหรือความหลุดพ้น เป็นต้น กล่าวได้ว่า ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาร่วมของอุปนิษัท แต่รายละเอียดปลีกย่อยและการอธิบายเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ดังกล่าวนี้นั้นแต่ละอุปนิษัท ก็มีลักษณะเป็นของตนเองและมีทรรศนะตรงกันคือเรื่องการเวียนเกิด ทั้งคัมภีร์พระเวท และอุปนิษัทมีความเชื่อว่ามีภพหรือมีการเกิดใหม่

การเวียนเกิดตามคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ สังสารวัฏคือ การเวียนว่ายตายเกิด ของชีวิตตราบใดที่วิญญาณยังไม่บรรลุโมกษะ ตราบนั้น วิญญาณนั้น จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่เรื่อยไป ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เชื่อว่า พรหมมัน คือความจริงสูงสุด ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโลกหรือสรรพสิ่งทั้งธรรมชาติ และวิญญาณ ดังนั้น พรหมมันจึงเป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวงเป็นที่เกิดของโลกเป็น

ที่อิงอาศัยและที่ดำรงอยู่ของโลก ได้ให้ทัศนะวิวัฒนาการของพรหมันในฐานะที่เป็นรากฐานของสรรพสิ่ง

การเวียนว่ายตายเกิดแห่งพรหมันผ่านร่างกายนับจำนวนไม่ถ้วนเป็นคำอธิบายถึงความชั่วร้ายทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก (คือจะต้องละจากภวณนี้เสีย) นอกจากการใช้คำเรียก “อาตมัน-พรหมัน” ในฐานะเป็นความจริงในแง่ที่เป็นตัวรู้กับสิ่งที่ถูกรู้ แล้ว พรหมันยังมีชื่อเรียกตามบริบทการใช้ชื่อหลายชื่อ เช่น เมื่อกล่าวถึงตัวตนสากล หรือตัวตนที่ไม่ถูกจำกัด เรียกว่า “พรหมัน” หรือ “ปรมาตมัน” แต่เมื่อกล่าวถึงตัวตนสากล หรือตัวตนที่ถูกจำกัด หรือพรหมันที่แฝงอยู่ในแต่ละบุคคล เรียกว่า “อาตมัน” หรือ “ชีวาตมัน”

การเวียนเกิด มีลักษณะเป็นมายาหรืออภิปา ซึ่งมิวิวัฒนาการจากความหมายเดิมมาเรื่อย ๆ มีความหมายคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปตามแนวคิดต่าง ๆ กัน มายาอาจหมายถึงความลวงตาทั้งหลายในจักรวาล เป็นอำนาจของพระเจ้าเป็นเหตุ เป็นสิ่งที่รับรู้ได้ในโลก เป็นประภคต หรือธรรมชาติเป็นความวิเศษ มายาในแง่ชีวาตมันมีชื่อเรียกว่า อภิปา คือความไม่รู้ อภิปาหรือความไม่รู้นี้เองที่เป็นเหมือนม่านคอยปิดบัง มิให้ชีวาตมันไม่รู้จักความจริงว่าตนเองเป็นสิ่งเดียวกับองค์สัมบูรณ์ คือพรหมัน ด้วยเหตุนี้ อภิปา (มายา) จึงเป็นสาเหตุให้ชีวาตมันต้องติดข้องหรือเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในการเวียนเกิด ในไตรตริย-อุปนิษั พรหมัน หมายถึง สิ่งที่เป็นที่เกิดแห่งสรรพสิ่ง เป็นที่อิงอาศัยของสรรพสิ่ง และเป็นที่รับเอาสรรพสิ่งคืนไป ในอุปนิษักล่าวถึงวิวัฒนาการต่าง ๆ ไว้ว่า อากาศ (Ether) เกิดจากพรหมัน จากอากาศเกิดลม (วาโย) จากลมเกิดไฟ (เตโช) จากไฟเกิดน้ำ (อาโป) จากน้ำเกิดดิน (ปฐวี) และจากดินเกิดพืชพันธุ์ต่าง ๆ ต่อจากนั้นชีวะก็ปรากฏเป็น ๕ ระดับ คือ

๑. อันนมาย ชั้นที่เป็นร่างกายหรือวัตถุ แม้ร่างกายหรือวัตถุจะเป็นสิ่งไม่มีชีวิตแต่ก็เป็นอุปกรณ์สำคัญที่ทำให้ชีวิตมีขึ้นได้ เพราะสิ่งมีชีวิตจำเป็นต้องมีร่างกายเป็นที่อาศัย

๒. ปรานมาย ชั้นที่เป็นชีวิตหรือลมปราน ร่างกายเป็นสิ่งไม่มีชีวิต (อนินทรีย์) แต่เพราะส่วนนี้จึงมีวิวัฒนาการมาเป็นสิ่งมีชีวิต (อินทรีย์) โดยขั้นแรกเริ่มจากการเป็นชีวิตพืชก่อน ต่อมาเป็นชีวิตสัตว์ชีวิตนี้ครอบคลุมเอกภพและผูกพันมนุษย์ไว้กับสิ่งทั้งหลายชีวิตจะสมบูรณ์ขึ้นก็ต่อเมื่อมีความรู้เกิดขึ้น

๓. มโนมาย ชั้นที่เป็นจิต จิตนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ทั่วไปแม้ในสัตว์ชั้นต่ำ เช่น สัตว์ชาติญาณ ความคิดทบทวน เพื่อให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ จึงมีขั้นต่อไป

๔. วิญญานมาย ชั้นสัมปชัญญะหรือเหตุผล มนุษย์ต่างจากสัตว์ ตรงที่มนุษย์สามารถใช้เหตุผลในการคิดในการตัดสินใจ ไม่ได้อาศัยเพียงสัญชาติญาณอย่างเดียวเหมือนกับสัตว์

๕. อานันทมาย ชั้นนิรามิสสุข คือขั้นถือเอาพรหมันเป็นอันติมัจจะ ในขั้นนี้ไม่มีทั้งทวิภาพ (Duality) ของจิตและวัตถุ และพหุภาพ (Plurality) ของสรรพสิ่ง มีแต่เอกภาพหรือความเป็นหนึ่ง (Unity) แต่สภาวะเช่นนี้ยังมีใช้โมกษะเพราะเป็นสภาวะชั่วคราว ผู้ที่ขึ้นถึงระดับนี้จะพ้นจากสภาวะนี้ได้โดยเร็วทรศนะคติที่เกิดจากการพิจารณาจนจิตเป็นสมาธิ เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดเกี่ยวกับสภาวะสันติและการลิมตัวเอง ซึ่งทำให้อาตมันมีระดับแตกต่างกัน สภาพเช่นนี้อยู่ระหว่างประสบการณ์สามัญและโมกษะ ในสภาพเช่นนี้ธรรมชาติแท้จริงของอาตมันจะเปิดเผยเต็มที่ ถ้าหาก

มุ่งไปทางโลกียอัตตามีความดีนและความไม่สมบูรณ์ แต่ถ้ามุ่งไปทางโมกษะก็จะไปสู่ระดับความเป็นเอกภาพกับพรหมัน

ขณะที่เวียนว่ายตายเกิดนี้ ชีวาตมันก็ประกอบกรรมดี กรรมชั่ว เมื่อทำกรรมแล้วก็ได้รับผลของกรรม (วิบากกรรม) คือความสุข ความทุกข์ หมุนเวียนกันไป เมื่อใดชีวาตมันสามารถทำลายอภิชญาเสียได้ เมื่อนั้น ชีวาตมันก็จะหลุดพ้นจากพันธนาการทั้งปวง แล้วคืนสู่สภาพที่แท้จริงของตน อันเป็นสภาพอย่างเดียวกันกับพรหมัน การหลุดพ้นนี้เรียกว่าสภาวะแห่งโมกษะ การที่จะเข้าสู่สภาวะสูงสุดต้องทำลายอภิชญาให้ได้เสียก่อน ลักษณะของมายามีความหมายหลายอย่าง คือ

๑) อำนาจสูงสุดของเทพเจ้า ในอุปนิษต์ก็ถือว่า มายาเป็นอำนาจของพระอิศวร ทำให้พระอิศวรมหาเทพใช้มายาสร้างโลกและสรรพสิ่งขึ้นมา เช่นสร้างมนุษย์จากดิน แล้วทรงระบายนหายใจให้เป็นชีวาตมันเข้าไปอาศัยในร่างกายมนุษย์

๒) ประภต หรือ วัตถุธาตุ ที่เทพเจ้าทรงใช้เพื่อสร้างโลกและสรรพสิ่งขึ้นมาเช่น ตอนอิริณยครรพ พระอิศวร ทรงเดินร่าอย่างสนุกสนานสำราญพระทัยอยู่นั้น เป็นเหตุให้เกิดโลกและสรรพสิ่งขึ้นมา ปางที่พระศิวะ หรือพระอิศวรทรงเดินร่านี้เรียกว่า ปางศิวนาฏราช ศาสนาฮินดูจึงมีการสร้างปางศิวนาฏราชกันมากเพื่อไว้สักการบูชา

๓) อวิชชา หรือ ความโง่เขลาที่คอยปิดบังไม่ให้ชีวาตมันรู้ความจริงว่าตนเองกับพรหมันเป็นอย่างเดียวกัน มายาหรืออภิชญา เป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้สรรพสัตว์ต้องติดอยู่ในสังโยชน์ คือ ผูกมัดให้ติดอยู่ในการเวียนเกิดเวียนว่ายตายเกิดไม่สามารถบรรลุถึงโมกษะได้

ในอุปนิษต์ก็ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อคนตายแล้ว ชีวาตมันหรือวิญญาณจะออกจากร่างเก่าไปถือเอาร่างใหม่ ดุจคนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่า แล้วสวมใส่ชุดใหม่ก็ฉนั้น แต่ก่อนที่ชีวาตมันจะทิ้งร่างเก่า ก็จะต้องไปหาร่างใหม่สำหรับอาศัยให้ได้เสียก่อนจึงจะทิ้งร่างไป ทำนองเดียวกันคนจะทิ้งเสื้อผ้าชุดเก่า ก็จะต้องมีชุดใหม่ไว้เรียบร้อยแล้ว ส่วนร่างใหม่จะดีหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ชีวาตมันทำไว้ ดังนั้น คนตายไปแล้วอาจไปเกิดเป็นเทวดา เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นเปรต หรืออะไรก็ได้ ชายอาจเกิดเป็นหญิง หญิงอาจเกิดเป็นชาย หรือแม้เกิดเป็นคนก็แตกต่างกันไปอีก เกิดเป็นคนสมประกอบ คนพิการ คนสวย คนอัปลักษณ์ คนมี และคนจน เหล่านี้ เป็นต้น ขึ้นอยู่กับบุญและบาปที่ได้กระทำไว้

อุปนิษต์บอกไว้ว่า ชีวิตและความเป็นไปในชาตินี้ เป็นผลของกรรมในอดีตชาติ ส่วนชาติหน้าจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับกรรมในปัจจุบัน ในพุทธทวารัณยคอุปนิษต์กล่าวไว้ว่า อวัยวะทุกอย่างในชาตินี้ จะไปติดกับชีวาตมัน ตลอดจนถึงการกระทำทุกอย่างแม้จะไม่ใช่มนุษย์หรือบาป เช่น การใส่ใจในการศึกษาเล่าเรียน และความถนัดต่าง ๆ ก็จะติดไปกับชีวาตมันด้วย

อุปนิษต์สอนเรื่องกฎแห่งกรรมว่า กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาทำไว้ เป็นกฎแห่งเหตุผล ดังนั้น ทุกคนจึงมีสิทธิเลือกทำในสิ่งที่ตนปรารถนา ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ในอุปนิษต์การประกอบพิธีบูชาโยถือถือว่าเป็นการประกอบกรรมดี นอกจากนี้การสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณะประโยชน์ งานสังคม สงเคราะห์ การบริจาคทาน การช่วยเหลือผู้อื่น กรรมดีเหล่านี้เป็นชั้นธรรมดา ส่วนกรรมดีหรืออกุศลกรรมชั้นสูงสุด คือ การบำเพ็ญตบะหรือการบำเพ็ญเพียรแบบนักบวชเพื่อบรรลุโมกษะ

จากการที่ได้ศึกษาหลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเพื่อนำมาปฏิบัติแล้วนั้น ในคัมภีร์หลาย ๆ เล่มมักจะพบคำว่า กรรม คือการกระทำของมนุษย์ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อว่ากรรมเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตของคนเรา ชีวะของคนแต่ละคนล้วนแล้วแต่เวียนว่ายตายเกิด ประสบทุกข์สุขก็โดยการอาศัยกรรมทั้งสิ้น ในทำนองเดียวกันคนเราจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ก็ต้องอาศัยแรงของกรรม ดังนั้น หลักของกรรมจึงเป็นจริยธรรมที่สำคัญของชาวฮินดูอีกประการหนึ่งที่ต้องตระหนักและทำตามหลักธรรมคำสอนของศาสนา ทั้งนี้เพราะกิริยาอาการที่แสดงออกมาทางกาย วาจา และทางใจที่ถูกต้องตั้งตามหลักคุณธรรมจริยธรรมคำสอนของศาสนาที่คนส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่าควรกระทำ คนส่วนใหญ่ยอมรับการกระทำหรือความประพฤตินั้น ๆ และที่สำคัญความประพฤตินั้น ๆ จะต้องอยู่ภายใต้กฎของศีลธรรม กฎเกณฑ์ของความถูกต้องตามหลักคำสอนของศาสนา เพราะหลักคำสอน ศีลธรรมของศาสนามีมาตรการของความประพฤติดีเป็นสากล คนทั่วไปให้การยอมรับว่าเป็นการกระทำที่ดี สามารถนำมาใช้ในวิถีชีวิตประจำวันได้

บทที่ ๓

ความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาเรื่องความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ ผู้วิจัยมุ่ง
ทำการศึกษาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่คัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์ ชั้นอรรถกถา
ตลอดจนงานวิจัย และงานวรรณกรรมต่าง ๆ ที่อรรถกถาจารย์นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้
รจนาและเรียบเรียงเอาไว้เป็นประการสำคัญ โดยจะศึกษาในประเด็น แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ
ความหมายและลักษณะของการเกิด การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิต ประเภทและ
รูปแบบการเกิด วิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในชีวิตประจำวัน

๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ

คำว่า ความเชื่อ ในทางพระพุทธศาสนาจะใช้คำว่า ศรัทธา คือ ความเห็นตามด้วยความ
มั่นใจ ความไว้วางใจในบุคคล ในสิ่งต่าง ๆ ในการกระทำ ความเชื่อเกิดขึ้นเมื่อไร ความคิดที่จะกระทำจะ
เกิดขึ้นเสมอเช่น เชื่อว่าทำดีต้องได้ดี คนนั้นจะทำดี เชื่อว่าบุญจะส่งผลให้เกิดสุข คนนั้นจะทำบุญ ใน
พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศรัทธา (สัทธา) หมายถึง ความเชื่อ ความ
เลื่อมใส เช่น ลีนศรัทธา ฉันมีศรัทธาในความดีของเขา บางทีก็ใช้ร่วมกับประสาทะ เป็นศรัทธา
ประสาทะ เชื่อ เลื่อมใสเช่นเขาศรัทธาในการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ^๑

ในจังกีสสูตร กล่าวถึงคำสอนที่ให้ใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญก่อนที่จะศรัทธาลงไป ดังนี้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยบ้านหรือนิคมแห่งหนึ่งอยู่ คฤหบดีก็ดี บุตรคฤหบดีก็ดีเข้าไป
หาภิกษุนั้นแล้ว ย่อมใคร่ครวญในธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโลภะ (ความ
โลภ) (๒) ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโทสะ (การประทุษร้าย) (๓) ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโมหะ
(ความหลง) เมื่อเขาใคร่ครวญเธออยู่นั้น ย่อมรู้ได้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่มีที่ตั้งแห่งความโลภ, ความ
ประทุษร้าย, ความหลงครอบงำ ท่านผู้นี้เมื่อไม่รู้จะพึงกล่าวว่ารู้ เมื่อไม่เห็นจะพึงกล่าวว่าเป็น
หรือสิ่งใดพึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนานแก่ผู้อื่น ท่านผู้นี้พึงชักชวน
ผู้อื่นเพื่อความเป็นเช่นนั้น ไม่มีเลย อนึ่ง ท่านผู้นี้มีกายสมาจาร วจีสมาจาร เหมือนของบุคคลผู้ไม่
โลภ, ไม่ประทุษร้าย, ไม่หลง ฉะนั้นท่านผู้นี้แสดงธรรมใด ธรรมนั้นลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก
สงบ ประณีต ไม่หย่งลงได้ด้วยความรัก ละเอียด บัณฑิตพึงรู้ธรรมนั้นอันคนโลภ, บุคคลผู้
ประทุษร้าย, บุคคลผู้หลง แสดงไม่ได้โดยง่าย เมื่อใด เขาใคร่ครวญเธออยู่ ย่อมเห็นแจ้งชัดว่า เธอ

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
นานมีบุ๊คส์พับลิคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๙.

บริสุทธิ์จากกรรมเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ, ความประทุษร้าย, ความหลง เมื่อนั้น เขาย่อมตั้งศรัทธาลงในเธอนั้นมั่นคง^๒

นอกจากนั้น ศรัทธา ยังมีเนื้อความหมายถึงความเชื่อในกุศลธรรม เป็นการเชื่อในสิ่งที่ เป็นความจริงความดีงามและการทำความดี รวมถึงเชื่อเหตุผลในกฎแห่งกรรม ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายสูตร ดังในปฐมนพกปานสูตร ที่ว่าด้วยผู้ไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมพึงได้ ความเสื่อม กล่าวไว้ว่า

ผู้ใดผู้หนึ่งไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไป เขาพึงหวังได้แต่ความเสื่อมอย่างเดียวกันในกุศลธรรมทั้งหลายไม่มีความเจริญเลย แต่หากว่า ผู้ใดผู้หนึ่งมีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไป เขาพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียวกันในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีความเสื่อมเลย^๓

หรือในกามสูตรที่กล่าวไว้ว่า “กุลบุตรผู้ออกบวชนั้น จะได้ชื่อว่าเป็นภิกษุผู้มีความสามารถรักษาตนเองได้แล้ว ก็ต่อเมื่อเป็นผู้กระทำด้วยศรัทธาในกุศลธรรม”^๔

นอกจากนี้ในอุบาสกธรรม มีข้อความที่กล่าวถึงคุณสมบัติของอุบาสกที่ดีในพระพุทธศาสนาต้องประกอบด้วยคุณธรรมของอุบาสก ๕ ประการ คือ “๑) เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๒) เป็นผู้ไม่มีศีล ๓) เป็นผู้ไม่ถ่อมมกคลตันขาว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมกคล ๔) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนา ๕) ทำอุปกะระในศาสนานี้ก่อน”^๕ ซึ่งก็คือความต้องการให้ศาสนิกชนมีความศรัทธาในกฎแห่งกรรม และในการบำเพ็ญบุญอันเป็นกุศลตามหลักกรรมของพระพุทธศาสนา โดยจะต้องเชื่อและเลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ดังข้อความที่ปรากฏในสคาถกสูตร ที่ว่าด้วยคุณธรรมหรือคุณลักษณะของพระโสดาบันว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีการตรัสรู้ในเบื้องต้น ธรรม ๔ ประการนั้น คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสเป็นพระพุทธพจน์ไว้ว่า

ผู้ใดมีศรัทธาในพระตถาคตตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว มีศีลอันงามที่พระอริยะชอบใจ (และ) สรรเสริญ มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาจะไม่สูญเปล่า เพราะเหตุนั้น ผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ควรหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส และการเห็นธรรม^๖

^๒ ความละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๐-๔๓๒/๕๔๐-๕๔๒.

^๓ ความละเอียดใน อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๗/๑๔๕-๑๔๗.

^๔ ความละเอียดของกามสูตร ใน อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗/๙-๑๐.

^๕ อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๓.

^๖ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๔๗/๕๗๐-๕๗๑.

นอกจากนี้แล้ว ยังมีข้อความที่กล่าวถึงตปุสศกหบดี ผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้ปลงใจเชื่อในพระตถาคตว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตปุสศกหบดีประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้เชื่อมั่นในตถาคตเห็น อมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมอยู่ ธรรม ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพุทธเจ้า ๒) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในธรรม ๓) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในสงฆ์ ๔) อริยศีล ๕) อริยญาณ ๖) อริยวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย ตปุสศกหบดีประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้แล เป็นผู้เชื่อมั่นในตถาคต เห็นอมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมอยู่^๗

ในวิสุทธิมรรคให้ความหมายไว้ว่า “ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ ความไว้วางใจ”^๘ แม้แต่ใน คัมภีร์อภิสรรคมัตถสังคหะให้ความหมายว่า “ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อและความเลื่อมใสในกุศลธรรม”^๙ เมื่อกล่าวโดยความแล้ว ศรัทธานั้นก็คือการเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อด้วยเหตุผล เชื่อมั่นในสิ่งดีงาม เลื่อมใส ซาบซึ้ง ชื่นใจ สนุกใจ เชื่อมั่น มีใจแน่วแน่มุ่งมั่นไป ตามไปปรับคุณภาพดีในบุคคลหรือสิ่ง นั้น ๆ ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งดีงาม และในการทำความดี ไม่ลุ่มหลงไปตามลักษณะอาการ ภายนอก^{๑๐}

การมีศรัทธา หมายถึง การเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็น เป็นต้นว่าความรักและแนวคิดที่สูงส่ง และสามารถวางรากฐานการกระทำของเราบนสิ่งเหล่านั้นได้ ศรัทธาคือมาตรฐานที่แยกมนุษย์ออกจากสัตว์และเป็นศีลธรรมที่เราไม่ควรปล่อยวาง ไม่ว่ามันจะสะดวกสำหรับเราหรือไม่ก็ตาม ศรัทธาคือ กุญแจสู่ความสุขนิรันดร อันเป็นความสุขที่แท้ซึ่งสืบเนื่องจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้า เชื่อและรู้สึกซาบซึ้ง ด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นเป็นความมั่นใจ ๓ องค์ประกอบ คือมั่นใจเป็นไปได้อันมั่นใจว่ามี คุณค่า และเราอยากพิสูจน์ความจริงศรัทธาที่แท้จริงตามนัยทางพระพุทธศาสนาจึงมิใช่ศรัทธาที่ใช้ อารมณ์ลุ่มหลง แต่ศรัทธาต้องมีปัญญาเป็นตัวควบคุม ส่งเสริมความคิด วิจัยวิจารณ์จนค้นพบเหตุ และผล ได้ทดลองปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ให้ประจักษ์ความจริงแก่ตน จนหมดสงสัยจึงเกิดศรัทธา ศรัทธา เป็นปัจจัยแรกที่สุด หรือเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่าศรัทธาคือความเชื่อมั่น มั่นใจในพระรัตนตรัย ๓ ประการ โดยมีนัยดังต่อไปนี้

๑. ความศรัทธา ความมั่นใจในพระพุทธเจ้า ในฐานะที่เป็นบุคคลต้นแบบซึ่งยืนยันถึง วิสัยความสามารถของมนุษย์ว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความจริงและความดีงามสูงสุดได้ ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามของมนุษย์เอง มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้เจริญงอกงามขึ้นได้ ทั้งใน ด้านระเบียบชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายและวาจาทั้งในด้านคุณธรรมที่พึงอบรมให้แก่

^๗ อก.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๑๙/๖๔๑.

^๘ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๗๔.

^๙ วรรณสิทธิ ไหวทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ประเภทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, (กรุงเทพมหานคร: ธนศวรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๙.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๒.

กล้าขึ้นในจิตใจ ทั้งในด้านปัญญาความรู้คิดเหตุผล จนสามารถหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดที่เรียกว่ากิเลสและกองทุกข์ได้

๒. ความศรัทธา ความมั่นใจในพระธรรม ทั้งความจริง ความดีงาม ที่บุคคลต้นแบบคือพระพุทธเจ้าได้แสดงไว้แล้วนั้น ว่าเป็นสิ่งที่พระองค์ได้ปฏิบัติเห็นผลประจักษ์กับตนเองมาก่อน เรียกว่าค้นพบแล้วจึงนำมาประกาศเปิดเผยไว้ ธรรมนั้นเป็นสภาวะดำรงอยู่หรือเป็นไปตามธรรมดาของมัน เป็นกฎเกณฑ์แน่นอน คือนิยามแห่งเหตุและผล อย่างที่เรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ

๓. ความศรัทธา ความมั่นใจในสงฆ์ คือชุมชนหรือสังคมแบบอย่าง ซึ่งเป็นพยานยืนยันว่า มนุษย์ทั่วไปมีความสามารถที่จะบรรลุความจริงความดีสูงสุดได้อย่างคนต้นแบบ^{๑๑}

ศรัทธาหรือความเชื่อมั่นจึงเป็นเครื่องนำทาง เป็นเครื่องชักนำให้บุคคลเข้าไปหา ให้สนทนา ให้ตั้งใจฟัง ให้จดจำ ให้นำไปพิจารณา ให้บุคคลได้บรรลุจุดหมายอันสูงสุดแห่งชีวิต ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา”^{๑๒}

วิทย์ เทียงบุญธรรม ได้ให้ความหมายของคำว่าศรัทธาไว้ในพจนานุกรมไทยว่า ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ, ความเลื่อมใส, ความเห็นดี, ความไว้วางใจ, ความซื่อตรง, ความจงรัก, ความประสงค์, ความมอยาก, ความบริสุทธิ์, ความเคารพนับถือ, ยินดีเลื่อมใส^{๑๓}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายว่า “ศรัทธา หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ควรเชื่อกรบด้วยเหตุผล”^{๑๔}

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงให้ความหมายว่า “ความเชื่อ การณ์ที่ควรเชื่ออันประกอบด้วยเหตุผล”^{๑๕}

พุทธทาสภิกขุ ยังได้กล่าวถึงความเชื่อไว้ในหนังสือ ชุมนุมข้อคิดอิสระว่า ความเชื่อของพุทธมามกะ นั้นคือ เชื่อโดยตรงต่อเหตุผล เชื่อว่าเพราะพระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ได้บ่มพระองค์เองมาเป็นเวลาเพียงพอ จนสามารถลูกลึงด้วยพระองค์เอง และทรงชี้ทางให้มนุษย์มีความสะอาดความสว่างและความสงบเย็นได้จริง เชื่อว่าพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบรรลุและนำมาสอนนั้น คือความจริงอันตายตัวของสิ่งทั้งปวง เชื่อพระสงฆ์ คือบรรดามนุษย์ที่มีโชคมีโอกาสดีก่อนใครในการได้รู้ ได้ปฏิบัติ และได้รับ

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑๘.

^{๑๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓. คำว่า โอชะ หมายถึง ห้วงน้ำคือกิเลส มี ๔ อย่างคือ (๑) กาโมชะ โอชะคือกาม (๒) ภโวชะ โอชะคือภพ (๓) ทิฏฐิโชนะ โอชะคือทิฏฐิ (๔) อวิชโชนะ โอชะคืออวิชชา

^{๑๓} วิทย์ เทียงบุญธรรม, **พจนานุกรมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ห.จ.ก. ประชุมทองกาน, ๒๕๓๖), หน้า ๕๒๘.

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗๐.

^{๑๕} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, **ธรรมานุกรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๓๙๘.

ผลของการปฏิบัติในพระธรรมเชื่อว่าโลกนี้ไม่มีบุคคลใดสร้างหรือคอยบังคับให้เป็นไป เชื่อว่ามนุษย์แต่ละคนล้วนมีกรรม หรือการกระทำของตนเอง^{๑๖}

พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับศรัทธาไว้ว่า ศรัทธาหรือความเชื่อนี้จะมี ๒ ประเภท ศรัทธาประเภทที่ ๑ เป็นศรัทธาแบบปิดกั้นปัญญาใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม่แต่บังคับให้เชื่อ และพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถาม ห้ามสงสัย ค่อยรอทำตามอย่างเดียว ศรัทธาประเภทนี้ไม่ทำให้มีการสืบค้นปัญญาต่อไปในศาสนาต่าง ๆ จะเน้นแบบนี้, ศรัทธาประเภทที่ ๒ เป็นศรัทธาแบบสื่อนำสู่ปัญญา คือความเชื่อนั้นเป็นตัวชักนำให้สนใจเริ่มต้นศึกษาสืบค้นสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากหลาย เมื่อยังไม่มีจุดเริ่มต้นว่าจะสนใจเรื่องใดแต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวใด ศรัทธานั้นก็จะป้อนใจทำให้มีจุดเริ่มต้น ศรัทธาทำให้มีความสนใจและเข้าไปหา โดยเฉพาะศรัทธาในคนก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไปซักถามเขา การที่ศรัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหาและซักถามท่าน เพื่อให้เกิดความรู้และเข้าใจความจริงยิ่งขึ้นไป^{๑๗}

พระมหาอุทธร ปณณาสิริ ให้ความหมายของศรัทธาไว้ว่า ศรัทธามีความหมายทั้งอย่างกว้าง ปานกลางและไม่ได้แคบเพียงแค่ว่า “ความเชื่อ” เพราะยังมีความหมายอื่น ๆ เช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ ความซื่อสัตย์ การยอมรับ การยอมตาม ลัทธิความเชื่อ ศาสนา ความจงรักภักดี ดังนั้น ศรัทธาโดยทั่วไปจึงมีความหมายเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ไม่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติและเหตุผล^{๑๘}

พระมหาเปรม โอภาโส (กองคำ) ให้ความหมายของศรัทธาไว้ว่า ศรัทธาคือความเชื่อ ซึ่งทำให้มนุษย์มีความหวังในการดำรงชีวิต และมีความผูกพันอยู่กับลัทธิและศาสนาเป็นสำคัญ มนุษย์มีความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ พร้อมไปกับความเชื่อในเรื่องของศีลธรรมด้วย^{๑๙}

พระสร้างชาติสิริ จารุณโณ ได้กล่าวไว้ว่า ศรัทธา เป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเป็นความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย เป็นสื่อนำไปสู่ปัญญาเข้าถึงความจริง โดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาประกอบ กลับกรองในการตัดสินใจ และใช้ปัญญานำไปสู่วิมุตติคือความหลุดพ้น ถ้าเมื่อใดที่บุคคลมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องของคำว่าศรัทธา ที่เป็นไปตามแนวทางของพระพุทธศาสนาแล้ว

^{๑๖} พุทธทาสภิกขุ, **ขุมขุมข้อคิดอิสระพุทธทาสภิกขุ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗.

^{๑๗} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๑.

^{๑๘} พระมหาอุทธร ปณณาสิริ (สังจรัตนพงศ์), **“ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕.

^{๑๙} พระมหาเปรม โอภาโส (กองคำ), **“ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

ศรัทธาจะมีผลต่อชีวิต เพื่อนำไปสู่การก่อให้เกิดปัญญา และนำไปให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธานุศาสนานา^{๒๐}

จะเห็นได้ว่าคำว่า ความเชื่อ หรือศรัทธาในพุทธานุศาสนานั้น เน้นความเชื่อที่ประกอบด้วย เหตุผล เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ การณ์ที่ควรเชื่อโดยไตร่ตรอง ไคร่ครวญ และพิจารณาด้วยปัญญา (โยนิโส มนสิการ) หาเหตุผลให้เห็นจริงแก่ใจจึงเชื่อ เป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา ศรัทธาในพระพุทธานุศาสนามุ่งถึงความเชื่อในพระรัตนตรัย ยึดถือเป็นสรณะเพื่อเป็นเครื่องช่วยทำลายขจัดปิดเป่า ทุกข์ภัยและกิเลสต่าง ๆ ในจิตใจให้หมดสิ้น และเป็นสิ่งที่อาศัยที่เคารพสูงสุดในชีวิต โดยความเชื่อมั่นนี้ต้องเกิดออกจากความรู้และความเข้าใจ ผู้เชื่อถือเองใช้ปัญญาของตนเองพิจารณาในพระธรรมคำสอนต่าง ๆ ด้วยเหตุผลตามความเป็นจริง มิใช่สักแต่ศรัทธาตาม ๆ กันหรือการถูกบังคับขู่เข็ญให้เชื่อ หรือมีผลประโยชน์ใดแอบแฝงในทางโลกเป็นเหตุชวนให้เกิดความเชื่อ ศรัทธานั้นต้องเกิดขึ้นมาเองและประกอบด้วยปัญญาของผู้ศรัทธาที่รู้เห็นเองตามความเป็นจริงและใช้ปัญญาเป็นเครื่องช่วยกลั่นกรอง เมื่อมนุษย์มีศรัทธาจะไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่ศรัทธาแต่จะต้องมีกระบวนการพัฒนาให้เกิดปัญญาและสามารถพัฒนาขึ้นจนถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ คือการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงอย่างอิสระ ศรัทธาต้องเป็นไปในลักษณะที่สัมพันธ์ในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลถูกต้อง เป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน จึงจะเป็นศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักศรัทธาในทางพระพุทธานุศาสนานา

๓.๒ ความหมายและลักษณะของการเกิด

ในเบื้องต้นพึงทราบความหมาย และลักษณะแห่งการเกิด ผู้วิจัยขอนำเสนอข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธานุศาสนานา และเอกสารที่เกี่ยวข้องดังนี้

๓.๒.๑ ความหมายของการจุติ-ปฏิสนธิ-อุปบัติ (การเกิด)

ความหมายของคำว่า “จุติ-ปฏิสนธิ-อุปบัติ” หรือการเกิดตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง คือจิตวิญญาณดวงแรกเกิดปรากฏขึ้นในครรภ์มารดา^{๒๑} คือวิญญาณหยั่งลงในครรภ์มารดาจนนามรูปก่อตัวขึ้นในครรภ์มารดา^{๒๒} เป็นรูปละเอียดเจริญเติบโตมีแขนขาศีรษะ^{๒๓} หรือการปรากฏแห่งขันธ ซึ่งได้อายตนะในหมู่สัตว์ต่าง ๆ^{๒๔}

คำในภาษาบาลี ที่ได้นำมาใช้ในภาษาไทยนั้น ซึ่งปรากฏว่าใช้กันอย่างผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากความหมายเดิม หรือตรงกันข้ามกับความหมายเดิม ซึ่งมีหลายคำด้วยกัน แต่คำที่

^{๒๐} พระสร้างชาติสิริ จารุณโณ, “การศึกษาเปรียบเทียบหลักการเชื่อในพระพุทธานุศาสนานาเถรวาทกับศาสนาคริสต์”, วิทยานิพนธ์พุทธานุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

^{๒๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๓๒/๑๔๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๘, ส.ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖.

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑๕/๖๕.

^{๒๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๘, ส.ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖.

^{๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๕/๒๒๒.

ใช้กันผิดมากที่สุดคำหนึ่งก็คือคำว่า “จติ” คำว่า “จติ” มักใช้คู่กันกับ “ปฏิสนธิ” และ “อุบัติ” มีรายละเอียดดังนี้^{๒๕}

คำว่า “จติ” นี้ ตามรูปศัพท์ แปลว่า “การเคลื่อน” คือเคลื่อนจากภพหนึ่งไปสู่อีกภพหนึ่ง หรือเคลื่อนจากโลกหนึ่งไปสู่อีกโลกหนึ่ง เมื่อรวมความแล้ว ก็คือ “ตาย” นั่นเอง ตามปรกติถ้าเอา คำว่า “จติ” มาใช้มิได้ใช้กับมนุษย์ทั่ว ๆ ไป และก็มีได้ใช้แก่บรรดาสัตว์วันรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์ดิรัจฉานอื่น ๆ แต่จะใช้ก็กับเทวดาหรือพรหมเท่านั้น เช่น เทวดาจติจากสวรรค์มาเกิดในโลก หรือพระโพธิสัตว์จติจากสวรรค์ชั้นดุสิต มาปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางสิริมหามายา เมื่อ “จติ” แล้วก็ต้อง “ปฏิสนธิ” ทั้งนี้ คำว่า “ปฏิสนธิ” พจนานุกรม ฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕^{๒๖} ได้ให้ความหมายไว้ว่า “เกิดในท้อง” แต่ตามรูปศัพท์คำว่า “ปฏิสนธิ” แปลว่า “ความต่อเนื่อง” ก็ได้ คงจะเป็นเพราะความเข้าใจผิด จึงมีผู้นำคำว่า “จติ” มาใช้ในความหมายว่า “เกิด” อยู่บ่อย ๆ เช่น “เขาจติเป็นมนุษย์” ก็หมายความว่า “เขาเกิดเป็นมนุษย์” ที่จริงแล้วจะต้องบอกว่า “เขาจติมาเกิดเป็นมนุษย์” คือ “เขาตายแล้วมาเกิดเป็นมนุษย์” และในที่นี้ หมายถึงตายจาก เทวโลกหรือพรหมโลกเท่านั้น ในภาษาบาลี คำว่า “จติ” ซึ่งแปลว่า “การตาย” นี้ ท่านนิยมใช้เข้าคู่กับคำว่า “อุบัติ” ซึ่งแปลว่า “การเกิด” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การเกิดขึ้น กำเนิด การบังเกิด รากเหง้า เหตุ หรือเกิด เกิดขึ้น” ดังในคำว่า “จตุปปาตญาณ” แปลว่า “ความรู้ในจติและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย” หรือเรียกอีกอย่างว่าทิพยจักขุญาณ เมื่อกล่าวถึงคำว่า “อุบัติ” แล้ว ในปัจจุบันมีคำที่เกี่ยวกับ “อุบัติ” ที่ใช้กันมากอยู่ ๒ คำ คือ คำว่า “อุบัติเหตุ” (อุ-บัติ-ติ-เหตุ) กับ “อุบัติภัย” (อุ-บัติ-ติ-ไฟ) แต่ในพจนานุกรมเก็บไว้เฉพาะคำว่า “อุบัติเหตุ” เท่านั้น ส่วนคำว่า “อุบัติภัย” เป็นคำเกิดใหม่ เพิ่งจะเกิดหลังจากที่พจนานุกรม ฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ตีพิมพ์ออกมาเผยแพร่แล้ว^{๒๗}

คำว่า “อุบัติเหตุ” พจนานุกรม ได้ให้บทนิยามไว้ว่า “เหตุที่เกิดขึ้นโดยไม่คาดคิดความบังเอิญเป็น” ส่วนคำว่า “อุบัติภัย” นั้น หมายถึง “ภัยที่เกิดจากอุบัติเหตุ” แต่คำทั้ง ๒ นี้ มักมีผู้พูดหรืออ่านเป็น “อุ-บัติ-เหตุ” และ “อุ-บัติ-ไฟ” อยู่เสมอ ตามหลักแล้วควรอ่านว่า “อุ-บัติ-ติ-เหตุ” และ “อุ-บัติ-ติ-ไฟ” เพราะเป็นคำสมาส^{๒๘}

คำว่า “เกิด” ตามที่เรียกขานกันทั่วไป หมายความว่า การเกิดจากท้องแม่ คำว่า “เกิด” ในภาษาธรรมหมายถึง มันเกิดเมื่อสิ่งนั้นมันทำหน้าที่ของมัน ในลักษณะที่จะเป็นทุกข์ คือ มีอวิชชาเป็นมูลเหตุ^{๒๙}

^{๒๕} จ้านงค์ ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิต, ภาษาไทยไขชาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๒๘), หน้า ๓๗๖.

^{๒๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๐.

^{๒๗} จ้านงค์ ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิต, ภาษาไทยไขชาน, หน้า ๓๗๗.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๘.

^{๒๙} พุทธทาส ภิกขุ, ปฏิจจสมุปบาท หลักปฏิบัติอริยสัจที่สมบูรณ์แบบ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๔๒.

“ชาติ” ที่ลึกซึ้งและถูกต้อง ตามหลักของปฏิจกสมุปปาทแท้ที่จริงนั้นหมายถึง ความเกิดของรูปนามทุกขณะจิต^{๓๐}

ชีวิตที่เกิดมาเป็นอยู่และเป็นไปตามกฎแห่งเหตุผล ไม่มีใครสร้าง หรือกำหนดขึ้นให้เป็นอยู่และเป็นไป แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และแตกดับ โดยความสัมพันธ์กันเป็นเหมือนลูกโซ่แห่งเหตุและผล เพราะชีวิตนั้นประกอบด้วยสิ่งที่เป็นเหตุและเป็นผลเกี่ยวเนื่องกันอยู่ตลอดเวลา^{๓๑}

ชาติ คือความเกิดนั้นมี ๒ ความหมาย ขณิกวาถถือว่า การเกิดและการตายของมนุษย์มี ๒ อย่างคือ การเกิดและตายทางร่างกาย (รูปธรรม) และการเกิด- ตายทางจิตใจ ชาติของร่างกาย โดยประมาณหนึ่งร้อยปี ส่วนชาติทางวิญญาณที่เป็นนามธรรมนั้น ตายแล้วเกิดอีก เกิดแล้วตายนับครั้งแล้วครั้งเล่า^{๓๒} ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตจิตจะมองดูที่การเกิด – ตายทางวิญญาณซ้ำแล้วซ้ำเล่า อีกนัยหนึ่ง ได้อธิบายคำว่า ชาติ คือ การเกิดขึ้น หรือการก้าวลง หรือการปรากฏแห่งชั้นทั้งหลายการได้อายตนะเฉพาะนี้เรียกว่า ชาติ^{๓๓}

“ชาติ” หรือ “การเกิด” หมายถึง การเกิดของชั้น ๕ ในแต่ละภพแต่ละชาติ กล่าวคือ การเกิดที่ปรากฏเป็นตัวตนมีรูปร่างในภพภูมิต่าง ๆ อาทิ เกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นเทวดา เกิดเป็นพรหม เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ทั้งนี้แล้วแต่ผลของกรรม และมีอายุยืนบ้าง สั้นบ้าง การเกิดแบบนี้ภาษาอภิธรรมเรียกว่า “ปฏิสนธิ”^{๓๔}

ดังนั้น ชาติ คือ การเกิด^{๓๕} หมายถึง การเกิดหรือปรากฏขึ้นของสังขาร หรืออีกนัยหนึ่งคือการปรากฏของชั้น ๕ เมื่อชั้น ๕ ปรากฏก็เป็นชีวิต^{๓๖} ชีวิตเกิดมาจากกรรมมารดา เพราะการที่ชีวิตในกรรมมารดาจะดำรงอยู่ได้นั้น ต้องอาศัยมารดาเป็นหลัก กล่าวคือ มารดาบริโภคสิ่งใด ชีวิตที่อยู่ในกรรมมารดาก็ได้บริโภคสิ่งนั้นตามไปด้วย ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในอินทกสูตรว่า “มาตา อนน ปานญจ โภชน เตน โส ตตถ ยาเปติ มาตุ กุจฉิกโต นโร” แปลว่า มารดาของสัตว์ในกรรมบริโภคข้าวน้ำ โภชนาหารอย่างไร สัตว์ผู้อยู่ในกรรมมารดาก็เลี้ยงอัตรภาพด้วยอาหารอย่างนั้น^{๓๗}

^{๓๐}พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยาเล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: วิญญาน, ๒๕๓๗), หน้า ๔๒๒.

^{๓๑}พิฑูร มลิวัลย์, ปฏิจกสมุปปาทหรืออทิปปัจจยตา, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๓.

^{๓๒}พุทธทาส ภิกขุ, ปรมัตถสภาวะธรรม, หน้า ๑๙๙.

^{๓๓}พุทธทาส ภิกขุ, ปฏิจกสมุปปาท, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๓๖.

^{๓๔}บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจกสมุปปาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: พระบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๗๙.

^{๓๕}อีกนัยหนึ่ง คำว่า เกิด หมายถึงชาติ ความบังเกิดเป็นไฉน ความเกิด ความบังเกิด ความหยั่งลง เกิดเกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งชั้น การได้อายตนะครบในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ เรียกว่า “ชาติ” ดูรายละเอียดใน พ.อ. (พิเศษ) ปาน จันทรานูตร, ปฏิจกสมุปปาทคืออย่างไร, (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิต, ๒๕๔๐), หน้า ๗.

^{๓๖}ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖-๖๗.

^{๓๗}ส.ส. (ไทย) ๑๑/๒๓๓/๒๑๓.

อย่างไรก็ตาม ชาติหรือการเกิดขึ้นของชีวิตในภาษาธรรมนั้น หมายถึง สภาวะที่ไม่รู้จักตายจริง กล่าวคือ อสังขตธรรม^{๓๘} เป็นธรรมที่ไม่มีเครื่องปรุงแต่งแต่ประการใด นั่นคือ พระนิพพาน หมายถึงความดับสนิทแห่งกิเลส และกองทุกข์เป็นสภาวะที่กิเลสหมดไปซึ่งไม่สามารถที่จะเกิด ได้อีก เหมือนไฟที่สิ้นเชื้อแล้ว เรียกว่า เป็นนิพพานประเภทที่เป็นความพ้นทุกข์ทางจิตใจอย่างสิ้นเชิง ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ นอกจากนั้นยังเป็นจิตที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ที่ดีและที่เลว ด้วยอำนาจของกุศลวิบากและอกุศลวิบาก เหมือนกับผู้อื่นเช่นกัน^{๓๙} ในทางธรรมก็จะมีลักษณะเย็นในจิตที่พ้นจากกิเลส เพราะกิเลสคือไฟ ถ้าไม่มีไฟ ความเย็นก็เข้ามาแทนที่ เมื่อใดจิตไม่มีกิเลสรบกวน เมื่อนั้นจิตจะเย็น ซึ่งอยู่กับนิพพาน คือความเย็นนอก เย็นใจ และความสงบเย็นแห่งชีวิต^{๔๐} ซึ่งเป็นชีวิตที่ไม่รู้จักดับอีกต่อไป หรือชีวิตนิรันดร์จริง ๆ จึงจะเรียกว่า “ชีวิต” เมื่อใดพูดว่าชีวิต ภาษาทั่วไปก็หมายถึงชีวิตนิยามกล่าวกันอยู่ เมื่อใดพูดถึงชีวิต ภาษาธรรมก็หมายถึงภาวะที่ไม่รู้จักตาย เพราะไม่มีการเกิด จึงไม่มีความตาย หรือในทางศาสนาอื่น อาจเรียกว่า ชีวิตนิรันดร์ เป็นชีวิตที่ไม่รู้จักดับอีกต่อไป

๓.๒.๒ ลักษณะการปฏิสนธิ

การเกิดเป็นกระบวนการสืบต่อเนื่องกับความตาย เมื่อจุดปฏิสนธิก็เกิดเป็นลำดับมา นับตั้งแต่การปฏิสนธิเกิด กระบวนการเกิดใหม่ก็ได้เริ่มต้น ในอินทกสูตร ยักขสังยุต พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการก่อกำเนิดมนุษย์ที่เจริญเติบโตอยู่ในครรภ์มารดาไว้อย่างน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่า

รูปนี้เป็นกลละก่อนจากกลละเกิดเป็นอัพพะทะ จากอัพพะทะเกิดเป็นเปสิ จากเปสิเกิดเป็นขณะ จากขณะเกิดเป็น ๕ ปุ่ม (ปัญจสาขา) ต่อจากนั้นก็ มี ผม ขน และเล็บเป็นต้นมารดา ของทารกในครรภ์นั้นบริโภคข้าว น้ำ โภชนาหารอันใด ทารกที่อยู่ในครรภ์นั้นย่อมมีชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหารนั้นในครรภ์มารดานั้น^{๔๑}

กลละนั้น^{๔๒} เป็นหน่วยที่เล็กที่สุด ของร่างกายที่ก่อกำเนิดขึ้นมา อันเป็นกรรมพันธุ์มาจากพ่อแม่โดยตรง ในอรรถกถาพระวินัย ได้กล่าวถึงรูปลักษณะของกลละไว้ว่า “กลลรูปของหญิงชายมีขนาดเท่าหยาดน้ำมันงาที่ยกขึ้นมาด้วยปลายขนทรายข้างหนึ่ง (ติดปลายขนทรายขึ้นมา) ไสแจ้ว”

เมื่อจุดดับไปแล้วปฏิสนธิจะสืบต่อทันที ปฏิสนธิขณะแรกที่เกิดขึ้นในภพนั้น ๆ การปฏิสนธินั้นไม่เป็นทั้งกุศลจิตและอกุศลจิต เพราะขณะปฏิสนธิเกิดขึ้นและดำรงอยู่นั้นไม่ได้กระทำการใด ๆ ทางกาย วาจาและใจ ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิต ซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมใดกรรมหนึ่งเป็นปัจจัย แม้ว่ากรรมที่ได้กระทำแล้วในแต่ละภพชาติจะมากมายเพียงใดก็ตาม กรรมใดเป็นปัจจัยให้

^{๓๘} พุทธทาส อินทปัญโญ, ธรรมะคู่ชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๙-๑๑๐.

^{๓๙} รังษี สุทนต์, คู่มือศึกษาและปฏิบัติธรรม แบบอานาปานสติ, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕๐.

^{๔๐} พระปราโมทย์ ปาโมชโช, ประทีปส่องธรรม, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่โรงพิมพ์เมตตา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖ - ๒๐.

^{๔๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐๓/๓๐๓.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๙๒/๗๓๘-๗๓๙.

ปฏิสนธิเกิดขึ้น กรรมนั้นถือเป็นกัมมปัจจัยแก่การปฏิสนธิ ถ้าเกิดในภุมิมนุษย์อันเป็นสุคติภูมิก็ต้องเป็นผลของกุศลกรรม การปฏิสนธิก็เป็นกุศลวิบาก ถ้าเกิดในอบายภูมิก็เป็นผลของอกุศลกรรม การปฏิสนธิในอบายภูมิเป็นอกุศลวิบากเป็นต้น

ในอรรถกถาสารัตถ์ปกาสินี พระพุทธโฆสจารย์ได้อธิบายถึง การเจริญเติบโตของทารก ในครรภ์มารดา ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรข้างต้นนั้น โดยได้กล่าวขยายความคาถาจากพระสูตรข้างต้นนั้นไว้ว่า

(๑) ในสัปดาห์แรกแห่งการปฏิสนธิ เกิดเป็น กลรูป คือเป็นหยาดน้ำใสเหมือน น้ำมันงา มีขนาดเท่ากับหยดน้ำ ที่ติดอยู่บนเส้นผมของสตรีพรหมจารี (๒) ในสัปดาห์ที่ ๒ เกิดเป็น อัฟพุทรูป มีลักษณะเป็นฟอง สีเหมือนน้ำล้างเนื้อ (๓) ในสัปดาห์ที่ ๓ เกิดเป็น เปสิรูป มีลักษณะเหมือนชิ้นเนื้อที่เหลว สีแดง (๔) ในสัปดาห์ที่ ๔ เกิดเป็น ฆนรูป มีลักษณะเป็นก้อน มีสัณฐานเหมือนไข่ไก่ (๕) ในสัปดาห์ที่ ๕ เกิดเป็น ปัญจสาขา คือ รูปนั้นแตกออกเป็นปุ่ม มี ๕ ปุ่ม (๖) ต่อจากนั้น คือ ในระหว่างสัปดาห์ที่ ๑๒ ถึงสัปดาห์ที่ ๔๒ ผม ขน เล็บ และอวัยวะต่าง ๆ ก็ปรากฏขึ้น^{๔๓}

มนุษย์นั้น เมื่อเกิดมาแล้วย่อมมีการดำเนินชีวิต และมีการกระทำของแต่ละคน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ทรรศนะว่า การกระทำของมนุษย์นั้นเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ตามธรรมชาติ หากมนุษย์มีเจตนาในการกระทำด้วย กาย วาจา และใจ ซึ่งถือได้ว่าได้กระทำกรรมลงไป ด้วยเหตุต่าง ๆ ย่อมจะก่อให้เกิดผลตามมา ซึ่งมีทั้งด้านดี และไม่ดี ผลที่เกิดขึ้นนั้นย่อมจะเป็นหลักฐานเกี่ยวโยงกันไม่รู้จบสิ้น ระหว่างการกระทำกับผลของการกระทำและสิ่งนี้ก็คือ ความเป็น อันเป็นวิธีการแปรเปลี่ยนไปอย่างต่อเนื่องตามกฎธรรมชาติที่ว่า กิริยาทุกชนิดย่อมก่อให้เกิดปฏิภิกิริยา ที่พอเหมาะพอดีกันเสมอ ปฏิภิกิริยาอาจจะเกิดขึ้นทันทีก็ได้ หรือเกิดภายหลังเมื่อถึงโอกาสอันเหมาะสม แล้วแต่เหตุการณ์ แต่ต้องได้รับผลตอบแทนจากสิ่งที่กระทำลงไปแล้ว

ดังนั้น ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า การกำเนิดหรือการปฏิสนธินั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบถึงลักษณะและการพัฒนาการของทารก ที่อยู่ในครรภ์อย่างละเอียด เริ่มตั้งแต่เป็นกลละ จนเป็นตัวทารกอย่างสมบูรณ์ เพราะเมื่อสมัย ๒,๕๐๐ ปี กวามาแล้วนั้น ไม่มีเครื่องมือทันสมัยเช่น กล้องจุลทรรศน์ หรือเอกซเรย์อันใดเลย แต่พระองค์ก็ทรงเห็นหรือทรงหยั่งทราบได้อย่างชัดเจน เหมือนกับมีเครื่องมือเหล่านั้น และยังทรงรู้ซึ่งไปกว่านี้อีกมาก ข้อนี้เกิดจากพระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์โดยแท้ อันไม่ใช่วิสัยที่ใครอื่นจะพึงรู้ได้ด้วยตนเอง

^{๔๓}พระมหาสมพงษ์ สุขุมโล (สิงห์สุพรรณ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๖-๖๗, ๖๘, ๖๙, ๗๐, ๗๑, ๗๒, ๗๓, ๗๔, ๗๕, ๗๖, ๗๗, ๗๘, ๗๙, ๘๐, ๘๑, ๘๒, ๘๓, ๘๔, ๘๕, ๘๖, ๘๗, ๘๘, ๘๙, ๙๐, ๙๑, ๙๒, ๙๓, ๙๔, ๙๕, ๙๖, ๙๗, ๙๘, ๙๙, ๑๐๐, ๑๐๑, ๑๐๒, ๑๐๓, ๑๐๔, ๑๐๕, ๑๐๖, ๑๐๗, ๑๐๘, ๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๑, ๑๑๒, ๑๑๓, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๑๙, ๑๒๐, ๑๒๑, ๑๒๒, ๑๒๓, ๑๒๔, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๕, ๑๓๖, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๔๕, ๑๔๖, ๑๔๗, ๑๔๘, ๑๔๙, ๑๕๐, ๑๕๑, ๑๕๒, ๑๕๓, ๑๕๔, ๑๕๕, ๑๕๖, ๑๕๗, ๑๕๘, ๑๕๙, ๑๖๐, ๑๖๑, ๑๖๒, ๑๖๓, ๑๖๔, ๑๖๕, ๑๖๖, ๑๖๗, ๑๖๘, ๑๖๙, ๑๗๐, ๑๗๑, ๑๗๒, ๑๗๓, ๑๗๔, ๑๗๕, ๑๗๖, ๑๗๗, ๑๗๘, ๑๗๙, ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๒, ๑๘๓, ๑๘๔, ๑๘๕, ๑๘๖, ๑๘๗, ๑๘๘, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๑, ๑๙๒, ๑๙๓, ๑๙๔, ๑๙๕, ๑๙๖, ๑๙๗, ๑๙๘, ๑๙๙, ๒๐๐, ๒๐๑, ๒๐๒, ๒๐๓, ๒๐๔, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑, ๒๑๒, ๒๑๓, ๒๑๔, ๒๑๕, ๒๑๖, ๒๑๗, ๒๑๘, ๒๑๙, ๒๒๐, ๒๒๑, ๒๒๒, ๒๒๓, ๒๒๔, ๒๒๕, ๒๒๖, ๒๒๗, ๒๒๘, ๒๒๙, ๒๓๐, ๒๓๑, ๒๓๒, ๒๓๓, ๒๓๔, ๒๓๕, ๒๓๖, ๒๓๗, ๒๓๘, ๒๓๙, ๒๔๐, ๒๔๑, ๒๔๒, ๒๔๓, ๒๔๔, ๒๔๕, ๒๔๖, ๒๔๗, ๒๔๘, ๒๔๙, ๒๕๐, ๒๕๑, ๒๕๒, ๒๕๓, ๒๕๔, ๒๕๕, ๒๕๖, ๒๕๗, ๒๕๘, ๒๕๙, ๒๖๐, ๒๖๑, ๒๖๒, ๒๖๓, ๒๖๔, ๒๖๕, ๒๖๖, ๒๖๗, ๒๖๘, ๒๖๙, ๒๗๐, ๒๗๑, ๒๗๒, ๒๗๓, ๒๗๔, ๒๗๕, ๒๗๖, ๒๗๗, ๒๗๘, ๒๗๙, ๒๘๐, ๒๘๑, ๒๘๒, ๒๘๓, ๒๘๔, ๒๘๕, ๒๘๖, ๒๘๗, ๒๘๘, ๒๘๙, ๒๙๐, ๒๙๑, ๒๙๒, ๒๙๓, ๒๙๔, ๒๙๕, ๒๙๖, ๒๙๗, ๒๙๘, ๒๙๙, ๓๐๐, ๓๐๑, ๓๐๒, ๓๐๓, ๓๐๔, ๓๐๕, ๓๐๖, ๓๐๗, ๓๐๘, ๓๐๙, ๓๑๐, ๓๑๑, ๓๑๒, ๓๑๓, ๓๑๔, ๓๑๕, ๓๑๖, ๓๑๗, ๓๑๘, ๓๑๙, ๓๒๐, ๓๒๑, ๓๒๒, ๓๒๓, ๓๒๔, ๓๒๕, ๓๒๖, ๓๒๗, ๓๒๘, ๓๒๙, ๓๓๐, ๓๓๑, ๓๓๒, ๓๓๓, ๓๓๔, ๓๓๕, ๓๓๖, ๓๓๗, ๓๓๘, ๓๓๙, ๓๔๐, ๓๔๑, ๓๔๒, ๓๔๓, ๓๔๔, ๓๔๕, ๓๔๖, ๓๔๗, ๓๔๘, ๓๔๙, ๓๕๐, ๓๕๑, ๓๕๒, ๓๕๓, ๓๕๔, ๓๕๕, ๓๕๖, ๓๕๗, ๓๕๘, ๓๕๙, ๓๖๐, ๓๖๑, ๓๖๒, ๓๖๓, ๓๖๔, ๓๖๕, ๓๖๖, ๓๖๗, ๓๖๘, ๓๖๙, ๓๗๐, ๓๗๑, ๓๗๒, ๓๗๓, ๓๗๔, ๓๗๕, ๓๗๖, ๓๗๗, ๓๗๘, ๓๗๙, ๓๘๐, ๓๘๑, ๓๘๒, ๓๘๓, ๓๘๔, ๓๘๕, ๓๘๖, ๓๘๗, ๓๘๘, ๓๘๙, ๓๙๐, ๓๙๑, ๓๙๒, ๓๙๓, ๓๙๔, ๓๙๕, ๓๙๖, ๓๙๗, ๓๙๘, ๓๙๙, ๔๐๐, ๔๐๑, ๔๐๒, ๔๐๓, ๔๐๔, ๔๐๕, ๔๐๖, ๔๐๗, ๔๐๘, ๔๐๙, ๔๑๐, ๔๑๑, ๔๑๒, ๔๑๓, ๔๑๔, ๔๑๕, ๔๑๖, ๔๑๗, ๔๑๘, ๔๑๙, ๔๒๐, ๔๒๑, ๔๒๒, ๔๒๓, ๔๒๔, ๔๒๕, ๔๒๖, ๔๒๗, ๔๒๘, ๔๒๙, ๔๓๐, ๔๓๑, ๔๓๒, ๔๓๓, ๔๓๔, ๔๓๕, ๔๓๖, ๔๓๗, ๔๓๘, ๔๓๙, ๔๔๐, ๔๔๑, ๔๔๒, ๔๔๓, ๔๔๔, ๔๔๕, ๔๔๖, ๔๔๗, ๔๔๘, ๔๔๙, ๔๕๐, ๔๕๑, ๔๕๒, ๔๕๓, ๔๕๔, ๔๕๕, ๔๕๖, ๔๕๗, ๔๕๘, ๔๕๙, ๔๖๐, ๔๖๑, ๔๖๒, ๔๖๓, ๔๖๔, ๔๖๕, ๔๖๖, ๔๖๗, ๔๖๘, ๔๖๙, ๔๗๐, ๔๗๑, ๔๗๒, ๔๗๓, ๔๗๔, ๔๗๕, ๔๗๖, ๔๗๗, ๔๗๘, ๔๗๙, ๔๘๐, ๔๘๑, ๔๘๒, ๔๘๓, ๔๘๔, ๔๘๕, ๔๘๖, ๔๘๗, ๔๘๘, ๔๘๙, ๔๙๐, ๔๙๑, ๔๙๒, ๔๙๓, ๔๙๔, ๔๙๕, ๔๙๖, ๔๙๗, ๔๙๘, ๔๙๙, ๕๐๐, ๕๐๑, ๕๐๒, ๕๐๓, ๕๐๔, ๕๐๕, ๕๐๖, ๕๐๗, ๕๐๘, ๕๐๙, ๕๑๐, ๕๑๑, ๕๑๒, ๕๑๓, ๕๑๔, ๕๑๕, ๕๑๖, ๕๑๗, ๕๑๘, ๕๑๙, ๕๒๐, ๕๒๑, ๕๒๒, ๕๒๓, ๕๒๔, ๕๒๕, ๕๒๖, ๕๒๗, ๕๒๘, ๕๒๙, ๕๓๐, ๕๓๑, ๕๓๒, ๕๓๓, ๕๓๔, ๕๓๕, ๕๓๖, ๕๓๗, ๕๓๘, ๕๓๙, ๕๔๐, ๕๔๑, ๕๔๒, ๕๔๓, ๕๔๔, ๕๔๕, ๕๔๖, ๕๔๗, ๕๔๘, ๕๔๙, ๕๕๐, ๕๕๑, ๕๕๒, ๕๕๓, ๕๕๔, ๕๕๕, ๕๕๖, ๕๕๗, ๕๕๘, ๕๕๙, ๕๖๐, ๕๖๑, ๕๖๒, ๕๖๓, ๕๖๔, ๕๖๕, ๕๖๖, ๕๖๗, ๕๖๘, ๕๖๙, ๕๗๐, ๕๗๑, ๕๗๒, ๕๗๓, ๕๗๔, ๕๗๕, ๕๗๖, ๕๗๗, ๕๗๘, ๕๗๙, ๕๘๐, ๕๘๑, ๕๘๒, ๕๘๓, ๕๘๔, ๕๘๕, ๕๘๖, ๕๘๗, ๕๘๘, ๕๘๙, ๕๙๐, ๕๙๑, ๕๙๒, ๕๙๓, ๕๙๔, ๕๙๕, ๕๙๖, ๕๙๗, ๕๙๘, ๕๙๙, ๖๐๐, ๖๐๑, ๖๐๒, ๖๐๓, ๖๐๔, ๖๐๕, ๖๐๖, ๖๐๗, ๖๐๘, ๖๐๙, ๖๑๐, ๖๑๑, ๖๑๒, ๖๑๓, ๖๑๔, ๖๑๕, ๖๑๖, ๖๑๗, ๖๑๘, ๖๑๙, ๖๒๐, ๖๒๑, ๖๒๒, ๖๒๓, ๖๒๔, ๖๒๕, ๖๒๖, ๖๒๗, ๖๒๘, ๖๒๙, ๖๓๐, ๖๓๑, ๖๓๒, ๖๓๓, ๖๓๔, ๖๓๕, ๖๓๖, ๖๓๗, ๖๓๘, ๖๓๙, ๖๔๐, ๖๔๑, ๖๔๒, ๖๔๓, ๖๔๔, ๖๔๕, ๖๔๖, ๖๔๗, ๖๔๘, ๖๔๙, ๖๕๐, ๖๕๑, ๖๕๒, ๖๕๓, ๖๕๔, ๖๕๕, ๖๕๖, ๖๕๗, ๖๕๘, ๖๕๙, ๖๖๐, ๖๖๑, ๖๖๒, ๖๖๓, ๖๖๔, ๖๖๕, ๖๖๖, ๖๖๗, ๖๖๘, ๖๖๙, ๖๗๐, ๖๗๑, ๖๗๒, ๖๗๓, ๖๗๔, ๖๗๕, ๖๗๖, ๖๗๗, ๖๗๘, ๖๗๙, ๖๘๐, ๖๘๑, ๖๘๒, ๖๘๓, ๖๘๔, ๖๘๕, ๖๘๖, ๖๘๗, ๖๘๘, ๖๘๙, ๖๙๐, ๖๙๑, ๖๙๒, ๖๙๓, ๖๙๔, ๖๙๕, ๖๙๖, ๖๙๗, ๖๙๘, ๖๙๙, ๗๐๐, ๗๐๑, ๗๐๒, ๗๐๓, ๗๐๔, ๗๐๕, ๗๐๖, ๗๐๗, ๗๐๘, ๗๐๙, ๗๑๐, ๗๑๑, ๗๑๒, ๗๑๓, ๗๑๔, ๗๑๕, ๗๑๖, ๗๑๗, ๗๑๘, ๗๑๙, ๗๒๐, ๗๒๑, ๗๒๒, ๗๒๓, ๗๒๔, ๗๒๕, ๗๒๖, ๗๒๗, ๗๒๘, ๗๒๙, ๗๓๐, ๗๓๑, ๗๓๒, ๗๓๓, ๗๓๔, ๗๓๕, ๗๓๖, ๗๓๗, ๗๓๘, ๗๓๙, ๗๔๐, ๗๔๑, ๗๔๒, ๗๔๓, ๗๔๔, ๗๔๕, ๗๔๖, ๗๔๗, ๗๔๘, ๗๔๙, ๗๕๐, ๗๕๑, ๗๕๒, ๗๕๓, ๗๕๔, ๗๕๕, ๗๕๖, ๗๕๗, ๗๕๘, ๗๕๙, ๗๖๐, ๗๖๑, ๗๖๒, ๗๖๓, ๗๖๔, ๗๖๕, ๗๖๖, ๗๖๗, ๗๖๘, ๗๖๙, ๗๗๐, ๗๗๑, ๗๗๒, ๗๗๓, ๗๗๔, ๗๗๕, ๗๗๖, ๗๗๗, ๗๗๘, ๗๗๙, ๗๘๐, ๗๘๑, ๗๘๒, ๗๘๓, ๗๘๔, ๗๘๕, ๗๘๖, ๗๘๗, ๗๘๘, ๗๘๙, ๗๙๐, ๗๙๑, ๗๙๒, ๗๙๓, ๗๙๔, ๗๙๕, ๗๙๖, ๗๙๗, ๗๙๘, ๗๙๙, ๘๐๐, ๘๐๑, ๘๐๒, ๘๐๓, ๘๐๔, ๘๐๕, ๘๐๖, ๘๐๗, ๘๐๘, ๘๐๙, ๘๑๐, ๘๑๑, ๘๑๒, ๘๑๓, ๘๑๔, ๘๑๕, ๘๑๖, ๘๑๗, ๘๑๘, ๘๑๙, ๘๒๐, ๘๒๑, ๘๒๒, ๘๒๓, ๘๒๔, ๘๒๕, ๘๒๖, ๘๒๗, ๘๒๘, ๘๒๙, ๘๓๐, ๘๓๑, ๘๓๒, ๘๓๓, ๘๓๔, ๘๓๕, ๘๓๖, ๘๓๗, ๘๓๘, ๘๓๙, ๘๔๐, ๘๔๑, ๘๔๒, ๘๔๓, ๘๔๔, ๘๔๕, ๘๔๖, ๘๔๗, ๘๔๘, ๘๔๙, ๘๕๐, ๘๕๑, ๘๕๒, ๘๕๓, ๘๕๔, ๘๕๕, ๘๕๖, ๘๕๗, ๘๕๘, ๘๕๙, ๘๖๐, ๘๖๑, ๘๖๒, ๘๖๓, ๘๖๔, ๘๖๕, ๘๖๖, ๘๖๗, ๘๖๘, ๘๖๙, ๘๗๐, ๘๗๑, ๘๗๒, ๘๗๓, ๘๗๔, ๘๗๕, ๘๗๖, ๘๗๗, ๘๗๘, ๘๗๙, ๘๘๐, ๘๘๑, ๘๘๒, ๘๘๓, ๘๘๔, ๘๘๕, ๘๘๖, ๘๘๗, ๘๘๘, ๘๘๙, ๘๙๐, ๘๙๑, ๘๙๒, ๘๙๓, ๘๙๔, ๘๙๕, ๘๙๖, ๘๙๗, ๘๙๘, ๘๙๙, ๙๐๐, ๙๐๑, ๙๐๒, ๙๐๓, ๙๐๔, ๙๐๕, ๙๐๖, ๙๐๗, ๙๐๘, ๙๐๙, ๙๑๐, ๙๑๑, ๙๑๒, ๙๑๓, ๙๑๔, ๙๑๕, ๙๑๖, ๙๑๗, ๙๑๘, ๙๑๙, ๙๒๐, ๙๒๑, ๙๒๒, ๙๒๓, ๙๒๔, ๙๒๕, ๙๒๖, ๙๒๗, ๙๒๘, ๙๒๙, ๙๓๐, ๙๓๑, ๙๓๒, ๙๓๓, ๙๓๔, ๙๓๕, ๙๓๖, ๙๓๗, ๙๓๘, ๙๓๙, ๙๔๐, ๙๔๑, ๙๔๒, ๙๔๓, ๙๔๔, ๙๔๕, ๙๔๖, ๙๔๗, ๙๔๘, ๙๔๙, ๙๕๐, ๙๕๑, ๙๕๒, ๙๕๓, ๙๕๔, ๙๕๕, ๙๕๖, ๙๕๗, ๙๕๘, ๙๕๙, ๙๖๐, ๙๖๑, ๙๖๒, ๙๖๓, ๙๖๔, ๙๖๕, ๙๖๖, ๙๖๗, ๙๖๘, ๙๖๙, ๙๗๐, ๙๗๑, ๙๗๒, ๙๗๓, ๙๗๔, ๙๗๕, ๙๗๖, ๙๗๗, ๙๗๘, ๙๗๙, ๙๘๐, ๙๘๑, ๙๘๒, ๙๘๓, ๙๘๔, ๙๘๕, ๙๘๖, ๙๘๗, ๙๘๘, ๙๘๙, ๙๙๐, ๙๙๑, ๙๙๒, ๙๙๓, ๙๙๔, ๙๙๕, ๙๙๖, ๙๙๗, ๙๙๘, ๙๙๙, ๑๐๐๐.

๓.๓ การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิต

พระพุทธศาสนามีความเชื่อในสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด และถือว่าคนเราทุกคน ล้วนเกิดมาแล้วทั้งสิ้นนับชาติไม่ถ้วน และเกิดในภพในภูมิที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ตามกฎแห่งกรรมที่ได้ทำไว้ ทั้งดีและชั่ว ถ้ายังมีกิเลสเปรียบเหมือนยางเหนียวในพิชมีอยู่ตราบใด ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตราบนั้น จิตที่ได้รับการอบรมแล้ว ถ้ายังไม่สิ้นกิเลสก็ย่อมนำไปเกิดในภพภูมิที่ประณีต มีความสุขประเสริฐ และสูงขึ้น แต่ถ้าจิตไม่ได้รับการฝึกอบรม ปล่อยไว้ตามสภาพที่มันเป็น ปล่อยให้สกปรก เศร้าหมอง เพราะถูกกิเลสจับ นอกจากจะก่อความทุกข์ ความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมในชาตินี้แล้ว ยังจะทำให้ภพชาติต่ำทรามลงไป ต้องประสบความทุกข์ ความเดือดร้อนมากในชาติต่อ ๆ ไป ซึ่งในมุมมองพระพุทธศาสนาก็คือความเกิดดับ เหมือนความตาย ส่วนในสัจจวิภังคสูตรกล่าวไว้ว่า ความจุติ ความเคลื่อนไป จากหมู่สัตว์นั้น ๆ การเกิดดับขาดสูญแห่งชีวิตอินทรีย์ของสัตว์เหล่านั้น ๆ ซึ่งสามารถอธิบายความหมายของนิยามข้างต้นได้ว่า จุติ คือจิตที่เคลื่อนออกจากกาย ไปเกิดหรือปฏิสนธิใหม่ตามผลแห่งกรรม ภาวะที่เคลื่อน หมายถึงจิต^{๔๔}

๓.๓.๑ การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ

เรื่องกรรมและการเกิดใหม่ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตที่จุติ ไม่ใช่จิตจุติไปเกิดใหม่เป็นปฏิสนธิจิต สิ่งที่ถูกกล่าวถึงส่งจากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้า คือ พลังกรรม เรื่องการเกิดใหม่นั้น ไม่มีจิตหรือวิญญาณที่ข้ามภพข้ามชาติไปเกิดใหม่ จะมีแต่วิบากกรรมหรือพลังกรรมเท่านั้น ที่ถูกส่งข้ามภพข้ามชาติ พระพุทธศาสนาเรียกพลังกรรมที่ถูกส่งข้ามชาติ เพื่อก่อกำเนิดปฏิสนธิจิตในชาติหน้าว่า เป็นชนกรรม (กรรมที่เป็นตัวนำให้เกิด) เมื่อใด พลังกรรมนี้ ถูกทำลายไป เจื่อนไขของการเกิดใหม่ก็ถูกทำลายสะบั้น สิ้นกรรม ก็สิ้นชาติ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดต่อไป นั่นคือสภาวะของผู้บรรลุนิพพาน^{๔๕}

การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ มีกระบวนการไม่ต่างจากการเกิดของจิตในชีวิตประจำวัน หมายความว่า จิตดวงสุดท้ายในชาตินี้ เรียกว่าจิตจุติเพราะเป็นจิตที่เคลื่อนย้ายภพ (จุติ) ออกจากร่างกายที่ปราศจากลมหายใจ ขณะที่จิตจุติดับลง ซึ่งได้ส่งพลังกรรมและผลรวมของประสบการณ์ในชาตินี้ ไปก่อให้เกิดจิตดวงใหม่ขึ้นในร่างกายใหม่ของชาติหน้า จิตที่เกิดใหม่ในร่างกายไม่เรียกว่าปฏิสนธิจิตหมายถึงจิตที่เชื่อมโยง (ปฏิสนธิ)^{๔๖} ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า ในกรณีนี้ จิตที่ดับในชาตินี้ กับปฏิสนธิจิตที่เกิดใหม่ในชาติหน้า จึงไม่ใช่จิตดวงเดียวกันเพราะจิตดับไปแล้วเหลือแต่เพียงพลังกรรมที่ถูกส่งทอดไปเป็นมรดกที่ปฏิสนธิจิตเก็บรักษาต่อไป ทั้งนี้ก็เพราะปฏิสนธิจิตรับมรดกกรรมทุกอย่างมาจากจิตจุติ^{๔๗} และเก็บรักษาไว้เป็นอนุสัยสันดานสืบต่อไป ปฏิสนธิจิตกับจิตจุติจึงเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่ จะแตกต่างกันก็ไม่เชิง

^{๔๔} ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๒/๔๑๙.

^{๔๕} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *กรรมและการเกิดใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๔๒.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

การเรียนรู้ทางจริยธรรมสำหรับพุทธศาสนานั้น อาจเกิดขึ้นในปัจจุบันโดยไม่จำเป็นที่จะต้องอาศัยความทรงจำจากในอดีต ที่ยาวนานข้ามภพข้ามชาติก็ได้ ใน “จุฬาลงกโยวาทสูตร”^{๔๘} ได้แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้ว่าจะรู้จุดเริ่มต้นของจักรวาล ซึ่งก็เท่ากับว่ารู้กระบวนการทั้งหมดก็ไม่ได้มีประโยชน์ใด ๆ ต่อการพัฒนาตนเองสู่การหลุดพ้น^{๔๙} นี่คือการบอกเป็นนัยของพุทธศาสนาหรือไม่ว่า ความรู้หรือความทรงจำที่เรามีอย่างจำกัดนั้นก็เพียงพอต่อการเรียนรู้ทางจริยธรรมและสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาได้

อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของคอปแมน^{๕๐} ซึ่งเป็นที่น่าสนใจได้กล่าวไว้ในเรื่องทฤษฎีอัตลักษณ์ของบุคคล โดยอ้างว่า ความทรงจำเป็นตัวตนของบุคคล หากขาดความทรงจำ คน ๆ นั้นย่อมจะไม่ใช้คนเดิมอีกต่อไป ในทัศนะของพุทธศาสนาสิ่งที่เป็นสาระสำคัญของมนุษย์น่าจะเป็นจิต โดยจิตดังกล่าวมีลักษณะเกิดดับ แต่ก็มีคุณสมบัติเป็นกระแสเดียว และในจิตนั้นก็มีส่วนหนึ่งที่เป็นกุศลเจตสิก ในแง่นี้มนุษย์จึงเป็นสัตว์ศีลธรรม (Moral being) ดังนั้น จึงต้องมีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน เมื่อเป็นเช่นนี้ การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติจึงมี

พร รัตนสุวรรณ ได้อธิบายเรื่องการเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติไว้ในหนังสือพุทธวิทยาว่า ภพ เป็นปัจจัยให้เกิด ชาติ หมายความว่า เมื่อมีนามรูปที่จะต้องเกิด เพราะเหตุที่ปัจจัยที่จะทำให้เกิดนามรูปมีพร้อมแล้ว ความเกิดของภพก็ต้องมี เปรียบเหมือนกับทารกที่เกิดในครรภ์ของมารดา และเจริญเติบโตพอที่จะคลอดได้แล้ว ทารกนั้นก็ย่อมจะคลอດออกมา โดยปกติ จิตเป็นสภาพที่เกิดและดับรวดเร็วมาก เมื่อจิตเกิด นามก็เกิด รูปก็เกิด เมื่อจิตดับ นามก็ดับ รูปก็ดับและก่อนจะดับ ก็ย่อมจะต้องมีความแก่ก่อน ความแก่ ก็คือ ความเปลี่ยนแปลงในส่วนของนามรูปในระยะตอนปลายก่อนที่จะถึงซึ่งการดับ ความแก่ของนามและรูปซึ่งมีอยู่ทุกขณะจิต^{๕๑}

พุทธทาส ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติว่า ชาตินั้นมีอยู่ที่นี้เดี๋ยวนี้ ในวันหนึ่ง ๆ ไม่ต้องตายแล้วไปเกิดใหม่ เดี่ยวนี้ ภพ หรือ ชาติในภาษาธรรมมีวันหนึ่งหลายหนคือ เกิดตัวกูของกูหนหนึ่ง ก็เรียกว่ามีภพมีชาติหนหนึ่งแล้ว เดือนหนึ่งก็มีได้หลายร้อยหน ปีต่อไปก็มีหลายพันหน หลายพันภพชาติ แล้วตลอดชาตินี้ก็มีหลายหมื่นหลายแสนภพชาติ ฉะนั้นจะต้องรู้จักสิ่งที่เรียกว่า ภพ ว่าชาติ ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันหนึ่งหลาย ๆ หน^{๕๒}

ปาน จันทรานูตร ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับการเกิดแบบข้ามภพชาติ ซึ่งได้แบ่งเป็น ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต อดีตได้แก่ อวิชชา สังขาร ปัจจุบันได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ อนาคตได้แก่ ชาติ และชรามरणะ^{๕๓}

^{๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๗-๑๕๒/๑๑๗-๑๒๒.

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๒/๑๒๒.

^{๕๐} Kaufman, whitley R.P., “Karma, Rebirth, and the Problem of Evil”. *Philosophy East and West* 55 January, pp. 15-32.

^{๕๑} พร รัตนสุวรรณ, *พุทธวิทยา เล่ม ๒*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ทางวิญญาน, ๒๕๓๗), หน้า ๔๒๑, ๔๒๓.

^{๕๒} พุทธทาส ภิภุ, *ปฏิจจสมุปบาท หลักปฏิบัติอริยสัจที่สมบูรณแบบ*, หน้า ๔๐ - ๔๑.

^{๕๓} พ.อ. (พิเศษ) ปาน จันทรานูตร, *ปฏิจจสมุปบาทคืออย่างไร*, หน้า ๑๙ - ๒๐.

จากความเห็นข้างต้นดังกล่าวมา พึงสังเกตได้ว่า มนุษย์หรือสัตว์ก็เริ่มผสมพันธ์กันตามธรรมชาติของชีวิตที่เกิดข้ามภพข้ามชาติในกาลสมัยนั้น^{๕๔} ธรรมดาพืชจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ (๑) มีเมล็ดพืช (๒) เมล็ดพืชนั้นไม่เสีย ยังมีพลังศักดิ์ ที่จะงอกขึ้นมาได้ (๓) เมล็ดพืชนั้นตกลงไปในดินที่ชุ่มด้วยน้ำ ก็จะงอกปรากฏออกมา วิญญาณ ก็เช่นกัน เมื่อมีกิเลสหรือตัณหา ก็จะไปเกิดอีก เพราะในทางพุทธศาสนาเรียกว่า ตัณหาพาไปเกิดอีก โดยจะไปเกิดในกำเนิดใดกำเนิดหนึ่งใน ๔ กำเนิด ตามกรรมที่ทำไว้

ในหลักของปฏิจกสมุปบาทอธิบายกระบวนการเกิดดับของสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งรูปธรรมและนามธรรม^{๕๕} ดังนี้

๑) อิมสมึ สติ อิหิ โหติ	เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
อิมสสุปปาทา อิหิ อูปุชชติ	เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
๒) อิมสมึ อสตี อิหิ น โหติ	เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี
อิมสส นิโรธา อิหิ นิรชมตี	เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ก็ดับ

ข้อความนี้ เมื่อตีความออกมาแล้วจะมีความหมายว่า การที่สิ่งต่าง ๆ จะเกิดขึ้นดำรงอยู่ และดับไปนั้นต้องมีปัจจัยต่าง ๆ สนับสนุนอุปถัมภ์เสมอ ไม่มีสิ่งใดตั้งอยู่ได้ตามลำพังตนเองแม้เพียงชั่วขณะเดียว ในฝ่ายรูป ธาตุ ๔ อาศัยกันและกันเกิดขึ้นตั้งอภายมาแล้ว แม้แต่จิตหรือวิญญาณแต่ละขณะก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดดำรงอยู่และดับไปได้

๓.๓.๒ การเกิดแบบขณะจิต

เมื่อกล่าวถึงจิตมักที่จะเรียกกันว่า “ประภัสสร”^{๕๖} เพราะส่องสว่างให้สิ่งต่าง ๆ ในโลกให้ปรากฏ จิตเหมือนแสงไฟฉายที่สาดส่องไปในความมืดมืด แล้วเปิดเผยสิ่งต่าง ๆ บางครั้งแสงไฟอาจเปลี่ยนสีไปตามสีของกระจกที่ครอบดวงไฟ ถ้ากระจกสีเขียว แสงไฟจะเป็นสีเขียว และสิ่งที่ถูกเปิดเผย ก็จะเป็นสีเขียวตามสีของแสงไฟ ถ้ากระจกกรอบสีแดง แสงไฟจะมีสีแดง และภาพของสิ่งที่ถูกเปิดเผย ก็จะเป็นสีแดงเช่นกัน ถ้ากระจกสีขาวสดใส แสงไฟก็จะประภัสสรผ่องใส ภาพที่แสงไฟไปกระทบก็ไม่ถูกบิดเบือน จิตของคนเช่นเดียวกับดวงไฟฉาย กิเลสต่าง ๆ เหมือนกับกระจกสีที่ห่อหุ้มดวงไฟนั้น จิตที่มีความโลภห่อหุ้มก็จะมองแต่สิ่งที่น่าปรารถนาน่าอยากได้ จิตที่มีความโกรธห่อหุ้มก็จะจับผิดคนอื่น จิตที่มีกิเลสห่อหุ้ม จะไม่สามารถเปิดเผยสิ่งต่าง ๆ ให้ปรากฏตามความเป็นจริง เช่นเดียวกับดวงไฟที่มีกระจกครอบเป็นสีเขียว แสงไฟจึงเป็นสีเขียว และทำให้สิ่งต่าง ๆ ปรากฏเป็นสีเขียวไปด้วย จิตของปุถุชนที่ถูกกิเลสห่อหุ้มมักบิดเบือนภาพที่ปรากฏให้ต่างจากความเป็นจริง เมื่อเรามองใครสักคน เรามักตัดสินเขาไปตามอำนาจกิเลสว่าสวยหรือไม่สวย น่ารักหรือไม่น่ารัก ถูกชะตาหรือไม่ถูกชะตา นี้แสดงว่าเราไม่ได้มองเขาตามความเป็นจริง เราปรุงแต่งไปตามอำนาจกิเลส สิ่งที่ปรุงแต่งจิตมีฝ่ายดีและฝ่ายเลว นักอภิธรรมเรียกสิ่งที่ปรุงแต่งจิตว่า เจตสิก มีทั้งฝ่ายดี ฝ่ายเลว และฝ่ายเป็นกลาง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนท่านพาหิยะ ทารุจิริยะ กล่าวไว้ว่า

^{๕๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๘-๑๔๐/๘๘-๑๐๒.

^{๕๕}ดูรายละเอียด ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๒๔/๕๔๓.

^{๕๖}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), *กรรมและการเกิดใหม่*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑, ๒๔.

พาหิยะ ในการใดเมื่อท่านเห็นสักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังสักแต่ว่าฟัง เมื่อทราบสักแต่ว่าทราบ เมื่อรู้สักแต่ว่ารู้ ในกาลนั้นท่านย่อมไม่มี ในกาลใดท่านย่อมไม่มี ในกาลนั้นท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้า ย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกขี^{๕๗}

บุญมี เมธางกูร ได้จำแนกสาเหตุแห่งความเกิดขึ้นของจิตอย่างเด่นชัดเฉพาะหน้า และมีกำลังแรงมาก จิตจะจับอารมณ์ดังกล่าวไว้ได้อย่างมั่นคงยกเว้นผู้ป่วยเกี่ยวกับโรคหัวใจกำเริบ หรือฉีดยา วางยาสลบ เนื่องจากอำนาจของอกุศลกรรมจึงเกิดวิสัญญีภพกาล มัจฉา กาล (ขณะหลง) คือสลบไสล ไม่ได้สติ ซึ่งในขณะนี้ หทัยวัตถุอันเป็นที่ตั้งของจิตมีกำลังอ่อน จิต เจตสิกย่อมจะต้องอ่อนกำลังลงตามไปด้วย^{๕๘} ในขณะที่คนเรายังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน จิตของเราเกิดดับทุกขณะจิตเกิดดับ ๑ ขณะ เรียกว่าจิต ๑ ดวง จิตแต่ละดวงมี ๓ ขณะย่อย คือเกิดขึ้น (อุปปาหะ) ตั้งอยู่ (ฐิติ) ดับไป (ภังคะ) จิตแต่ละดวงเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะดำรงอยู่ชั่วเวลาสั้นมากแล้วก็ดับไป ก่อนจะดับไป (ภังคะ) จิตได้ส่งผลกระทบที่เก็บสะสมไว้ไปเป็นปัจจัยให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้น (อุปปาหะ) ดังนั้นจิตดวงใหม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยพลังกรรมของดวงจิตก่อนหน้าที่เพิ่งดับไป และจิตดวงที่เกิดตามมานี้ก็ตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไปก่อนจะดับจิตนี้ก็จะส่งปัจจัยต่อเนื่องให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นอีกตามภาพนี้

อุปปาหะ ฐิติ ภังคะ   อุปปาหะ ฐิติ ภังคะ   อุปปาหะ ฐิติ ภังคะ

จะเห็นได้ว่า จิตนั้นจะเกิดดับต่อเนื่องกันเป็นสายโซ่อย่างนี้ ท่านเรียกว่ากระแสจิต (วิญญาณโสตะ) การสืบทอดกันเป็นกระแส เรียกว่า สันตติ แม้จิตจะเกิดดับทุกขณะ แต่ผลกรรมก็ไม่สูญหายไป พร้อมกับการดับของจิตแต่ละดวง เพราะจิตจะส่งทอดผลกรรมให้จิตดวงใหม่เก็บรักษาต่อไป ก่อนที่ตัวเองจะดับลง จิตดวงใหม่จึงเป็นทายาทรับมรดกกรรมของดวงจิตที่เพิ่งดับไป ความจำและประสบการณ์ก็ถูกส่งทอดต่อเนื่องกันไปอย่างนี้ จิตดวงเก่าที่เพิ่งดับไปกับจิตดวงใหม่ที่เกิดตามมา จะเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่จะแตกต่างกันก็ไม่เชิง (น จ โส น จ อณโณ) ที่ว่าไม่ใช่สิ่งเดียวกันเพราะจิตดวงเก่าได้ดับไปแล้วและมีจิตดวงใหม่เกิดขึ้นแทนที่ ที่ว่าไม่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ก็เพราะจิตดวงใหม่รับผลกรรม และประสบการณ์เป็นมรดกทั้งหมดมาจากจิตดวงก่อน และจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นมานั้นก็ส่งมรดกให้จิตดวงต่อมารับไปเช่นกัน จิตนับล้าน ๆ ดวงในกระแสจิตของชีวิตหนึ่งเกิดดับติดต่อกันไปอย่างนี้

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า ชั่วชีวิตหนึ่ง จิตเกิดดับนับครั้งไม่ถ้วน^{๕๙} และคนเราก็เกิดและตายนับครั้งไม่ถ้วนในชีวิตเช่นเดียวกัน จิตเกิด ๑ ขณะก็เท่ากับเราเกิด ๑ ครั้ง จิตดับ ๑ ขณะก็เท่ากับเราตาย ๑ ครั้งเนื่องจากจิตของเราเกิดดับทุกขณะ^{๖๐} คนเราจึงชื่อว่าเกิดและตายตามจำนวนครั้งของการเกิดดับของจิต ความตายชั่วขณะนี้ท่านเรียกว่า ฆณิกมรณะ ทุกวันที่ผ่านมาไปเราเกิดและตายแบบฆณิกมรณะนี้หลายครั้ง เราเกิดแล้วก็ตาย และตายแล้วก็เกิด สลับกันไปทุกขณะ จิตตาย

^{๕๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๙/๘๓.

^{๕๘} บุญมี เมธางกูร, ความฝัน, (ปฐมธานี: มุลินธิอภิธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๒ - ๑๘๓.

^{๕๙} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๙/๘.

^{๖๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๐/๙๓.

แล้วก็เกิดเพียงชั่วขณะเดียวด้วยวิธีการเช่นใดจิตตายแล้วก็เกิดใหม่แบบข้ามภพข้ามชาติ ด้วยวิธีการเช่นนี้อันที่จริงนั้นสภาวะที่จิตตายแล้วเกิดใหม่แบบข้ามภพข้ามชาติ ก็มีลักษณะการเช่นเดียวกับสภาวะที่จิตเกิดดับในชั่วชีวิตเดียว ความแตกต่างประการเดียวอยู่ตรงที่ว่า การตายแล้วเกิดแบบขณิกมรณะจำกัดอาณาบริเวณอยู่ในร่างกายเดียว แต่การตายแล้วเกิดใหม่แบบข้ามภพข้ามชาติเป็นการทิ้งร่างกายในภพภูมิต่าง แล้วถือกำเนิดในร่างกายของภพภูมินี้^{๖๑}

ตามแนวปฏิจางสมุปปาทแสดงว่า ในโลกนี้ล้วนประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ มากมายมหาศาล สิ่งเหล่านี้ต่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ในฐานะที่ต่างก็เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ความเป็นปัจจัยระหว่างสิ่งต่าง ๆ บางกรณีอาจมองเห็นได้ง่ายและชัดเจน ในขณะที่บางกรณีมองเห็นได้ยากเพราะเป็นเรื่องละเอียดซับซ้อน อย่างไรก็ตาม สิ่งทั้งหลายก็สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันในรูปกระแสที่เนื่องถึงกันเช่นเดียวกับห่วงโซ่ที่คล้องติดต่อกันไปตลอด

หลักของพระพุทธศาสนาได้สอนไว้ว่า จิตของเราเกิดดับอยู่ตลอดเวลา^{๖๒} ที่นี้ ในการที่จิตเกิดดับนั้นมันก็เกิดและดับไปพร้อมด้วยกุศลธรรม และอกุศลธรรม ถ้าเกิดกุศลธรรมจิตนั้นก็เกิดดับพร้อมด้วยกุศลธรรม ถ้ากุศลธรรมเกิดดับอยู่เสมอ จิตนั้นก็เจริญงอกงามขึ้นด้วยกุศลธรรม^{๖๓}

พระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า^{๖๔} “อสติ วิถิจิตตูปาเท ภวสส องคภาเวน” เมื่อขณะที่วิถียังไม่เกิด ความเป็นองค์แห่งภพ” (เกิดขึ้น)

อนึ่ง ที่กล่าวว่าเกิดขึ้นแห่งภพวิถิจิตในขณะที่วิถียังไม่เกิดขึ้น หาใช่จะเพียงแต่ ๑ ขณะ หรือ ๒ ขณะเท่านั้นก็หาไม่ได้ หากแต่เป็นการเกิดขึ้นอย่างมากมายหลายขณะดุจดังกระแสน้ำ พระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า “อพโพจฉินัน นทิสโต วย ปวตตติ” “จิตเกิดขึ้นไม่ขาดสายเสมือนกระแสน้ำในแม่น้ำ”^{๖๕}

จะเห็นได้ว่า ตามธรรมดาคนทั้งหลายที่มีการรู้สึกว่าได้เห็น ได้ยิน เป็นต้น จนถึงการนึกคิดต่าง ๆ ได้นั้น ในขณะที่ล้วนแต่เป็นวิถิจิตที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น กล่าวคือวิถิจิตนั้นแหละเป็นผู้เห็นเป็นผู้ได้ยิน ตลอดจนถึงเป็นผู้คิดนึก หาใช่ภพวิถิจิตเป็นผู้เห็น เป็นผู้ได้ยิน เป็นผู้นึกคิดแต่อย่างไร แต่ถึงกระนั้น ก็จริงในเมื่อขณะที่กำลังเห็น กำลังอ่าน กำลังฟัง กำลังคิด นึกอันเป็นวิถิจิตเกิดอยู่นั้น ในเวลานั้น ภพวิถิจิตก็คงเกิดสลับกันไปในระหว่างวิถียิ่งกับวิถียิ่งเหมือนกัน หาใช่วิถิจิตเกิดอย่างก็หาไม่ได้ ทั้งนี้ เพราะภพวิถิจิตที่เกี่ยวกับการเห็น การได้ยิน การนึกคิดเหล่านี้เป็นขณะที่มีมาตรฐานเกิดได้เพียงชั่ว

^{๖๑} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *กรรมและการเกิดใหม่*, หน้า ๔๒.

^{๖๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธปรัชญาเถรวาท*, บรรณาธิการโดย ทรงวิทย์ แก้วศรี, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๙.

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *การเกิดเป็นทุกข์ เกิดดีเป็นสุข*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๔-๕,๗.

^{๖๔} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, *ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่มที่ ๒ “กัมมจตุกกะ มรณุปปัตติจตุกกะ”*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันกราฟิคเพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒๗ - ๓๒๘.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๙.

ขณะหนึ่ง ๆ แล้วก็ต้องมีวงค์อันเป็นตัวมโนทวารทางใจเกิดขึ้นสลับกันไป จะมีแต่วิถีจิตเกิดติดต่อกันอย่างไม่ขาดสาย

ดังนั้น ที่กล่าวว่าขณะภวังคจิตเกิดความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการเห็น การได้ยิน ตลอดจนถึงการคิดนึกก็ไม่มีนั้น จะพึงเห็นได้โดยอย่างแจ่มชัด ก็ในขณะที่นอนหลับ อย่างสนิท เพราะธรรมดาคนที่นอนหลับสนิทอยู่นั้น วิถีจิตไม่เกิด เกิดแต่ภวังคจิตอย่างเดียวและภวังคจิตนี้รับแต่อารมณ์เก่าในภพก่อน ไม่รับอารมณ์ใหม่ในปัจจุบันภพนี้ ดังนั้น เมื่อนอนหลับอย่างสนิทแล้ว ถ้าหากว่ามีได้สังเกตกำหนดจดจำเวลาก่อนนอน หรือหลังจากตื่นแล้วแม้ว่าจะหลับไปเพียงแค่ ๕ นาที ก็เข้าใจไปว่าตั้งชั่วโมง หรือหลับไปตั้งหลายชั่วโมงก็เข้าใจไปว่าเพียงเดียวเดียว นี้ก็เพราะภวังคจิตนั้นแหละได้แสดงตัวให้ปรากฏออกมาแล้วว่าไม่รับรู้เรื่องใด ๆ ที่เกี่ยวกับปัจจุบันภพทั้งสิ้นนั่นเอง

๓.๔ ประเภทและรูปแบบการเกิด

ในกำเนิด ๔ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า การเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายนั้น พระองค์ตรัสว่า สัตว์ที่เกิดขึ้นมีอยู่ถึง ๔ ประเภท คือ เกิดในครรภ์ เกิดจากไข่ เกิดในโคล และสัตว์ที่ผุดเกิดขึ้น ตามที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ส่วนในกรณีนี้จะกล่าวภาพรวมเพื่อให้เห็นภาพชัดขึ้น จากการที่ได้ศึกษามาเราจะเห็นได้ว่า การที่เกิดขึ้นเป็นมนุษย์ได้นั้น จะต้องอาศัยผลของบุญกุศลในอดีต สุดแล้วแต่เหตุปัจจัยใหม่ี่จะเป็นกุศลหรืออกุศล ถ้าเป็นกุศลก็จะปฏิสนธิ (เกิด) ในสุคติภูมิ คือเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา ถ้าเป็นอกุศลก็จะปฏิสนธิในอบายภูมิ คือ เกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย ตามรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ กำเนิด ๔ ของสัตว์ประเภทต่าง ๆ

พระพุทธเจ้าทรงบรรยายละเอียดของขั้นตอนการตายแล้วเกิด และ ตรัสแสดงถึงกำเนิดต่าง ๆ ที่มนุษย์และสัตว์จะไปเกิดตามพลังงาน จากที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ในที่นี้ผู้วิจัยขอเสนอกรณีที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงกับพระสารีบุตรว่า

สารีบุตร กำเนิด ๔ ประการเหล่านี้แล ๔ ประการเป็นอย่างไร คือ อัญชชะกำเนิด ชลาพุชะกำเนิด สังเสทชะกำเนิด โอปปาติกะกำเนิด สารีบุตรอัญชชะ กำเนิดเป็นอย่างไร สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ชำแรกเปลือกแห่งฟองเกิด นี้เรียกว่า อัญชชะกำเนิด (อัญชชะโยนิ) สารีบุตร สังเสทชะกำเนิดเป็นอย่างไร สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นใด ชำแรกไส้ (มดลูก) เกิด นี้เรียกว่า ชลาพุชะกำเนิด (ชลาพุชาโยนิ) สารีบุตรชลาพุชะ กำเนิดเป็นอย่างไร สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นใด ย่อมเกิดในปลาเน่า ในซากศพเน่า ในขนมมุต หรือในน้ำครำ ในเถ้าโคล (ของสกปรก) นี้เรียกว่า สังเสทชะกำเนิด (สังเสทชาโยนิ) สารีบุตร โอปปาติกะกำเนิดเป็นอย่างไร เทวดาบางจำพวก และเปรตบางจำพวก นี้เรียกว่า โอปปาติกะกำเนิด^{๖๖} (โอปปาติกายอนิ)^{๖๗}

กฎของพีชนิยาม นอกจากที่พระอรรถกถาจารย์ฝ่ายเถรวาท ได้อธิบายถึงความสืบทอดพันธกรรมของพีช เมื่อพิจารณาถึงหลักพีชนิยามจะเห็นว่าเป็นกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมตั้งแต่พีชและ

^{๖๖}โอปปาติกะ ชีวิตที่เกิดทันที มีเทวดา มนุษย์บางจำพวก และเปรตบางจำพวก - สัตว์นรก - อสุรกาย ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑-๑๕๒.

^{๖๗}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๙/๑๔๗.

สัตว์ โดยเฉพาะพุทธพจน์ที่แสดงถึงสัตว์โลก ตามการกำเนิดของสัตว์เหล่านั้น ดังนั้น เมื่อก้าวตามกำเนิดแล้ว มนุษย์ก็ได้มาจากแหล่งกำเนิดที่สูงส่งกว่าบรรดาสัตว์ทั่วไป แต่กลับอยู่ในฐานะเดียวกับสัตว์อื่น เช่น สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่กำเนิดโดยอาศัยครรภ์ (มดลูก) เหมือนกับมนุษย์เป็นต้น ในโอกาสโลก (โลกอันเป็นที่อยู่) ซึ่งเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์นี้ มีสัตว์อาศัยอยู่นานาชนิด^{๖๘} จัดอยู่ใน ๔ กำเนิดนั้น หมู่สัตว์ที่มีรูปร่างหยาบ เกิดขึ้นดำรงอยู่ และตายไป สามารถมองเห็นได้ แต่หลังจากตายไปแล้ว สัตว์เหล่านั้นจะไปที่ไหน ข้อนี้ไม่มีใครสามารถมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อของมนุษย์ปุถุชนไม่เพียงแต่มองไม่เห็นประจักษ์ชัดถึง คติของสัตว์กายหยาบผู้ตายลงเท่านั้นแม้การเกิดขึ้น ดำรงอยู่และตายไปของสัตว์ที่มีร่างกายละเอียด คือสัตว์ในโอปปาติกะกำเนิด ตาเนื้อ (มังสจักขุ) ของมนุษย์ปุถุชนก็ไม่สามารถมองเห็นประจักษ์ได้เช่นกัน มีหลักฐานแสดงว่า พระอริยเจ้า ผู้บริสุทธิ์จากกิเลสสามารถมองเห็นหมู่สัตว์ที่มีกายละเอียด ดังความเล่าว่า

พระลักขณเถระและพระโมคคัลลานเถระ ลงจากภูเขาศิขณภูเข้เข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ ในพระเถระ ๒ รูปนั้น ท่านพระโมคคัลลานเถระ เห็นเปรตตนหนึ่งรูปร่างคล้ายงูจึงแย้ม(ยิ้ม) พรายออกมานิดหนึ่งพระลักขณเถระจึงถามว่า ท่านแย้มเพราะเหตุไร^{๖๙} พระโมคคัลลานะแม้จะถูกถามก็ไม่บอกสาเหตุแห่งการแย้ม เพราะกลัวว่าท่านพระลักขณเถระและคนเหล่านั้นจะไม่เชื่อ เพราะเปรตเป็นสัตว์ที่มีร่างกายละเอียด คนทั่วไปจึงมองไม่เห็น ท่านพระโมคคัลลานะขอไปตอบคำถามเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า เพื่อให้พระพุทธเจ้าเป็นพยานในเรื่องนี้ แม้พระพุทธเจ้าเอง ในวันที่ตรัสรู้ ก็ทอดพระเนตรเห็นเปรตรูปร่างคล้ายงูนี้เช่นกัน แต่ไม่ตรัสบอกใคร ทรงเกรงว่าคนอื่นไม่เชื่อ และการที่พวกเขาไม่เชื่อนั้นก็จะทำให้พวกเขาสูญเสียประโยชน์ เพราะมนุษย์ปุถุชนไม่สามารถมองเห็นได้ เช่นกับพระองค์

แนวคิดเรื่องกำเนิด เป็นทฤษฎีที่พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญมาก โดยเฉพาะ “โอปปาติกะกำเนิด” หมู่สัตว์ในชลาพุชะกำเนิด อณฑชะกำเนิด และสังเสทชะกำเนิด เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และตายไปย่อมปรากฏประจักษ์แก่ประสาทสัมผัส มนุษย์จึงเชื่อว่ามีจริงเป็นจริง แต่หมู่สัตว์ที่เกิดในโอปปาติกะกำเนิดนี้ มนุษย์ปุถุชนทุกคน ไม่สามารถมองเห็นประจักษ์ได้บางกลุ่มจึงเชื่อว่ามีจริงบางกลุ่มไม่เชื่อว่ามีจริง บางกลุ่มแม้จะมีความเชื่อว่ามีจริง แต่ก็เชื่ออย่างไม่สนิทใจ พระพุทธเจ้าจึงทรงให้ความสำคัญเป็นพิเศษถึงกับตรัสว่า “สมณพราหมณ์ที่มีความเห็นว่า สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะ (โอปปาติกะ) ไม่มีจริง เป็นพวกมิจฉาทิฎฐิ”^{๗๐}

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้ แนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์เริ่มคลาดเคลื่อนไปอีกลักษณะหนึ่ง คือ มีการแสดงเฉพาะนรกและสวรรค์ที่เป็นภาวะทางจิตใจในขณะปัจจุบัน ไม่ต้องการให้คิดและ

^{๖๘} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓.

^{๖๙} มหาภูมิบาลวิทยาลัย, **ธัมมปัทฏฐกถา แปล ภาค ๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓๔.

^{๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓/๑๐๕.ม.อ. (บาลี) ๑๒/๑๔/ ๒๕๕. อ้างใน พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๒๕.

ศึกษานรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่ในโลกอื่นที่จะไปเกิดหลังจากตาย ทรรศนะอย่างนี้ แม้จะไม่ได้ ปฏิเสธตรง ๆ แต่ก็เริ่มมีความเคลื่อนไหวออกไปแล้ว ทรรศนะฝ่ายที่มีท่าทีคล้ายจะปฏิเสธนรกและสวรรค์ที่เป็นสถานที่นี้ มีท่าทีสนับสนุนให้ศึกษาทฤษฎีภพ-ภูมิ-ปรโลก-โอปปาติกะเฉพาะในขณะปัจจุบันนี้ เท่านั้น ส่วนในโลกนี้โลกหน้านั้นในปายาสีราชัญญสูตรได้สรุปสาระสำคัญไว้ ๕ ประการ คือ

๑) โลกอื่นนอกจากมนุษย์โลกนี้มีอยู่จริง ๒) คนตายแล้ว (ถ้ายังมีกิเลสอยู่) ก็ยังมีการเวียนว่ายตายเกิดอีกจริง ๓) กฎแห่งกรรมมีจริงและส่งผลกระทบต่อความเป็นไปในชีวิตของคนเราได้จริง ๔) เทวดาซึ่งเป็นสภาพชีวิต (Being) อย่างอื่นนอกเหนือออกไปจากมนุษย์มีอยู่จริง ๕) การทำบุญด้วยการให้ทานเป็นต้น มีผลต่อวิถีชีวิตในโลกนี้และโลกหน้าได้จริง^{๗๑}

จากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในปายาสีราชัญญสูตรนี้ ก็เป็นอันยืนยันได้อย่างไม่ต้องกังขาอีกแล้วว่า เรื่องโลกหน้า เทวดา บุญ บาป กฎแห่งกรรม เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะมีหลักฐานชัดเจนอย่างนี้ ก็ยังมีอยู่เสมอที่มีผู้เห็นต่างออกไป หรือเห็นตรงกันข้ามว่า ถึงอย่างไรเสียโลกหน้า กฎแห่งกรรมเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่สามารถพิสูจน์ได้ สำหรับบุคคลประเภทที่มีปัญญามาก และเน้นหนักไปทางเหตุผลเชิงประจักษ์อย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงด้วยเหมือนกัน เพราะฉะนั้น หากมีความไม่เชื่อเรื่องเหล่านี้ พระองค์ทรงเตรียมทางออกไว้ นั่นคือ ทรงชี้ให้เห็นอย่างเป็นกลาง ๆ ว่า ถ้าเชื่อเรื่องโลกหน้า จะมีผลต่อชีวิตอย่างไร และถ้าไม่เชื่อแล้วผลจะเป็นอย่างไร มีข้อให้พิจารณาจากพระพุทธวจนะดังต่อไปนี้

๑. สำหรับผู้ที่เชื่อย่อมมีข้อดี ๔ ประการ

๑) ถ้าโลกหน้ามี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่องนั้น จะเป็นเหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี้คือ ความเบาใจประการที่ ๑ ที่อริยสาวกนั้นได้บรรลุแล้ว ๒) ถ้าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เราก็ครักษาตนไม่ให้มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้ นี้คือความเบาใจประการที่ ๒ ที่อริยสาวกนั้นได้บรรลุแล้ว ๓) ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าบาป (ทำชั่วแล้วผลแห่งกรรมชั่วมี) เราไม่เจอะจง (ทำ) บาปไว้เพื่อใคร ๆ เลย เมื่อเราไม่ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกต้องเราได้อย่างไร นี้คือ ความเบาใจประการที่ ๓ ที่อริยสาวกนั้นได้บรรลุแล้ว ๔) ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป (ทำชั่วแล้วผลแห่งกรรมชั่วไม่มี) เราก็อพิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ส่วนในโลกนี้ นี้คือความเบาใจประการที่ ๔ ที่อริยสาวกนั้นได้บรรลุแล้ว^{๗๒}

อย่างไรก็ตามสำหรับผู้ที่ไม่เชื่อย่อมจะมีข้อเสีย ๔ ประการซึ่งเป็นในด้านตรงกันข้ามกับข้อที่ดี ๔ ประการสำหรับคนที่เชื่อซึ่งกล่าวมาแล้ว

จะเห็นได้ว่าหลักความจริงโลกหน้านั้น แม้จะเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติเช่นเดียวกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ มี ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ นิพพาน เป็นต้น แต่ถึงกระนั้นก็มีข้อควรสังเกตุว่า

^{๗๑} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๑, ตูรายละเอียดใน ว.วชิรเมธีภิกขุ, DNA ทางวิญญาณ, (กรุงเทพมหานคร: เนชั่นบุ๊คส์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๐.

^{๗๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๒, ตูรายละเอียดใน พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี, ตายแล้วเกิดใหม่ตามนัยพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมดา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๕-๑๒๗.

พระพุทธเจ้าไม่ทรงให้ความสำคัญ กับหลักความจริงในเรื่องนี้มากนัก เหตุผลที่ไม่ทรงให้ความสำคัญ นั้น ก็ทรงแสดงไว้เองว่า เรื่องโลกหน้า เป็นอาทิ เป็นเรื่องที่ยังอยู่ไกลตัวออกไป สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ เรื่องโลกนี้ ชีวิตนี้มากกว่า เพราะฉะนั้นหากมีผู้ไปกราบพูลถามพระองค์ด้วยปัญหาที่เกี่ยวกับเรื่องโลก หน้า หรือเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด บางทีพระองค์ก็จะทรงตอบด้วยการไม่ตอบ คือ ทรงนิ่งหรือทรง เปลี่ยนประเด็นปัญหาเสียใหม่โดยตั้งผู้ถามให้หันกลับมาเรื่องที่เป็นอยู่ในปัจจุบันขณะแทน

ดังนั้น สำหรับชีวิตมนุษย์แล้ว ในเรื่องโลกนี้หรือชีวิตนี้จึงสำคัญกว่าโลกหน้าชีวิตหน้า เป็น เพราะว่ โลกหน้าหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ชีวิตภายหลังความตายไม่ว่าจะเป็นอย่างไรก็ตาม ล้วน เป็นผลที่สืบเนื่องออกไปจากชีวิตนี้ทั้งสิ้นด้วยเหตุนี้ ถ้าในปัจจุบันเราใช้ชีวิตในโลกนี้ให้ดีที่สุดแล้ว ชีวิตใหม่ในโลกหน้าย่อมจะดีเองอย่างไม่ต้องกังวล

ทฤษฎีกำเนิด ๔ เป็นทฤษฎีที่จะสนับสนุนทฤษฎีปรโลกให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น คำว่า “ปรโลก” ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์ควรเชื่อถือนั้น นอกจากที่จะใช้เฉพาะใน ความหมายว่า “โลกอื่น” หรือ “โลกหน้า” อาจจะมีข้อเสนอตามมามากกว่า น่าจะหมายถึง “กำเนิด อื่น” อีกด้วย สัตว์ในสังเสทชะกำเนิด อณฑชะกำเนิด หรือโอปปาติกะกำเนิด เป็นหมู่สัตว์ในโลกอื่น สำหรับสัตว์ในชลาพุชะกำเนิด หรือสังเสทชะกำเนิด เป็นหมู่สัตว์โลกอื่นสำหรับสัตว์ในโอปปาติกะ กำเนิด สัตว์ในแต่ละกำเนิดก็จะถือว่าสัตว์ในกำเนิดอื่นเป็นสัตว์ในโลกอื่นสำหรับตนอย่างนี้แนวคิดใน ลักษณะนี้ จะทำให้คำว่า “ปรโลก” ไม่เป็นปัญหาถกเถียงกันอีกต่อไป

มีข้อสังเกตว่า พระพุทธศาสนาดูเหมือน จะไม่ให้ความสำคัญแก่เรื่องโลกภายนอกตัวมาก นั้ก เมื่อเทียบกับลัทธิอื่น ปัญหาเรื่องโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยงโลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด หมู่สัตว์ตายแล้วสูญ หรือไม่สูญพระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ (ตอบ) จะเห็นว่าเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงเริ่มประกาศ ศาสนาแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ทรงเริ่มให้ความสำคัญแก่เรื่องภายในตัวมนุษย์เลย ทีเดียว ใจความสำคัญของพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้จึงเป็นเรื่องทุกข์เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อ ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยถือเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ควรละ ควรทำให้แจ้ง และควรทำให้เจริญ ยิ่งขึ้นตามลำดับ

นอกจากนี้ พระพุทธทรงสอนไม่ใช้ว่า ไม่ยอมรับสถานของโลกในฐานะที่เป็นอยู่อาศัย เพราะมีเป็นบางครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงสนทนาเป็นการส่วนพระองค์กับพระสาวกที่มีญาณแก่กล้าแล้ว ถึงเรื่องโอกาสโลก (โลกอันเป็นที่อยู่) อย่างพิสดาร เป็นผลทำให้มีการพัฒนาแนวคิดเรื่องโลกอย่าง พิสดารในยุคต่อมาโดยจัดแบ่งประเภทของโลกไว้เป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ โลกคือธรรมที่ถูกปรุงแต่ง โลกคือหมู่สัตว์ และโลกคือสถานที่อยู่อาศัย

กลุ่มที่ ๒ โลกคือหมู่มนุษย์โดยเฉพาะ โลกคือหมู่เทวดา และโลกคือหมู่พรหม

กลุ่มที่ ๓ โลกคือหมู่สัตว์ผู้ยังเสพกาม โลกคือหมู่สัตว์ที่มีระดับจิตปรารถนารูปเป็น อารมณ์และโลกคือหมู่สัตว์ที่มีระดับจิตปรารถนารูป (นาม) เป็นอารมณ์^{๗๓}

จึงปรากฏในยุคต่อมาว่า ทฤษฎีเรื่องโลกมีรายละเอียดแพร่หลายพิสดารในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส ทั้ง ๆ ที่โลกบางชนิดเป็นสิ่งที่ไม่สามารถ

^{๗๓}พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๒๖.

ประจักษ์ชัดด้วยประสาทสัมผัสของมนุษย์ปุถุชนแต่ละคน เมื่อมีการศึกษาเนื้อหาเฉพาะในคัมภีร์ แต่ไม่เคยประจักษ์ชัดด้วยประสาทสัมผัส จึงเกิดคำถามตามมาว่า โลกอื่นนอกจากโลกมนุษย์คืออะไร มีจริงหรือไม่ ข้อสงสัยนี้เกิดมีแก่มนุษย์ปุถุชนทั่วไป มีข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานว่า ความเชื่อโลกทุกชนิดนั้น แม้จะเป็นเรื่องไกลตัวไม่ควรคิด แต่เป็นเรื่องที่มีเหตุผลน่าเชื่อถือ ไม่ใช่เรื่องที่ปราศจากเหตุผล

เมื่อกล่าวถึงโลก คือหมู่สัตว์ในชลาพุชะกำเนิด^{๗๔} อัญชชะกำเนิด และสังเสทชะกำเนิด ย่อมสามารถเข้าใจกันได้ง่ายขึ้น เพราะเคยประจักษ์แก่ประสาทสัมผัสมาแล้ว แต่เมื่อพูดถึงโลกคือหมู่สัตว์ในโอปปาติกะกำเนิด คือพวกเทวดา สัตว์นรก เปรต และพวกอมนุษย์เป็นต้น มักมีคำถามตามมาว่า มันคืออะไร อยู่ที่ไหน มีการวิเคราะห์ไปในรูปแบบต่าง ๆ และเป็นไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะเมื่อมีการนำทฤษฎีปรโลกมาเทียบเคียง บางกลุ่มแนวคิด

สรุปว่า สัตว์ในโอปปาติกะกำเนิดก็คือสัตว์ที่อาศัยอยู่ในปรโลกนั่นเอง แต่บางกลุ่มมีแนวคิดตรงกันข้าม คำว่า “ปรโลก” ไม่ได้หมายถึงโลกของสัตว์ ในโอปปาติกะกำเนิดแต่เป็นโลกของมนุษย์ ที่จะถึงวันข้างหน้า เหตุการณ์ที่เกิดในวันนี้คือโลกของมนุษย์ในวันนี้ เหตุการณ์จะเกิดในวันพรุ่งนี้และวันต่อไปคือปรโลกของมนุษย์ในวันนี้ แนวคิดทั้ง ๒ นี้ สามารถนำมาเชื่อมต่อกันได้ เมื่อมีการตีความหมายของคำว่า “ปรโลก” เป็น ๒ นัย คือ (๑) ปรโลก หมายถึง โลกหน้า เป็นสถานที่ที่มนุษย์และสัตว์อื่นที่ยังมีกิเลสต้องไปเกิดหลังการตายจากความเป็นมนุษย์หรือความเป็นสัตว์นั้น ๆ ในขณะนั้นแล้ว (๒) ปรโลก หมายถึง โลกอื่น คือสถานที่ที่อยู่อาศัยของสัตว์ในแต่ละกำเนิด สัตว์ที่เกิดในกำเนิดอื่น ๆ นอกจากสัตว์ที่เกิดในครุฑ สามารถมองเห็นพัฒนาการของสัตว์นั้นได้จากวิทยาการสมัยใหม่ ยกไว้แต่สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นเป็นตัวตนทันทีนั้น ค่อนข้างยากที่จะศึกษาและมองเห็นพัฒนาการด้วยวิทยาการหรือเครื่องมือที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพราะสัตว์จำพวกโอปปาติกะเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีกายละเอียดเกินกว่าสายตาธรรมดาจะมองเห็นได้

อย่างไรก็ตาม บรรดาสัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ นั้น มีเพียงกำเนิดเดียวเท่านั้นที่สายตามนุษย์ไม่สามารถมองเห็นได้คือ พวกโอปปาติกะ จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะพิสูจน์เรื่องนี้ได้ปัจจุบัน หากใช้เกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ เป็นเครื่องมือชี้วัดและยืนยันความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ โอปปาติกะนั้นว่าอยู่นอกขอบข่ายของวิทยาศาสตร์

ดังนั้น มนุษย์อาจมองได้ว่า โอปปาติกะที่ว่าเป็นไม่มีจริงเพราะพิสูจน์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ ดังจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสเนื้อความเกี่ยวกับสังสารวัฏไว้ พาดพิงถึงภพภูมิอื่นที่สัตว์ทั้งหลาย จะพึงไปหลังจากตายไปแล้ว ที่นอกเหนือไปจากมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน มีนรกสวรรค์เป็นต้น มีปรากฏในปิฎกทั้ง ๓ หลายแห่งหลายสูตร เช่น มนุสสจุตินิรยสูตร ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายผู้เคลื่อน (ตาย) จากมนุษย์และกลับมาเกิดเป็นมนุษย์มีจำนวนน้อย แต่ทว่าสัตว์ทั้งหลายผู้ที่เคลื่อนจากมนุษย์แล้วกลับมาเกิดในนรกมีมากกว่า”^{๗๕}

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๗๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๗๒/๖๕๓.

ภพและภูมิ หรือสถานที่อยู่และระดับชั้นสำหรับสัตว์ประเภทต่าง ๆ โดยจำแนกออกเป็น ภพ ๓ และภูมิ ๓๑ อาจเรียกได้ว่า เป็นทฤษฎีจักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนา (Buddhist Cosmology) กล่าวถึงสัตว์หลายประเภทที่มีอยู่ในเอกภพนี้ จากชั้นที่มีร่างกายหยาบและมีอาหารหยาบที่สุด จนถึงชั้นที่มีร่างกายและอาหารละเอียดที่สุด ตามตารางดังนี้

ตารางแสดงภพภูมิ

ภพ	ภูมิ	ลักษณะ	การเสวย	คติ
๑. อรูปภพ	อรูปพรหม ๔	พลังงาน	สุขในฌาน	สุคติ
๒. รูปภพ	รูปพรหม ๑๖	สสารละเอียด	สุขในฌาน	สุคติ
	สวรรค์ ๖	สสารละเอียด	กามทิพย์	สุคติ
	มนุษย์ ๑	สสารหยาบ	กามหยาบ	สุคติ
๓. กามภพ	ดิรัจฉาน ๑	สสารหยาบ	กามหยาบ	ทุคติ
	อสุรกาย ๑	สสารละเอียด	กามหยาบ	ทุคติ
	เปรต ๑	สสารละเอียด	กามหยาบ	ทุคติ
	นรก ๑	สสารละเอียด	กามหยาบ	ทุคติ

จากตารางแสดงให้เห็นว่า ชั้นที่มีร่างกายหยาบและมีอาหารหยาบที่สุด จนถึงชั้นที่มีร่างกายและอาหารละเอียดที่สุด ในระหว่างการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวงจรแห่งสังสารวัฏนี้ สรรพสัตว์จะต้องไปเกิดตามแรงกรรม ที่กระทำไว้มีภพภูมิใหญ่ ๆ ๓ ภพภูมิใหญ่ ๆ เรียกว่า “ไตรภูมิ”^{๗๖} และภูมิ ๓๑ ภูมีย่อย โดยแบ่งออกดังต่อไปนี้^{๗๗}

๑) กามภพ ได้แก่ ภพ หรือแดนที่ข้องอยู่ด้วยกามอันเป็นอยู่ของสัตว์ผู้เสพกาม คือ สิ่งที่น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีทั้งที่เป็นสุคติภูมิ (แดนดี) และทุคติภูมิ (แดนเลว) คือ สถานที่อยู่ของผู้ที่ยังท่องเที่ยวในกามภพ ยังมีความยึดติดยินดีพอใจในการเสพเสวยสิ่งที่น่ารักใคร่ น่าพอใจอยู่ ไม่ตั้งความปรารถนาที่จะหลุดพ้นไปจากภาวะ

๒) รูปภพ ได้แก่ ภพเป็นที่อยู่ของพรหมผู้ที่บรรลุมาน มีรูปร่างที่ละเอียดที่สุดกว่าเทวดา ภพหรือภูมินี้แม้จะมีความละเอียดประณีตสุขุมกว่ากามภพแต่นับว่าอยู่ในกามภพอยู่ ยังยินดีพอใจในสิ่งที่ดียิ่งขึ้นไปอีก เพียงแต่มีความละเอียดยิ่งขึ้นกว่ากามภพ

๓) อรูปภพ ได้แก่ ภพเป็นที่อยู่ของพรหมที่ไม่มีรูปร่าง มีแต่นามชั้น ๔ (พลังงานจิต) เป็นสถานที่ ที่รองรับผลของอรูปาวจรมาน ไม่มีรูปชั้น ดังเช่นในกามภพและรูปภพ มีเพียงพลังงานจิตคงอยู่ ซึ่งมีปรากฏในภพภูมิต่าง ๆ

^{๗๖} ฐิตวณโณภิกขุ, ตายแล้วไปไหน, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๗๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พระพุทธศาสนาทัศนะวิจารณ์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๒๙), หน้า

เมื่อกล่าวโดยสรุปว่า ภพภูมิ^{๗๘} คือ ถิ่นที่อาศัยของสัตว์ที่จะไปถือกำเนิด เป็นสิ่งเดียวกันกับภพภูมิ เพียงแต่จำแนกขยายรายละเอียดออกเป็นชั้น ๆ ในแต่ละภพเป็น ๓๑ ภูมิย่อย โดยแบ่งออกเป็น ๓ ภูมิ คือ ๑) กามภูมิ ๒) รูปภูมิ^{๗๙} ๓) อรูปภูมิ^{๘๐} กล่าวคือ

กามภูมิ ๑๑ หมายถึง ที่อยู่ของสรรพสัตว์ที่ยังข้องอยู่ในกามทั้งหลาย แบ่งออกเป็นภูมิ ๑๑ ชั้น^{๘๑} ซึ่งแบ่งย่อยเป็น ๓ ชั้น คือ (๑) อบายภูมิ ๔ (๒) มนุษย์ภูมิ ๑ และ (๓) เทวภูมิ ๖ ดังนี้

๑) อบายภูมิ ๔ หมายถึง แดนหรือภูมิกำเนิดที่ปราศจากความเจริญ หรือทุกข์ มี ๔ อย่าง คือ^{๘๒} (๑) นรก คือ แดนที่ไร้ความสุข ไม่มีความชื่นใจ มีแต่ทุกข์โดยส่วนเดียว ได้แก่ มหานรก ๘ ขุมมีสัญชีวนรก เป็นต้น อุสสทนรก ๑๖ ขุม มีกุกกุนรก เป็นต้น และโลกันตนรก ผู้ที่เกิดในนรกขุมต่าง ๆ ที่ประกอบด้วยโทษะ คือ ความโกรธเป็นหลักใหญ่ (๒) เปรต คือ แดนที่อดอยาก หิวกระหาย เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมานปราศจากความสุขสบาย ส่วนสัตว์ที่เกิดในเปรตวิสัย คือ โลกจิต ผู้ที่มีจิตเป็นโลภะ ความอยากได้อย่างยิ่งยวดเป็นเจ้าเรือน (๓) อสุรกาย คือ แดนที่มีแต่ความเศร้าหมอง คือ พวกอสูรทั้งหลาย แม้กัญชिकासูร เป็นต้น จัดอยู่ในเปรตเช่นกัน ผู้ที่เกิดเป็นอสุรกาย คือ คนที่มีใจประกอบด้วยโทษะ คือ ความโกรธ (โทสจิต) เช่นเดียวกับผู้ที่เกิดในนรก (๔) ตีรจฉาน คือ แดนที่ลำบาก เป็นดินแดนสำหรับผู้ที่มีโมหะ คือ จิตที่ประกอบด้วยโมหะ ความลุ่มหลงเป็นตัวนำเกิดในกำเนิดสัตว์ตีรจฉาน เป็นหนอน แมลง ตั๊กแตน งู นก สุนัขบ้านและสุนัขจิ้งจอก เป็นต้น

๒) มนุษย์ภูมิ^{๘๓} กล่าวถึงสัตว์ที่เกิดในมนุษย์ภูมิ มีกำเนิดตั้งแต่เริ่มต้นปฏิสนธิในครรภ์มารดา เมื่อเวลาผ่านไปก็เกิดกลายเป็นตัวเด็ก ที่นั่งอยู่กลางท้องแม่นั้นอาศัยอยู่ในระยะเวลาประมาณ ๘ - ๑๐ เดือนแล้ว จึงคลอดออกจากท้องแม่ บุตรที่เกิดมาในไตรภูมิแบ่งได้เป็น ๓ สิ่ง คือ^{๘๔} ๑) อภิวตบุตร เป็นคนเฉลียวฉลาดมีรูปร่างหรือมีอายุยิ่งกว่าพ่อแม่ ๒) อนุชิตบุตร ลูกที่ดีเสมอกับ

^{๗๘} องค์การพิทักษ์พุทธศาสนาพระนครศรีอยุธยา, **วงเวียนชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔-๕.

^{๗๙} เป็นแดนเกิดของพรหมที่มีรูป ๑๖ ชั้น พรหมนี้ยังมีเหลืออยู่ แต่ก็น้อยกว่าผู้ที่เกิดในแดนของกามภูมิ พรหมผู้เกิดในภูมิทั้ง ๑๖ นี้ เป็นผลของการได้รูปมานในระดับต่าง ๆ กันเช่น รูปพรหมชั้นแรกสุด มี ๓ ชั้น คือ พรหมปาริสาชชา พรหมบุโรหิตา และมหาพรหม เป็นผู้ที่ได้มานชั้นที่หนึ่งจึงไปเกิดในรูปพรหมทั้ง ๓ ชั้นนี้

^{๘๐} เป็นแดนเกิดของพรหมที่ไม่มีรูป เป็นพวกปราศจากรูปร่างปราศจากความรู้สึก การที่จะมาเกิดในพรหมทั้ง ๔ ชั้นนี้ จะต้องได้รูปมานั้น ๔ ชั้นมาก่อน

^{๘๑} เป็นที่ตั้งอันเต็มไปด้วยกาม เป็นที่ท่องเที่ยวของสัตว์ที่ลุ่มหลงอยู่ใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นอารมณ์อันพึงปรารถนา เมื่อรวมกับอบายภูมิอีกสี่ชั้นเรียกว่า กามภูมิสิบเอ็ดชั้น กามภูมินั้น เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ แบ่งออกเป็นสองประเภท คือ อบายภูมิ และสุคติภูมิ อบายภูมิ ยังแบ่งออกเป็นสี่ภูมิได้แก่ นรกภูมิ ตีรจฉานภูมิ เปรตภูมิ และอสุรกายภูมิ ในส่วนสุคติภูมิ เป็นส่วนของกามาพรภูมิ หรือ กามสุคติภูมิ แบ่งออกเป็นเจ็ดชั้น คือ มนุษย์ภูมิ สวรรค์ชั้นจตุรหาราชิกาภูมิ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ภูมิ (ดาวดึงส์ - ไตรตรึงษ์) สวรรค์ชั้นยามาภูมิ สวรรค์ชั้นดุสิตาภูมิ (ดุสิต) สวรรค์ชั้นนิมมานรดีภูมิ และสวรรค์ชั้นปรนิมมิตตสวรรค์ภูมิ

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๗๗.

^{๘๓} นิยะดา เหล่าสุนทร, **ไตรภูมิพระร่วง การศึกษาที่มา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑.

^{๘๔} เสฐียรโกเศศ, **เล่าเรื่องไตรภูมิ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๘), หน้า ๒๑.

พ่อแม่ และ ๓) อวชาตบุตร ด้อยกว่าพ่อแม่ ในหลักของมนุษย์โดยทั่วไปนั้นก็แบ่งเป็น ๔ ประเภท กล่าวคือ

๑) ผู้ที่ทำบาปฆ่าสัตว์ตัดชีวิต และบาปนั้นตามทันต้องถูกตัดตีนสิ้นมือได้รับความทุกข์ทรมานนี้ เรียกว่า “คนนรก” ๒) ผู้หาบุญที่จะกระทำมิได้ เพราะเมื่อก่อนได้เกิดมาเป็นคนเข็ญใจยากจน หนักหนา อตออยากไม่มีกิน รูปโฉมก็ซีเหร่ พวกนี้เรียกว่า “คนเปรต” ๓) คนที่ไม่รู้จักบาปและบุญ ไม่มีความเมตตากรุณา ไม่มีความยำเกรงผู้ใหญ่ ไม่รู้จักปฏิบัติพ่อแม่ครูอาจารย์ ไม่รักพี่รักน้อง กระทำบาปอยู่รำไป พวกนี้ท่านเรียกว่า “คนเดรัจฉาน” และ ๔) คนที่รู้จักบาปและบุญ มีความเกรงกลัวต่อบาปมีความละอายแก่บาป รู้รักพี่รักน้อง รู้กรุณาคนยากจนเข็ญใจ และรู้จักยำเกรง พ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่ครูอาจารย์ และรู้จักคุณแก้วสามประการ คือ พระรัตนตรัย พวกนี้ท่านเรียกว่า “มนุษย์”^{๘๕}

อย่างไรก็ตามในส่วนของภูมิมนุษย์ คือ สถานที่อยู่ของมนุษย์ คือ ผู้ที่มีจิตใจสูงด้วย คุณธรรมผู้ที่จะมาเกิดในภูมินี้ ต้องเป็นคนที่มีมนุษยธรรม คือธรรมที่ทำให้เกิดเป็นมนุษย์และจะส่งผล ให้เกิดเป็นมนุษย์สืบต่อไป ได้แก่ เบญจศีลและเบญจธรรม มนุษย์ภูมิถือว่าเป็นสุคติ มนุษย์แม้จะได้ ชื่อว่าเป็นผู้มีบุญหรือความดี จึงได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ นั้นไม่ใช่เรื่องง่ายแต่มนุษย์ยังมีกิเลสหรือธรรมฝ่ายดำติดตัวมาและเป็นเหตุปัจจัยให้มีความแตกต่างกัน ในกลุ่มผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ด้วยกัน บางคนมีฐานะดี บางคนยากจน บางคนเป็นคนดี บางคนเป็นคนชั่ว บางคนเป็นทั้งคนดีและคนชั่วคละเคล้ากันไป ในปุคคลสูตร ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตของบุคคลที่เกิดมาในโลกนี้มี ๔ จำพวก ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระเจ้าประเสนทิโกศล ดังนี้^{๘๖}

๑) มีตมามีตไป (ตโม ตมปรายโน) เกิดเพราะผลกรรมไม่ดี และยังทำกรรมชั่ว ๒) มีตมาสว่างไป (ตโม โชติปรายโน) เกิดเพราะผลกรรมไม่ดี แต่ทำกรรมดี ๓) สว่างมามีตไป (โชติ ตมปรายโน) เกิดมาด้วยกรรมดี แต่หลงทำชั่ว ๔) สว่างมาสว่างไป (โชติ โชติปรายโน) เกิดมาด้วยกรรมดี และ ตั้งมั่นทำความดี^{๘๗}

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในโลกมนุษย์ มนุษย์ที่ถือว่ามี การเสวยความสุขที่ ดีที่สุดซึ่งได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิ เพราะมีคุณสมบัติ ๔ ข้อ คือ ๑) รูปร่างงดงาม ๒) อายุยืนกว่ามนุษย์ธรรมดา ๓) มีอาหาร ไร่น้อย สุขภาพดี ๔) เป็นที่รักและเคารพของพสกนิกร และมีสมบัติที่เป็นมงคลดีเลิศดุจดั่ง แก้ว ๗ ประการ คือ ๑) จักรแก้ว (แก้วอย่างหนึ่ง) ๒) ช้างแก้ว (หัตถิรัตน) ๓) ม้าแก้ว (อัสวรัตน) ๔) แก้วมณี (มณีรัตน) ๕) นางแก้ว (มเหสี หรือ อิตถิรัตน) ๖) ขุนคลังแก้ว และ ๗) ปริณายกแก้ว (ลูกแก้ว) แก้วประการสุดท้าย^{๘๘}

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๘๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑-๑๖๕.

^{๘๗} ฟัน ดอกบัว, การศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ: การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๓๕๓.

^{๘๘} ฟัน ดอกบัว, การศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ: การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๕๗.

ดังนั้น ในส่วนของเทวภูมิ ๖ ชั้นนั้น (มหากุศลจิตที่ประกอบในสุจริต ๓ พร้อมการอธิฐาน) ได้แก่ โลกของเทวดา เป็นภูมิที่ดีเลิศกว่ามนุษย์ทุกชั้น เป็นดินแดนที่มีความเพลิดเพลินเจริญรุ่งเรืองด้วยอานุภาพแห่งคุณความดีของตนที่กระทำมา เป็นดินแดนที่นำใคร่ นำปรารถนา นำพอใจ มีแต่ความสุขโดยส่วนเดียว เป็นขั้นของการเสวยผลของความดีด้วยของที่เป็นทิพย์ ๑๐ อย่าง คือ (๑) อายุ (๒) วรรณะ (๓) สุข (๔) ยศ (๕) อธิปไตย (๖) รูป (๗) เสียง (๘) กลิ่น (๙) รส และ (๑๐) โผฏฐัพพะ (ผัสสะที่ละเอียดอ่อน)^{๘๙}

นอกจากนี้ถึงแม้ในพุทธศาสนาจะมีการกล่าวถึงนรก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภพภูมิ ที่สัตว์โลกต้องไปเกิด เพื่อทนทุกข์ทรมานภายหลังจากการตาย ด้วยกรรมชั่วซึ่งนำไปเกิดสวรรค์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภพภูมิแห่งความสุข ที่สัตว์โลกไปเกิดด้วยกรรมดี นำไปเกิดเช่นเดียวกัน ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับหลักการให้รางวัลและการลงโทษ อันเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ส่งเสริมให้มนุษย์ประพฤติตามจริยธรรมของศาสนา แต่เพราะนรก-สวรรค์มิใช่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เพราะในพุทธศาสนานั้น ถึงแม้ว่าสรรพสัตว์จะไปเกิดในสวรรค์อันเป็นแดนสูง ก็ยังคงมีลักษณะของทุกข์ อนิจจัง อนัตตา ทั้งเทวดา รูปพรหม อรูปพรหม ดังนั้นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาก็คือพระนิพพาน อันหมายถึง การยุติการเกิดใหม่ การยุติทุกข์ทั้งหมดให้สิ้นลง มีปรากฏในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ใน วิกัณคปริกัณ ธิมมทวิวิงค์ ว่า

เหล่าสัตว์ที่มีอำนาจแห่งบุญส่งเสริมไปสู่ กามภพ และรูปภพ หรือแม้ไปสู่ภพวิคคพรหมย่อมกลับไปสู่ทุกข์คติอีกได้ เหล่าสัตว์มีอายุยืนถึงเพียงนั้นก็ยังจุติเพราะสิ้นอายุ ภพไหน ๆ ชื่อว่าเที่ยงไม่มี พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ตรัสไว้อย่างนี้ เพราะฉะนั้นเหล่านักปราชญ์ผู้มีปัญญา เฉลียวฉลาดรอบรอบ คำนึงถึงความจริงข้อนี้ จึงเจริญมรรคอันอุดมเพื่อพ้นจากชรา มรณะ ครั้นเจริญมรรคอันบริสุทธิ์สะอาด ซึ่งมีปกติยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพานแล้วย่อมเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ปรินิพพาน เพราะกำหนดรู้อาสวะทั้งปวง^{๙๐}

จุดประสงค์ที่พระพุทธเจ้าแสดงภพภูมิต่าง ๆ ก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงเหตุและผลของกรรม ไม่ว่าจะเป็ณกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม เพราะว่ กรรมเกิดจากเจตนาเป็นที่ตั้ง จึงเกี่ยวข้องอยู่กับกุศล อกุศล หรือบุญ บาป บุญและกุศล แปลว่า ความดี บาปและอกุศลแปลว่า ความชั่ว ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้นได้ใช้ทั้งบุญ กุศล และบาป อกุศล ในระหว่างคำว่า บุญกับกุศลและบาปกับอกุศล มีความแตกต่างกันค่อนข้างเห็นได้ยากพอสมควร คำว่าบาปเป็นคำใช้กันทั่วไปในศาสนาฮินดู หมายถึง ความชั่ว ในศาสนาพุทธเมื่อจะกล่าวโดยบุคคลาธิฐานเรียกว่า “มาร” พระพุทธเจ้าทรงเรียกมาร ว่า “ปาปิมา”^{๙๑} ส่วนกุศลเป็นคำทางพระพุทธศาสนา คำว่า “บุญ” ก็เป็นคำที่ใช้ในศาสนาฮินดู หมายถึง ความดี ความบริสุทธิ์ การกระทำที่ก่อให้เกิดบุญ เรียกว่า “บุญกรรม” ไม่ได้ตรงกับกุศลกรรมเสียทีเดียว บุญกรรมเน้นการทำดี การทำบุญยังไม่อาจทำให้พ้นสังสารวัฏ แต่ถ้าถึงขั้นเป็นกุศลกรรม มกเน้นด้านจิตใจเป็นสำคัญ กุศลกรรมสูงถึงขั้นโลกุตตระ เพราะรากของกุศล คือ อโลภะ (ไม่โลภ) โอทสะ (ไม่โกรธ) และอโมหะ (ไม่หลง) การไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ เป็นต้น ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ไม่ใช่

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๗.

^{๙๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑๐๗/๕๑๙.

^{๙๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓.

กุศล แต่เป็นทางเข้าถึง “กุศล”^{๙๒} การเกิดในอบายภูมิ ๔ ชั้นนั้น ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรมหนักก็เกิดในนรกซึ่งก็แยกย่อยเป็นชั้นต่าง ๆ อีก ตามลักษณะและความแรงของอกุศลกรรมนั้น ๆ ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรมเบาบางกว่านั้นก็เป็ปัจจัยให้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน จะเห็นได้ว่าสัตว์เดรัจฉานนั้นมีรูปร่างประหลาดต่าง ๆ นานาซึ่งก็ย่อมเป็นไป ตามกรรมอันเป็นเหตุให้มีรูปร่างเช่นนั้น และผลของอกุศลกรรมที่น้อยกว่านั้น ลงไปอีกก็เป็นปัจจัยให้เกิดในภพภูมิของเปรต ซึ่งเป็นภูมิของความหิวโหยอยู่เสมอ^{๙๓} และภูมิของเปรตนั้นก็จำแนกออกเป็นหลายชนิดด้วยกันอีกตามอำนาจของอกุศลกรรม อกุศลกรรมอีกภูมิหนึ่ง ก็คืออสุรกาย การเกิดเป็นอสุรกายนั้น เป็นผลของอกุศลกรรมที่เบากว่าอันอื่น ในภูมิอสุรกายนั้นไม่สามารถที่จะแสวงหา ความเพลิดเพลินสนุกสนานได้เหมือนในสุคติภูมิ เมื่ออกุศลกรรมมีต่างกัน ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดก็ย่อมต่างกันออกไปตามเหตุ นั้น ๆ ซึ่งก็เป็นเช่นเดียวกับกุศลกรรมที่ก็มีภูมิที่เกิดต่างกันตามลำดับชั้นของกุศลกรรมนั้น ๆ

จึงกล่าวได้ว่า ภูมิทั้งหมดข้างต้นนั้น เป็นสถานที่รองรับหรือเป็นแดนเกิดของสรรพสัตว์ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด หมุนเวียนกันไป อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ตามที่กระทำไว้จะนำพาให้ไปเกิดที่ไหน แต่ทั้งนี้มนุษย์ภูมิหรือการเกิดมาเป็นมนุษย์เป็นภูมิที่เกิดได้ยากและมีความสำคัญที่สุดในการที่จะยกระดับจิตใจ และพฤติกรรมของแต่ละบุคคลให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

๓.๔.๒ สาเหตุของการเกิดในกำเนิดแต่ละอย่าง

กำเนิด ๔ อย่างนั้น ดังกล่าวได้ว่า ใครจะถือกำเนิดไหน ก็เป็นไปตามกรรมที่ทำได้ อย่างเช่นการมาเกิดในกำเนิดคน ก็เพราะอาศัยบุญกุศล เบญจศีล เบญจธรรม เมื่อมีคุณธรรมก็เป็นอันว่ามีคุณสมบัติพื้นฐานที่เกิดในกำเนิดคนได้แล้ว การเกิดในโลกมนุษย์เป็นการเกิดของคนที่มีอาศัยครรภ์เกิด โดยมีแม่พ่อเป็นเชื้อให้ด้วยการผสมพันธุ์ อาศัยธรรมชาติ อาศัยอาหาร เป็นชีวิตที่ประกอบด้วยวัตถุธาตุต่าง ๆ มีร่างกายที่หยากกว่าโอปปาติกะ มีขนาดจำกัดตามแบบของตนมีน้ำหนัก กินเนื้อที่ ตายแล้วมีซากเหลืออยู่ คติของสัตว์กายหายกับผู้ตายแล้วเท่านั้น แม้การเกิดขึ้น ดำรงอยู่และตายไปของสัตว์ที่มีร่างกายละเอียด คือสัตว์ในโอปปาติกะกำเนิด^{๙๔} ตาเนื้อ (มังสัจจุ) ของมนุษย์ ปุถุชนก็ไม่สามารถมองเห็นประจักษ์ได้เช่นกัน และอีกความหมายหนึ่ง การผุดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ แต่เกิดโดยการอาศัย อติกรรม ซึ่งได้แก่ สัตว์นรก เปรต เทวดา และพรหม^{๙๕}

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ชีวิตคนเราตั้งอยู่ในสถานะแห่งการเปลี่ยนแปลง เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปในที่สุด คนทุกคนรู้ได้ก็แต่วันเกิด แต่ไม่รู้ล่วงหน้าถึงวันตายว่าจะตายเมื่อไร เพราะทุกคนอาจตายได้ตลอดเวลา บางคนตายตั้งแต่อยู่ในท้อง บางคนคลอดออกมาแล้วตาย บางคนตายในวัยเด็ก บางคนตายในวัยหนุ่มวัยสาว บางคนตายตามอายุขัย ฉะนั้นความตายของบุคคลทั้งหลาย ไม่ได้สิ้นสุดเพียงเท่านี้ หมู่สัตว์ทั้งหลายที่ถูกอวิชชา กิเลส

^{๙๒}ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), กรรม นรก สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๕๙-๖๑.

^{๙๓}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๘-๓๐๓/๓๕๗-๓๖๗.

^{๙๔}พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๒๓.

^{๙๕}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๙๒๔.

ถูกค้นหาผูกไว้ จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารต่อไป เพราะชีวิตของมนุษย์มีลักษณะเป็นวงกลม คือมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สืบต่อเนื่องกันอยู่เช่นนี้ ตายจากภพนี้ก็ไปเกิดภพใหม่ ไม่จบสิ้น สาเหตุที่มนุษย์ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างไม่รู้จักจบสิ้นเช่นนี้ เพราะมนุษย์ยังมีกิเลสตัณหาอยู่ หากหมดกิเลสตัณหาเมื่อใด ก็จะไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป จนกว่าเราจะละกิเลสตัณหาทั้งหลายทั้งปวงให้หมดจดอย่างสิ้นเชิงแล้ว ชีวิตของเราจึงจะเป็นอิสระ ไม่ตกอยู่ในวงเวียนแห่งวัฏจักร ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกิเลสและกรรมกับการเกิด

๓.๕ วิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในชีวิตประจำวัน

จากการศึกษาวิจัย แนวคิดการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรม สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อต้องการที่จะเสนอ หลักและวิธีการในการดำเนินชีวิตในแนวทางที่ถูกต้อง และให้เกิดความสอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงตรัสไว้ เพราะวิถีชีวิตของคนและสัตว์ต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังนั้น การศึกษาเรื่องกรรมเป็นการมุ่งที่จะนำไปเป็นแบบอย่างที่จะพัฒนาและสร้างสรรค์กรรมเก่าพัฒนากรรมใหม่ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน

๓.๕.๑ การดำเนินชีวิตกับกฎแห่งกรรม

การปฏิบัติตามคำสอนเพื่อการใช้ชีวิตกับวิถีชีวิตตามกฎแห่งกรรม ซึ่งได้ยึดเอาแนวคิดที่ว่า “กรรมใดได้กระทำไปแล้ว ไม่เดือดร้อนภายหลัง กรรมนั้นดี บุคคลทำกรรมใดแล้วทำให้เกิดความเดือดร้อนภายหลังกรรมนั้นไม่ดี”^{๗๖} ดังนั้นเมื่อกรรมชั่วยังไม่ให้ผล คนชั่วอาจเห็นกรรมชั่วเป็นกรรมดี แต่เมื่อกรรมชั่วให้ผลแล้ว เขาย่อมเห็นกรรมชั่วว่าเป็นกรรมชั่ว ส่วนคนดีอาจเห็นกรรมดีเป็นกรรมชั่ว เมื่อความชั่วยังไม่ให้ผล แต่เมื่อใด กรรมดีให้ผลเมื่อนั้นเขาย่อมเห็นกรรมดีเป็นกรรมดี^{๗๗} ซึ่งในปัจจุบันมีผู้รู้ที่ให้แนวทางวิธีปฏิบัติ และทำที่ถูกต้องต่อคำสอน ผู้วิจัยจะขอนำแนวคิดและทัศนะของนักปราชญ์ที่แสดงให้เห็นถึงผลของกรรมกับการดำเนินชีวิตในหลักกรรมดังนี้

๑) การให้ผลของกรรม

สุนทร ฌ รังษี ได้อธิบายการให้ผลที่เกิดจากกรรมไว้ ๒ ระดับ คือ

ผลชั้นในของกรรม ได้แก่ ผลที่เกิดขึ้นทันทีที่ทำการกรรมนั้นสิ้นสุดลง เราทำชั่ว เมื่อไหร่ ผลที่เกิดให้เราเป็นคนชั่วเมื่อนั้น เป็นการเพิ่มกิเลสให้มากขึ้น เราทำความดีเมื่อไหร่เป็นคนดีทันที ซึ่งเป็นการเพิ่มบารมีให้มากขึ้น

ผลชั้นนอกของกรรม ได้แก่ ผลที่เป็นความสุขหรือความทุกข์ ความเจริญหรือ ความเสื่อมสมบัติหรือวิบัติ ที่เกิดขึ้นภายหลังสืบเนื่องมาจากกรรมนั้น ๆ ผลของกรรมชั้นนอกให้ผลเมื่อไหร่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและปัจจัยหลายอย่าง^{๗๘}

^{๗๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๗/๔๘.

^{๗๗} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๙-๑๒๐/๖๘.

^{๗๘} สุนทร ฌ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

บรรจบ บรรณรุจิ ได้อธิบายการให้ผลที่เกิดจากกรรมไว้ว่า ผลของกรรมท่านเรียกว่า “เมล็ดผล” กรรมที่ทำแล้วย่อมให้ผล ๒ ชั้น คือ

ชั้นที่ ๑ ให้ผลชั้นใน หมายถึง ให้ผลทางใจโดยตรง คือ ให้ผลเป็นความรู้สึกนึกคิด เช่น ทำดีก็ให้ผลเป็นความรู้สึกนึกคิดที่ดี ทำชั่วยกให้ผลเป็นความรู้สึกนึกคิดที่ชั่ว ความรู้สึกนึกคิดที่ดีหรือความรู้สึกนึกคิดที่ชั่วจะเป็นวิบากตกค้าง อยู่ในจิตใจและรอวันแสดงออกมาอีกผลกรรมชั้นนี้เราเรียกว่า “นิสัย” หรือ “อุปนิสัย” ก็ได้

ชั้นที่ ๒ ให้ผลชั้นนอก หมายถึง ให้ผลออกมาเป็น ให้ผู้ทำได้รับสิ่งที่ดี คือได้รับลาภ ยศ คำสรรเสริญ ได้รับสิ่งที่ไม่ดีก็ คือได้รับความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ คำนินทา^{๙๙}

การให้ผล ๒ ชั้นนี้ ต่างกันตรงที่ว่า การให้ผลชั้นที่ ๑ นั้น ให้ผลทันที หลังจากการทำกรรมสิ้นสุดลง ส่วนการให้ผลชั้นที่ ๒ นั้น จะให้ผลทันทีหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ กาล คติ อุบัติ และปัจจัย

ตามที่ สุนทร ฦ รังษี และบรรจบ บรรณรุจิ ได้อธิบายการให้ผลของกรรมไว้นั้น สรุปได้ว่าการให้ผลของกรรมมี ๒ ชั้น คือ ๑) ผลชั้นใน ส่งผลต่อจิตใจ ให้ผลทันทีที่ทำการกรรมเสร็จ เป็นความรู้สึกดีหรือชั่วแล้วสะสมในจิต แสดงออกมาเป็นอุปนิสัย เป็นคนดีหรือคนชั่ว ๒) ผลชั้นนอก กรรมดีให้ผลเป็น ลาภ ยศ สรรเสริญ กรรมชั่ว ให้ผลเป็น เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา การที่กรรมจะให้ชั้นนอกได้ ต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่าง จึงทำให้บุคคลทั่วไป ที่หวังผลของกรรมในชั้นนี้ เกิดความเข้าใจเรื่องผลของกรรมคลาดเคลื่อนไป จึงเห็นได้ว่า ผลของกรรมที่ให้ทั้งผลชั้นใน และผลชั้นนอกเป็นเรื่องของโลกธรรม^{๑๐๐} โดยตรง

จากการศึกษาผู้วิจัยเห็นว่า การที่ผลของกรรมดีและกรรมชั่วในชาตินี้ จะปรากฏได้ ต้องอาศัยปัจจัยอันมีองค์ประกอบ ๔ อย่าง คือ กาล คติ อุบัติ และปัจจัย ในฝ่ายพร้อมให้การสนับสนุน กรรมดีเรียกว่า สมบัติ^{๑๐๑} ในฝ่ายขัดขวางกรรมดี เรียกว่า วิบัติ^{๑๐๒} ซึ่งการทำความดีเพื่อหวังผลในระดับนี้ จึงต้องใช้สติปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง เพื่อที่จะทำให้เหมาะสม กับตำแหน่งหน้าที่และ

^{๙๙}บรรจบ บรรณรุจิ, “พระไตรปิฎกวิเคราะห์ ๑”, เอกสารประกอบการสอน, (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

^{๑๐๐}พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๗.

^{๑๐๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า สมบัติ หมายถึง ความเพียบพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งช่วย เสริมส่งอำนวยโอกาส ให้กรรมดีปรากฏผล และไม่เปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล สมบัติ ๔ คือ (ก) คติสมบัติ ดำเนินชีวิตหรือไปในถิ่นที่อำนวย (ข) อุบัติสมบัติ หน้าตาท่าทางดี มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง สุขภาพดี ไม่เจ็บป่วยเป็นต้น (ค) กาลสมบัติ กาลให้เกิดในที่ที่มีแต่ความเจริญทางศีลธรรม ได้รับการยอมรับจากสังคม (ง) ปัจจัยสมบัติ ถนัดกับความสามารถของตน ไม่ทำครั้ง ๆ กลาง ๆ หรือ เหยาะแหยะ รู้จักดำเนินการ

^{๑๐๒}บรรจบ บรรณรุจิ, ได้อธิบายไว้ว่า วิบัติ คือ ความบกพร่อง ความไม่พร้อม ๔ อย่าง ได้แก่ (ก) กาลวิบัติ อยู่ในยุคสมัย ที่ความชั่วเห็นผล (ข) คติวิบัติ ไม่เกิดในภพภูมิที่เหมาะสม มีถิ่นที่อยู่และตำแหน่งหน้าที่การงาน เกื้อหนุนให้กรรมชั่วให้ผล (ค) อุบัติวิบัติ การดำเนินชีวิตพร้อมที่ความช้วนนั้นให้ผลง่าย (ง) ปัจจัยวิบัติ ผู้ทำความชั่วขาดความเพียรที่จะทำความดี แต่ยังมีความเพียร ทำความชั่วอยู่อย่างต่อเนื่อง ไม่เลิกจากการทำความช้วนนั้น

สภาพแวดล้อม (คติสมบัติ) ถูกต้องตามกาลเทศะ หรือเวลา (กาลสมบัติ) และมีการจัดการที่ดี มีความเพียรพยายามอย่างเต็มที่และต่อเนื่อง (ปโยคสมบัติ) หรือที่เรียกว่า ทำดีถูกดี ทำดีถูกเวลา และทำดีให้พอดี อุปวิธีปฏิบัติจึงไม่สามารถขัดขวางองค์ประกอบดังกล่าวได้

สมบัติ ๔ และวิบัติ ๔ เป็นองค์ประกอบที่สนับสนุนและขัดขวางการให้ผลของกรรมในระดับผลชั้นนอกเท่านั้น ถึงแม้ว่าผลของกรรมบางอย่างได้ถูกขัดขวาง ไม่ให้ปรากฏผล แต่ผลกรรมนั้นยังคงอยู่ และรอคอยเวลาให้ผล ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “สัตว์ผู้จะต้องตายไปในโลกนี้ ทำกรรมอันใด คือ บุญ และบาปทั้งสองประการ บุญและบาปนั้นเป็นสมบัติของเขา ทั้งเขาจะนำเอาบุญและบาปนั้นไปได้ อนึ่งบุญและบาปย่อมติดตามเขาไป ดุจเงาติดตามตัวไปฉะนั้น”^{๑๐๓}

ส่วนผลของกรรมในระดับผลชั้นใน จะได้รับผลที่จิตใจ ทันที่ที่การกระทำนั้นสิ้นสุดลง ผลที่ได้รับเป็นไปตามคุณภาพของกรรมที่ทำ และเป็นนามธรรม เห็นได้ว่า สมบัติ ๔ วิบัติ ๔ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สนับสนุนและขัดขวางการให้ผลในชาตินี้ (ทฤษฎีธรรมเวทนิยกรรม)^{๑๐๔} นอกจากนี้ จะศึกษาให้เข้าใจถึงการให้ผลของกรรมแล้วเรายังสามารถนำมาใช้แก้ไขข้อบกพร่อง (วิบัติ) ในตนเองได้ เมื่อนำไปแก้ไข ปรับปรุงแล้วจะทำให้การดำเนินชีวิตประจำวันและการทำงานประสบผลสำเร็จได้ดี ยิ่งขึ้นอีกด้วย เพื่อความเข้าใจที่ถูกทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ต้องเข้าใจที่จะยอมรับต่อบทบาทที่กรรมจะต้องแสดงตัว ที่เกิดจากกรรมและหลักกรรมในเรื่องของกรรมที่ถูกต้อง ซึ่งผู้วิจัยจะได้เสนอแนวทาง ๒ ประการดังต่อไปนี้

๑) การพัฒนาตนเองตามวิถีกฎแห่งกรรม

ในชีวิตของมนุษย์นั้น การปฏิบัติตนเพื่อปรับตัวอยู่ตลอดเวลาในสังคม ที่เต็มไปด้วยปัญหานั้นก็หมายความว่า มนุษย์เองก็ต้องพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา ถึงจะแบ่งรับแบ่งสู้อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปัญญาจะไม่สามารถหยั่งรู้ให้เห็นแจ้งได้ ว่าทำเหตุดีหรือกรรมดีได้ไว้ เมื่อใดก็ตามกำลังมีความทุกข์ความเดือดร้อน ไม่ว่าผู้ที่กำลังมีความทุกข์ความเดือดร้อนอยู่ จะเป็นผู้วิจัยเองหรือเป็นคนอื่น พึงรู้ความจริงว่าเหตุไม่ดีที่ได้ทำไว้กำลังให้ผล หากแต่ว่าจะมีวิถีในการดำเนินชีวิตอย่างไร เพื่อเป็นเครื่องเตือนในการนำทางที่ถูก มากกว่าที่จะยอมรับความผิดนั้น

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงกล่าวไว้ในหนังสือชุดแสงส่องใจ อันดับ ๑๐ เรื่อง “ชีวิตนี้สำคัญนัก” ดังนี้

ทุกชีวิตแต่ก่อนจะได้มาเป็นคน เป็นสัตว์อยู่ในปัจจุบันชาติ ต่างเป็นอะไรต่อมิอะไรมาแล้วมากมาย แยกออกไม่ได้ว่ามีกรรมดีกรรมชั่วอะไรบ้าง ทำกรรมใดก่อนทำกรรมใดหลัง และทั้งกรรมดีกรรมชั่วที่ทำไว้ในอดีตชาติทั้งหลาย ย่อมมากมายเกินกว่าที่ได้มากระทำในชาตินี้ ในชีวิตนี้ อย่างประมาณมิได้ และกรรมดีกรรมชั่วทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมให้ผลตรงตามเหตุผลทุกประการ แม้ว่าผลจะ

^{๑๐๓} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๕/๑๓๒.

^{๑๐๔} กรรมให้ผลในชาตินี้ เรียกว่า ทฤษฎีธรรมเวทนิยกรรม กรรมชนิดนี้ ไม่ต้องไปรอรับผลเอาในชาติหน้าหรือชาติไหนทั้งนั้น เป็นกรรมที่ให้ผลทันตา, ดูรายละเอียดใน พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปิณี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภา, ๒๕๒๗), หน้า ๓๗๐.

ไม่อาจเกิดขึ้นพร้อมกันทุกอย่าง และไม่อาจเรียงลำดับตามเหตุที่ได้กระทำแล้วก็ตาม แต่ผลทั้งหลายย่อมเกิดแน่แม้เหตุได้กระทำแล้ว^{๑๐๕}

ข้อสังเกตที่น่าสนใจประการหนึ่ง ก็คือ ชีวิตในชาตินี้ชาติเดียวมีน้อยนัก เมื่อเปรียบเทียบกับชีวิตในอดีตชาติ ซึ่งนับจำนวนชาติไม่ถ้วน ดังนั้น กรรม คือ การกระทำที่ทำในชีวิตในชาตินี้ชาติเดียวที่น้อยนิด เมื่อเปรียบเทียบกับกรรม หรือการกระทำที่ทำไว้แล้วในอดีตชาติ อันนับจำนวนชาติไม่ถ้วน ความซับซ้อนของกรรมแตกต่างกับความซับซ้อนของการเขียนหนังสือตรงที่ตัวหนังสือนั้น เมื่อเขียนทับกันมาก ๆ ก็ย่อมไม่มีทางรู้ว่า เขียนเรื่องดีหรือเรื่องไม่ดีอย่างไร แต่กรรมนั้น ถึงแม้จะทำซับซ้อนมาเพียงไร ก็มีทางรู้ว่าทำกรรมดีไว้มากน้อยเพียงไรหรือกรรมไม่ดีไว้มากน้อยเพียงไร โดยมีผลที่ปรากฏขึ้นของกรรมนั้นเองเป็นเครื่องช่วยวัดผลประเมินผลซึ่งปรากฏออกมาในรูปแบบแตกต่างกันออกไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า การปฏิบัติต่อกรรมมีผลต่อชีวิต เราควรปฏิบัติต่อกรรมเก่า โดยมีหลักในการพิจารณาที่สำคัญ ดังนี้^{๑๐๖}

(๑) **รู้หลักความตรงกันของเหตุกับผล** คือ ความดีที่ทำ เป็นปัจจัยที่จะเป็นผลโดยตรง เช่น การปลูกเมล็ดมะม่วง ทำให้เกิดต้นมะม่วง เหมือนกับการเรียนการศึกษาทำให้ได้ปัญญา

(๒) **กำหนดผลดีที่ต้องการให้ชัด** คือ ตามหลักความจริงของธรรมชาติว่า “ผลหลากหลาย จากปัจจัยอ่อนแอก” เมื่อกกล่าวถึงสังคมนตรี ความซับซ้อนก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นเพราะมีกฎมนุษย์ และปัจจัยทางสังคม ในที่นี้ได้กล่าวถึง ๑. ผลดีตามกฎธรรมชาติ หมายถึงร่างกายแข็งแรง เคลื่อนไหวแคล่องคล่อง ๒. ผลดีตามนิยามและนิยมของมนุษย์ หมายถึง ก. ในแง่กระแสสังคมคือ ผู้คนชื่นชมนิยมยกย่อง ข. ในแง่อาชีพคือ เป็นทางหารรายได้มีเงินเลี้ยงชีวิตอย่างมีคุณธรรม ค. ในแง่วัฒนธรรมคือ ช่วยเหลือรักษาสมบัติทางวัฒนธรรมของชาติ

(๓) **ทำเหตุปัจจัยให้ครบที่จะให้เกิดผลที่ต้องการ** คือ ให้มุ่งผลดีตามสภาวะเป็นหลัก หรือเป็นแก่นไว้ก่อน ดูปัจจัยให้ครบที่จะเกิดผล ต่อจากนั้นเมื่อต้องการผลดีด้านไหน เช่นในทางสังคม เป็นต้น ก็พิจารณาให้ครบแล้วทำกรรมดีให้ได้เหตุปัจจัยที่พร้อมที่จะเกิดผลดีตามที่ต้องการนั้น

(๔) **ฝึกฝนปรับปรุงตนให้ทำกรรม (ได้ผล) ดียิ่งขึ้น** กล่าวคือ ตามหลักความไม่ประมาท โดยเฉพาะความไม่ประมาทในการศึกษา เราจะต้องฝึกกาย วาจา จิตใจ และปัญญา (เรียกรวมว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา) ให้สามารถทำกรรมที่ดียิ่งขึ้น ๆ เช่น จากกรรมชั่ว เปลี่ยนมาทำกรรมดี จากกรรมดี ก็ก้าวไปสู่กรรมดีที่ประณีตหรือสูงยิ่งขึ้น ๆ ให้ชีวิตก้าวไปในมรรคคือ ในวิถีชีวิตที่ประเสริฐ ที่เรียกว่า พรหมจริยะหรือพรหมจรรย์

(๕) **ทำกรรมเก่าให้เกิดประโยชน์** คือ ความจริงกรรมก็เป็นเรื่องธรรมดาธรรมชาติ คือ เป็นเรื่องความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของชีวิตมนุษย์ ที่มีเจตนา มีการคิด การพูด และการกระทำ

^{๑๐๕} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **พระวชิรธรรมคดี**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันสื่อธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๔.

^{๑๐๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **เชื่อกกรรม-รู้กรรม-แก้กรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔) หน้า ๑๐๒-๑๐๔.

แสดงออก มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลาย แล้วก็เกิดผลต่อเนื่องกันไปในความสัมพันธ์นั้น กระบวนการของเหตุปัจจัยที่เห็นได้ชัดคือ การทำ-คิด-พูด ของมนุษย์ที่ต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ก็จะมองเห็นกรรมได้อย่างถูกต้อง ชัดเจนและง่ายขึ้น แม้ว่ากรรมเก่าจะสำคัญมาก ก็ไม่ใช่เรื่องที่เราจะไปสยบยอมต่อมัน แต่ตรงกันข้าม มนุษย์มีหน้าที่พัฒนาชีวิต ที่เป็นผลรวมของกรรมเก่านั้นให้ดีขึ้น ด้วยวิธีการฝึกกาย ฝึกอบรมพัฒนาจิตใจ และพัฒนาความรู้สึกนึกคิดเข้าใจที่ถูกต้อง ตามหลักของไตรสิกขา อาจกล่าวได้ว่า รู้กรรมเก่า เพื่อวางแผนทำกรรมใหม่ให้ดียิ่งขึ้น

(๖) อยู่เพื่อพัฒนากรรม ไม่ใช่อยู่เพื่อใช้กรรม กล่าวคือ ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องต่อกรรมแยกเป็น ๓ ส่วน คือ ๑) กรรมเก่า (ในอดีต) ที่ผ่านมาแล้วเราทำไม่ได้ แต่ควรรู้เพื่อเอาความรู้จักกรรมในอดีตนั้นมาใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปรับปรุงกรรมใหม่ให้ดียิ่งขึ้น ๒) กรรมใหม่ (ในปัจจุบัน) คือ กรรมที่เราทำได้ และตั้งใจทำให้ดีที่สุด ตรงนี้เป็นจุดสำคัญ ๓) กรรมข้างหน้า (ในอนาคต) ยังมาไม่ถึง แต่สามารถที่จะเตรียมหรือวางแผนเพื่อจะไปทำกรรมที่ดีที่สุด ด้วยการทำกรรมปัจจุบันที่จะพัฒนาเราให้ดีขึ้นและงอกงามยิ่งขึ้น^{๑๐๗}

ในทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า กรรมไม่หมดไปด้วยการชดใช้กรรม แต่หมดกรรมด้วยการพัฒนากรรม คือปรับปรุงตัวให้ทำกรรมที่ดี จนพ้นขั้นของกรรมไป ถึงขั้นทำ แต่ไม่เป็นกรรม คือทำด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ไม่ถูกครอบงำหรือชักจูงด้วยโลภะ โทสะ โมหะ จึงจะเรียกว่าพ้นกรรม ผู้วิจัยเห็นว่า กรรมในที่นี้สามารถยกระดับบุคคลได้นั้นหมายถึง กรรมระดับบุคคลและกรรมในระดับสังคม กล่าวคือ หลักกรรมอีกนัยหนึ่งที่สำคัญและน่าสนใจมาก คือ กรรมที่แยกได้เป็น ๒ ระดับ ได้แก่

๑.๑ กรรมระดับปัจเจกบุคคล ตามนัยพุทธพจน์ว่า “กมมํ สตเต วิภชตี ยทิทํ หีนปฺปณิตตํ”^{๑๐๘} แปลความว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ไปต่าง ๆ คือ ให้ทราวมและประณิต กรรมระดับปัจเจกบุคคลเป็นเรื่องของส่วนย่อย จึงเป็นส่วนฐานและ เป็นแกนของหลักกรรมทั้งหมด เรื่องกรรมที่อธิบายมาแล้วเน้นในระดับนี้

๒.๒ กรรมในระดับสังคม ตามนัยพุทธพจน์ ที่ว่า “กมฺมฺนา วตตตี โลโก กมฺมฺนา วตตตี ปชา”^{๑๐๙} แปลความว่า โลก (คือสังคมมนุษย์) เป็นไปตามกรรม หมู่สัตว์เป็นไปตามกรรม กรรมในระดับนี้ ซึ่งเป็นกระแสรวมกัน ที่มองเห็นง่าย ๆ ก็คืออาชีพการงาน ซึ่งทำให้มนุษย์มีวิถีชีวิตเป็นไปต่าง ๆ พร้อมทั้งกำหนดสภาวะและวิถีของสังคมนั้น ๆ ด้วย วิธีหนึ่งที่จะทำให้จิตใจและพฤติกรรมคุ้นชินอยู่กับกรรมดีทั้งหลายก็คือ ให้ปฏิบัติตามคตินิยมดังนี้

๑. จงระวังความคิด เพราะคิดบ่อย ๆ จะกลายเป็นการกระทำ
๒. จงระวังการกระทำ เพราะกระทำบ่อย ๆ จะกลายเป็นนิสัย
๓. จงระวังนิสัย เพราะนิสัยจะกลายเป็นอุปนิสัย (วาสนา)
๔. จงระวังอุปนิสัย เพราะอุปนิสัยจะกำหนดวิถีชีวิตทั้งหมดของมนุษย์^{๑๑๐}

^{๑๐๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **เชื่อกกรรม-รู้กรรม-แก้กรรม**, หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

^{๑๐๘} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๕๘๑/๓๗๖.

^{๑๐๙} ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๘๒/๔๕๗.

^{๑๑๐} พระมหาภูทิตฺต วัชรเมธี, **ตายแล้วเกิดใหม่ตามนัยพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕.

อนึ่ง ความคิดจัดเป็นสิ่งสำคัญที่จะกำหนดวิถีชีวิตของคน บุคคลจะทำสิ่งใด ย่อมเริ่มต้นจากความคิดก่อน คิดแล้วจึงทำหรือพูด เมื่อทำหรือพูดสิ่งใดบ่อย ๆ ก็จะสร้างนิสัยขึ้น นิสัยที่ถาวรแล้วก็เป็นอุปนิสัย

พึงสังเกตได้ว่าคำว่า “ได้ดี” และ “ได้ชั่ว” ในทางโลก และในทางธรรมมีความหมายแตกต่างกัน ในทางโลกมักจะมองเห็นการได้ดี และได้ชั่วเป็นเรื่องทางวัตถุเมื่อกล่าวว่าคนนั้นได้ดี ก็มักจะหมายถึงว่า ผู้นั้นได้ลาภและยศ เช่น ได้ ทรรศน์สมบัติ ได้อำนาจวาสนา หรือได้ตำแหน่งหน้าที่การงานดีขึ้น เมื่อไม่ได้สิ่งเหล่านี้ก็เข้าใจว่าไม่ได้ดี

ส่วนในทางธรรมนั้น คำว่า “ได้ดี” หรือ “ได้ชั่ว” เป็นเรื่องของจิตใจ การได้ดีหมายถึง การทำให้จิตใจดีขึ้น ทำให้ธาตุแห่งความดีในตัวของเรามากขึ้น ทำให้จิตใจของเรามีความสะอาด สว่าง และสงบยิ่งขึ้น ส่วนการได้ชั่วหมายถึงการทำให้จิตใจต่ำลง เลวลง ทำให้จิตใจมืดมัวยิ่งขึ้น คำว่าได้ดี จึงหมายถึง ความดี และคำว่าได้ชั่ว จึงหมายถึงความชั่ว หากเราจะพูดว่า ทำดีได้ความดี ทำชั่วได้ความชั่ว ก็จะทำให้เข้าใจในเรื่องได้ดีและได้ชั่วดียิ่งขึ้น^{๑๑๑}

จะเห็นได้ว่า บุคคลที่ทำความอะไรลงไป ย่อมจะได้รับผลในทางจิตใจทันทีเมื่อทำกรรมดี เช่น ทำบุญตักบาตร ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อื่น ก็จะทำให้จิตใจดีขึ้น มีความปิติและความสุขในกรรมดีที่ตนทำ ในเมื่อกรรมที่ตนทำเป็น “กุศลกรรม” จริง ๆ คือ ทำด้วยจิตใจที่เป็นกุศล ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่ใช่ด้วยความโลภ หรือด้วยอกุศลเจตนา หรือด้วยหวังผลตอบแทน เช่น ให้อาหารแก่คนยากจน เพื่อหวังจะโกงที่ดินหรือเอาลูกสาวเขา หรือให้เงินช่วยวัด เพื่อจะช่วยเหลือให้ได้เป็นผู้แทน ส่วนบุคคลที่ทำความชั่วทั้งกาย วาจา และใจ เช่น ทูจริตต่อหน้าที่ กล่าวร้ายหรือริษยาผู้อื่น ย่อมจะทำให้จิตใจเลวลง เสื่อมลง จิตใจจะเดือดร้อนวุ่นวายเพราะกรรมชั่วที่ตนทำ

ดังนั้น การได้ดีหรือได้ชั่วทางจิตใจ ถือว่าเป็นผลของกรรมโดยตรงส่วนการได้ดีหรือได้ชั่วทางวัตถุ ถือว่าเป็นเพียงผลพลอยได้ของกรรมเท่านั้น

เมื่อกล่าวโดยสรุป พฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ ซึ่งได้กระทำในสิ่งต่างย่อมส่งผลต่อการดำเนินชีวิตเป็นแน่ โดยอาศัยหลักการที่ว่า กรรมของบุคคลที่จงใจแล้ว คิด พูด ทำ ด้วยกาย วาจา และใจ^{๑๑๒} เพราะว่ากฎแห่งกรรมถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์โดยตรง กระบวนการกระทำและการให้ผลของการกระทำ เป็นกระบวนการของเจตจำนง หรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่าง ๆ ซึ่งอาศัยสังขารเป็นตัวคอยปรุงแต่งจิต^{๑๑๓} ให้เกิดคุณสมบัติต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่ในการแต่งจิตให้ดีให้ชั่ว หรือเป็นค่ากลาง ๆ ส่วนภายนอก กรรมก็คือการทำ การพูด การคิด หรือความประพฤติที่บุคคลนั้น ๆ จะต้องได้รับผลที่เกิดขึ้น คนในโลกนี้มีมากมาย ถึงแม้จะเป็นคนด้วยกัน แต่ก็ย่อมมีความแตกต่างกัน ทั้งทางร่างกาย และจิตใจ ทางร่างกายบางคนสมประกอบ บางคนพิการ บางคนรูปร่างดี บางคนอัปลักษณ์ บางคนมีโรคมามากมีโรคน้อย บางคนอายุสั้น บางคนอายุยืน เหล่านี้

^{๑๑๑} สมพร เทพสิทธิธา, *กฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสมพรเพื่อศาสนาและพัฒนาสังคมพิมพ์เผยแพร่, ๒๕๔๑), หน้า ๕๖-๕๗.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๔.

^{๑๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๑๕๓-๑๕๘.

เป็นต้น ส่วนทางจิตใจ แต่ละคนจะมีอุปนิสัยจิตใจและความโน้มเอียงแต่ต่างกัน เช่น บางคนชอบทำบุญ บางคนชอบทำบาป บางคนชอบละเอียดถี่ถ้วน บางคนหยาบ บางคนใจร้อน บางคนใจเย็น บางคนสะอาด บางคนสกปรก บางคนชอบเรียน บางคนไม่ชอบ เหล่านี้เป็นต้น ถึงแม้จะมีความชอบอย่างเดียวกัน แต่เมื่อเจาะให้ละเอียดต่อไปอีก ก็แตกต่างกันอีก อย่างเช่นคนชอบเรียน แต่ก็ชอบเรียนไม่เหมือนกัน บางคนชอบคณิตศาสตร์ บางคนชอบภาษาศาสตร์ บางคนชอบวิทยาศาสตร์ บางคนชอบศิลปะศาสตร์ บางคนชอบเศรษฐศาสตร์ บางคนชอบศาสนา บางคนชอบศิลปะ บางคนไม่ชอบ เหล่านี้เป็นต้น

จากที่ได้กล่าวมามนุษย์มีความแตกต่างกัน ซึ่งไม่ใช่เรื่องบังเอิญแต่ต้องมีเหตุ หรือที่มาที่ไป และเหตุนี้้อาจเกิดมาจาก สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ สิ่งที่เคยทำหรือสั่งสมไว้ในอดีตชาติ ถ้าแต่ละคนไม่มีอดีตชาติ ทุกคนก็จะเหมือนกัน หากมีสภาพแวดล้อมที่เหมือนกัน แต่ตามที่ปรากฏ ลูกโจรไม่จำเป็นจะต้องเป็นโจรเสมอไป ลูกนักปราชญ์ก็ไม่จำเป็นจะต้องเป็นนักปราชญ์เสมอไป แม้แต่ลูกฝาแฝดยังมีอุปนิสัยจิตใจแตกต่างกัน หรืออย่างเช่นบางคนเป็นคนดี แต่ถูกลอบทำร้ายตาย แต่คนชั่วบางคนกลับมีชีวิตที่ยืนยาว เรื่องเหล่านี้เกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีอดีตชาติ แต่เพราะเหตุที่แต่ละคนมีอดีตชาติ แต่ละคนก็ยังสร้างกรรมมาไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้น หากมองกว้าง ๆ กรรมก็คือ การประกอบอาชีพการงาน การดำเนินชีวิต และการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ แต่ละคนจึงมีความแตกต่างกัน

อย่างไรก็ตาม ในการพัฒนาชีวิตของมนุษย์นั้น ต้องอาศัยบทบาทหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะการเป็นอยู่ร่วมกันของคนในสังคมไทย นอกไปจากการอยู่ดีมีสุข ของมนุษย์แล้ว จำเป็นจะต้องมีสติเป็นหลังสำคัญในการครองตนเอง และการปฏิบัติตัวกับคนรอบข้าง หรือแม้กระทั่งสิ่งที่เราอาศัยอยู่ โดยเฉพาะสิ่งที่มีชีวิต ในทุกโอกาสที่เรากระทำ ไม่ว่าจะในเรื่องดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม กฎธรรมชาติจะเป็นตัวกำหนด แต่มนุษย์คือผู้ปฏิบัติให้เกิดความถูกต้อง และถูกต้องตรงดังอีกด้วย

๒) ความเข้าใจผิดเรื่องผลของกรรม

สังคมไทยโดยทั่วไป มีการสร้างค่านิยมที่ไม่ถูกต้อง ในความเชื่อหรือศรัทธาที่ขาดปัญญา โดยเฉพาะผลของการกระทำที่ตนมีความเข้าใจแบบผิด ๆ ซึ่งอาจเกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง อันเป็นกรณีส่งผลต่อการพัฒนาชีวิต ซึ่งมีการถกเถียงกันในระดับหนึ่ง อาจขาดองค์ความรู้ที่แท้จริงในหลักกรรม และการให้ผลของกรรม ดังนั้น การแสดงออกไม่ว่าจะทางกาย ทางวาจา และทางใจนั้น คือต้องผ่านกระบวนการนึกคิด ที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความตั้งใจ ตั้งใจ จึงจะจัดว่าเป็นกรรม^{๑๑๔} ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามีปัจจัยที่สำคัญเน้นการแก้ทุกข์ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงสาเหตุของกรรมไว้ ๖ อย่าง โดยอาจแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มอกุศล ประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ เกี่ยวกับกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่างนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้ เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓ อย่างเป็นไหน? คือ โลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโลภ เกิดแต่ความโลภ มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรม

^{๑๑๔} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๓๘๕.

นั่นเป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโกรธ กรรมใดที่บุคคลทำด้วยความหลง^{๑๑๕}

จากพุทธพจน์นี้ กรรมที่มีมูลเหตุจาก อกุศลทั้ง ๓ นี้ ย่อมจะนำไปสู่การก่อให้เกิดกรรมที่ให้ผลใหม่โดยไม่มีที่สิ้นสุด หรืออีกนัยหนึ่ง คือกรรมนี้ย่อมนำไปสู่การเวียนว่ายในสังสารวัฏ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มกุศล ประกอบด้วย อโลภะ อโทสะ และอโมหะ โดยมีพุทธพจน์ดังต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้ เป็นเหตุเพื่อให้เกิดกรรม ๓ อย่างเป็นไฉน? คือ อโลภะ ๑ อโทสะ ๑ อโมหะ ๑ ภิกษุทั้งหลายกรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่โลภ เกิดแต่ความไม่โลภ มีความไม่โลภเป็นเหตุ มีความไม่โลภเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความดับกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อการเกิดกรรมต่อไป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่โกรธ กรรมใดที่บุคคลทำด้วยความไม่หลง^{๑๑๖}

กรรมที่มีมูลเหตุจากกุศลทั้ง ๓ นี้เอง ย่อมจะนำไปสู่การดับกรรม ซึ่งก็คือการกระทำที่ไม่มีผลแก่ผู้กระทำอีก ที่เรียกว่า “กิริยา” นั้นเอง ถึงตรงนี้คงพอเห็นแล้วว่ากรรมในพุทธศาสนานั้นเกิดจากหลายปัจจัย แต่ปัจจัยที่ทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นกรรมในปัจจุบันหรือในอดีตชาติ มีร่วมกันและเป็นปัจจัยที่สำคัญ คือมูลเหตุแห่งกรรมทั้ง ๖ ที่กล่าวมา ทั้งนี้กรรมที่ส่งผลมาถึงปัจจุบันนี้ได้ ย่อมมีเหตุมาจากกรรมในกลุ่มอกุศลมูล (โลภะ โทสะ และโมหะ) เมื่อทราบเช่นนี้แล้ว พุทธศาสนาจึงสามารถแก้ทุกข์ในปัจจุบันได้โดยพยายามสร้างกรรมอันมีมูลจากฝ่ายกุศล เช่นนี้การแก้ทุกข์จึงไม่จำเป็นที่จะต้องย้อนไปหาสาเหตุในอดีตชาติที่ไม่สิ้นสุด

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า กรรมเป็นคำกลาง ๆ หากจะวินิจฉัยว่ากรรมคือ การกระทำใดดี และการกระทำใดชั่วนั้น สามารถพิจารณาได้จากหลักเกณฑ์ ๒ ประการ คือ (๑) พิจารณามูลเหตุของการกระทำว่า กรรมนั้นเกิดจากเจตนาดี กรรมนั้นดี จัดเป็นกุศลกรรม ถ้าเกิดจากเจตนาไม่ดี กรรมนั้นไม่ดี จัดเป็นอกุศลกรรม^{๑๑๗} เพราะสิ่งทั้งหลายเหล่านี้เป็นรากเหง้าแห่งอกุศลกรรม เมื่อได้ศึกษาให้รู้ให้เข้าใจดีแล้ว ซึ่งจะเป็นประโยชน์ และจักเป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทดังพุทธพจน์ที่ว่า “เหล่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีน้อย เหล่าสัตว์ที่ไปเกิดในกำเนิดอื่นนอกจากมนุษย์มีมากกว่า ฉะนั้น^{๑๑๘} (๒) พิจารณาจากผลลัพธ์หรือวิบากของกรรม คือ กรรมใดทำแล้วก่อให้เกิดความเดือนร้อนใจภายหลัง กรรมนั้นไม่ดี^{๑๑๙} ส่วนกรรมใดทำไปแล้วไม่เดือดร้อนใจภายหลังกรรมนั้นดี

ในการวินิจฉัยกรรมใดดีหรือไม่ดีนั้นให้ดูทั้งสองส่วนร่วมกัน คือเจตนาและผลลัพธ์ที่ตามมา ในจุฬกัมมวิภังคสูตรที่ว่าด้วยกฎแห่งกรรม พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ แก่สุภมาณพโตทยบุตรว่า

^{๑๑๕} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๕/๒๔๙-๒๕๐.

^{๑๑๖} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๕๑/๒๕๐.

^{๑๑๗} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๑๘} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๒๔/๓๑๓-๓๑๔.

^{๑๑๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๓/๖๘.

“สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ทราบและประณีต”^{๑๒๐}

นอกจากนั้นยังมีพุทธพจน์ที่ว่าด้วยผลแห่งกรรมอีกหลายแห่งในพระไตรปิฎก ดังนี้

“บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำดี ย่อมได้ดี ผู้ทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว”^{๑๒๑}

“บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นทำแล้วไม่ตี บุคคลมีหน้าซุ้มด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ ย่อมเสพผลของกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ตี บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนภายหลัง กรรมนั้นแลทำแล้วเป็นดี”^{๑๒๒}

“บุคคลทำกรรมใดแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง เสวยผลแห่งกรรมใดด้วยหัวใจเข้มแข็ง เบิกบาน กรรมนั้นทำแล้วเป็นการดี บุคคลรู้กรรมใดว่าเป็นประโยชน์แก่ตน ควรรีบลงมือกระทำ กรรมนั้นเทียว”^{๑๒๓}

“ก็บุคคลทำกรรมใดด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจ กรรมนั้นแหละเป็นของ ๆ เขา และเขา ย่อมพาเอากรรมนั้นไป อนึ่งกรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตน ฉะนั้น ฉะนั้น บุคคลควรทำกรรมดี สังสมสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ภายหน้า กรรมดีทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า”^{๑๒๔}

“ถ้าท่านทั้งหลายกลัวทุกข์ ก็อย่าทำกรรมชั่วทั้งในที่ลับที่แจ้ง ถ้าท่านจักทำหรือทำอยู่ ซึ่งกรรมชั่ว ถึงแม้จะเหาะหนีไป ก็ย่อมไม่พ้นจากความทุกข์ได้เลย”^{๑๒๕}

ในนิทานสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แก่พระภิกษุทั้งหลาย ว่าเหตุเกิดของกรรม และที่ที่กรรมให้ผล ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการเป็น ได้แก่ โลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ เป็นเหตุเพื่อความเกิดขึ้นแห่งกรรมทั้งหลาย กรรมที่ถูกโลภะครอบงำ เกิดแต่โลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิดกรรมที่ถูกโทสะครอบงำ เกิดแต่โทสะ มีโทสะเป็นเหตุ มีโทสะเป็นแดนเกิดกรรมที่ถูกโมหะครอบงำ เกิดแต่โมหะ มีโมหะเป็นเหตุ มีโมหะเป็นแดนเกิด ย่อมให้ผลในที่ที่อดีตภาพของเขาบังเกิด, กรรมนั้นให้ผล ณ ที่ใด เขาย่อมเสวยวิบากของกรรมนั้น ณ ที่นั้น ในปัจจุบัน (ทิฏฐะ ฐมเม) หรือในที่ที่เกิด (อุปปชเขตวา) หรือในลำดับต่อ ๆ ไป (อปเร วา ปริยาเย)^{๑๒๖}

^{๑๒๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๘๑/๓๒๓.

^{๑๒๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๙๐๓/๓๑๖-๓๑๗.

^{๑๒๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๒๐.

^{๑๒๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๘๑/๘๓.

^{๑๒๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๙๒/๑๓๐.

^{๑๒๕} พุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑๕/๑๓๐.

^{๑๒๖} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๗๓/๑๖๐.

ในวสลสูตรที่ ๗ ว่าด้วยคนถ้อย ๒๐ จำพวก ตอนหนึ่งตรัสแก่พราหมณ์ว่า “บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะชาติ ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อยเพราะกรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม”^{๑๒๗}

เนื่องจากพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็น “กรรมวาที” คือสอนในเรื่องของแห่งกรรม อันเป็นกฎของธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่แต่เดิม พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม กฎอันนี้ก็มีอยู่แล้ว แต่ไม่มีใครชี้แจงแสดงให้เห็นได้ชัดเท่าพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นผู้ค้นพบแล้วนำมาชี้แจงแสดง บอกให้ผู้อื่นได้ทราบถึงกฎธรรมชาติอันนี้ ไม่ใช่ว่ามีใครเป็นผู้ดลบันดาล หรือพระเจ้าองค์ใดเป็นผู้สร้างขึ้น

กรรมที่ทำด้วยเจตนาดี มีจิตสะอาดผ่องใสและผลลัพธ์ออกมาเป็นความสุขท่านเรียกว่า บุญ ส่วนกรรมที่ทำด้วยเจตนาไม่ดี มีจิตเศร้าหมอง และผลออกมาเป็นความทุกข์ท่านเรียกว่า บาป ในหลักของพุทธปรัชญามีทัศนะว่า บุญบาปที่เราทำไม่สูญหายไปไหน ดังคำว่า “กรรมไม่ว่าดีหรือชั่วย่อมไม่สูญหาย”^{๑๒๘} เพราะกรรมสามารถติดตามไปให้ผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังคำว่า “กรรมดีหรือกรรมชั่วทุกอย่างที่คนสั่งสมไว้มีผล”^{๑๒๙} อาจจะมีปัญหาตามมาได้ว่า เราสั่งสมกรรมได้อย่างไร บันทึกจดจำไว้ได้อย่างไร ในเรื่องนี้ คำตอบก็คือ จิตใจของเราเองเป็นผู้จดจำกรรมทุกอย่างที่เราทำ แต่ที่เรานึกไม่ออก เพราะมันถูกเก็บไว้ในจิตใต้สำนึกที่เรียกว่า ภวังคจิต

ดังจะเห็นได้ว่า คนเราที่เกิดมาจะต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายด้วยกันทั้งสิ้น และต้องมีกรรมด้วยกันทุกคน ไม่มีใครจะละเว้นได้เลย ทำอย่างไรจึงจะไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย นี่คือปัญหาที่เราต้องศึกษากันต่อไป

ผลการกระทำของมนุษย์ก็จะปรากฏในเรื่องของกรรมดี กรรมชั่ว ผู้กระทำความดีได้รับผลในขณะนั้นและในกาลต่อ ๆ ไป คือ มีผลสืบต่อ มิใช่ให้ผลหมดในเวลาขณะนั้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้ทำบุญไว้ ย่อมบันเทิง (สุขใจ) ในโลกนี้ ตายไปแล้วยังบันเทิงในโลกหน้า ชื่อว่าบันเทิงในโลกทั้งสอง เขาย่อมบันเทิงรื่นเริงใน (สุขใจ) เพราะเห็นกรรมที่บริสุทธิ์ของตน”^{๑๓๐}

ดังนั้น ผู้ทำบาปเป็นปกติ ย่อมเศร้าโศก (ทุกข์ใจ) ในโลกนี้ ตายไปแล้วก็ยังเศร้าโศกในโลกหน้า ชื่อว่าเศร้าโศกในโลกทั้งสอง เขาย่อมเศร้าโศกเดือดร้อนใจ เพราะเห็นกรรมที่เศร้าหมองของตน^{๑๓๑} การทำความดีความช้วนอกจากโลกมนุษย์แล้ว โลกอื่นก็สามารถทำดีทำชั่วได้ เช่น โลกสัตว์ดิรัจฉาน โลกเทวดา ดูได้จากในธรรมบท อรรถกถา มีตัวอย่างอยู่หลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญ ของท้าวสักกะในโลกมนุษย์ ท่านได้ลงมาถวายบิณฑบาตแก่พระมหากัสสปเถระ^{๑๓๒} การบำเพ็ญความดีบน

^{๑๒๗} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๓๒๒.

^{๑๒๘} พุ.สุ. (ไทย) ๒๘/๑๒๘๒/๒๕๘, อ้างใน พระมหาสุทัศน์ ดิสสรวาที, “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๗-๓๙.

^{๑๒๙} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๔/๓๒๙.

^{๑๓๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖/๒๙.

^{๑๓๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๒๘.

^{๑๓๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๒๑-๑๒๙.

สวรรค์ก็มี เช่น สวรรค์ชั้นดุสิต และสวรรค์ชั้นสุทธาวาส ซึ่งอนาถปิณฑิกเศรษฐีอุบาสกโสดาบัน ถึงแก่กรรมไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิต บำเพ็ญความดีเพื่อบรรลุคุณธรรมที่สูงขึ้นไป จะไปเกิดบนสวรรค์ชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้นตามลำดับแล้วสำเร็จอรหัตผลในชั้นอกนิฏฐา^{๑๓๓}

เมื่อความดีความชั่วไม่สามารถลบล้างกันได้ ความดีอยู่ส่วนความดี ความชั่วอยู่ส่วนความชั่วเหตุที่คนเห็นว่า ความชั่วไปลบล้างความดี เนื่องจากความชั่วเป็นที่สะดุดตามากกว่าความดี ชาวโลกมักเพ่งเล็งความชั่วที่คนเคยทำ เปรียบเหมือนความดีเป็นน้ำสะอาด ความชั่วเป็นก้อนหิน เมื่อก้อนหินอยู่ในน้ำ ย่อมเห็นก้อนหินได้ชัดเจนกว่า ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ละชั่ว ให้ทำดี^{๑๓๔} และเมื่อละชั่วทำดีแล้ว ต้องมีจิตใจอยู่เหนือดีเหนือชั่ว นั่นคือทำให้ใจให้มองใส มิฉะนั้นเมื่อทำดีแล้วไม่ได้รับการสรรเสริญ หรือไม่มีใครใส่ใจ จะทำให้ทุกข์ใจ เช่น ผู้ได้บังคับบัญชา ขยันทำงานแต่เจ้านายไม่ยกย่อง ไม่ใส่ใจ เลื่อนขั้นให้ ไม่ขึ้นเงินเดือนให้ตามที่ต้องการก็ทุกข์ใจ

จะเห็นได้ว่า ความเห็นว่าง่ายหรือยากขึ้นอยู่กับพื้นฐานจิตใจของแต่ละบุคคล คนดีสามารถทำความดีได้ง่าย ทำความชั่วได้ยาก คนชั่วสามารถทำความชั่วได้ง่าย ทำความดีได้ยาก ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “กรรมดี คนดีทำได้ง่าย กรรมดี คนชั่วทำได้ยาก กรรมชั่ว คนชั่วทำได้ง่าย กรรมชั่ว พระอริยะทั้งหลายทำได้ยาก”^{๑๓๕}

การที่กรรมดีกรรมชั่วจะให้ผลนั้น จะช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับวิบัติ ๔ คือ คติวิบัติ อุปธิวิบัติ กาลวิบัติ ปโยควิบัติ และสมบัติ ๔ คือ คติสมบัติ อุปธิสมบัติ กาลสมบัติ ปโยคสมบัติ^{๑๓๖} ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

จะเห็นว่า ปัญหาที่ถกเถียงกันมากที่สุดก็คือการให้ผลของกรรม พิจารณาจากผลลัพธ์หรือวิบากของกรรม คือ กรรมใดทำแล้วก่อให้เกิดความเดือดร้อนใจภายหลัง กรรมนั้นไม่ดี ส่วนกรรมใดทำไปแล้วไม่เดือดร้อนใจภายหลัง กรรมนั้นดี^{๑๓๗} โดยเฉพาะตามหลักคำสอนที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” นั้น เป็นจริงหรือไม่ เพียงใด เพราะเท่าที่เห็น ๆ กันอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงในสังคมปัจจุบันนี้ คนที่ทำชั่วได้ดี และคนที่ทำดีได้ชั่วก็มีมากมายเป็นผลให้หลาย ๆ คนไม่เชื่อถือในหลักคำสอนนี้

จะเห็นได้ว่า ความจริงปัญหาเหล่านี้เกิดจากสาเหตุ ๒ ประการ กล่าวคือ

ประการที่ ๑ หลักคำสอนที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” นั้น คนเข้าใจสับสนในความหมายของถ้อยคำคือไปเข้าใจว่า ทำความดี แล้วได้ของดี หรือทำดีแล้วได้ผลประโยชน์ หรือได้อามิสที่ตนพอใจ เป็นเครื่องตอบแทน แต่ความหมายที่แท้จริงนั้นคือ ทำความดี ได้ความดี หรือมีความดี หรือทำความดีก็เป็นเหตุให้ความดีเกิดมีขึ้น หรือทำความดี ผลดีตามกรรมนิยามก็เกิดขึ้น เพราะ

^{๑๓๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑-๒๐๗, ส.ม.อ. (ไทย), อภิ.ปญจ.อ. (ไทย) ๓/๒๓๖-๒๓๗.

^{๑๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐.

^{๑๓๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๓/๒๐๓, พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๘/๒๗๖.

^{๑๓๖} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๐/๕๒๓-๕๒๔.

^{๑๓๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๓/๖๘.

กรรมสามารถติดตามไปให้ผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังคำว่า “กรรมดีหรือกรรมชั่วทุกอย่างที่คนสั่งสมไว้มีผล”^{๑๓๘}

ประการที่ ๒ ความเข้าใจสับสนระหว่างกรรมนิยามกับสังคมนิยม ความเข้าใจสับสนเกี่ยวกับขอบเขตที่แยกต่างหากจากกัน และที่สัมพันธ์กันระหว่างกรรมนิยามกับสังคมนิยม เป็นจุดสำคัญประการหนึ่งที่เกิดปัญหา

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่แจ่มแจ้งชัดเจนในเรื่องนี้ ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้จัดแบ่งระดับการให้ผลของกรรมออกเป็น ๔ ระดับ ซึ่งประมวลความได้ดังนี้^{๑๓๙}

ระดับที่ ๑ ระดับภายในจิตใจ กรรมทำให้เกิดผลภายในจิตใจ ไม่ว่าจะป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว จิตใจย่อมสั่งสมเข้าไว้ทั้งกุศลธรรมและอกุศลธรรม คุณภาพและสมรรถภาพของจิตที่มีอิทธิพลปรุงแต่ง ความรู้สึกนึกคิด ความโน้มเอียง ความนิยมชมชอบ ความสุขความทุกข์ ความเข้มแข็ง อ่อนแอ ของจิตใจ ผลในระดับที่ ๑ นี้ เป็นผลเฉพาะในแง่จิตใจของบุคคลนั้น ๆ เอง ผลในระดับที่ ๑ จะสืบเนื่องไปให้ผลในระดับที่ ๒ และมีขอบเขตคาบเกี่ยวกันคือ

ระดับที่ ๒ ระดับบุคลิกภาพ จากผลในระดับที่ ๑ อันเป็นผลภายในจิตใจ จะส่งผลทางด้านบุคลิกภาพเช่น ด้านการสร้างเสริมลักษณะนิสัย การปรุงแต่ง ความประพฤติ ทำที่การ แสดงออก การวางตนปรับตัว การตอบสนอง ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ต่อสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมทั่วไป

จะเห็นได้ชัดว่า ผลในระดับที่ ๑ และ ๒ คือผลภายในจิตใจและบุคลิกภาพนี้เป็นขอบเขตที่กรรมนิยามเป็นใหญ่ ผลทั้ง ๒ ระดับนี้ นอกเหนือจากมีความสำคัญอย่างยิ่งในแง่เฉพาะตัวบุคคลแล้ว ก็ยังมีความสำคัญในแง่ที่เป็นที่มาของวิถีชีวิตของบุคคล อันเป็นระดับที่ ๓ อีกด้วยดังนี้

ระดับที่ ๓ ระดับวิถีชีวิตของบุคคล กรรมชักนำความเป็นไปในชีวิตของบุคคล ส่วนที่เป็นขอบเขตของกรรมนิยาม ก็ต่อเนื่องมาจากผลในระดับที่ ๑ และ ๒ นั้นเอง เช่นการแสวงหาความสุขหรือระบายทุกข์ภายในของบุคคล ก็จะถูกชักนำให้เขาเข้าไปหาสถานการณ์นั้น ๆ ทำการตอบสนองเช่นนั้น หรือวางท่าทีต่อสิ่งที่ประสบเป็นต้น เหล่านี้ทำให้ได้รับประสบการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนา ได้ประสบผลตอบสนองจากภายนอก ประสบความสำเร็จ ความเสื่อมความสำเร็จ ความล้มเหลว ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และความสูญเสียอันตรงกันข้ามที่เรียกว่า “โลกธรรม” ซึ่งเป็นการดำเนินตามวิถีชีวิตของบุคคล ผลระดับนี้อาจแยกมองได้ ๒ ด้าน คือ (๑) ผลสนองจากปัจจัยด้านบุคคลอื่นและสังคม (๒) ผลสนองจากปัจจัยด้านอื่น ๆ ของสภาพแวดล้อม ที่นอกจากคน

จะเห็นได้ว่าในระดับที่ ๓ คือความเป็นไปแห่งวิถีชีวิต พร้อมด้วยผลตอบสนองต่าง ๆ นั้นเป็นเรื่องของกรรมนิยามที่ส่วนมาสืบเนื่องมาจากผลในระดับที่ ๑ และ ๒ แต่มีสังคมนิยมเข้ามาสัมพันธ์ด้วย ดังนั้น จึงทำให้เกิดความสับสน แล้วก่อให้เกิดปัญหาขึ้น ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นด้วย

^{๑๓๘} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๔/๓๒๙.

^{๑๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๘๗- ๑๘๐.

คนทั่วไปเมื่อมองดูผลของกรรมที่เกิดแก่ตน หรือติดตามดูผู้อื่นว่า ใครทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วจริงหรือไม่เพียงไรนั้น มักจะมองดูเพียงแค่ผลในระดับที่ ๓ คือความเป็นไปในชีวิตส่วนที่ ได้รับผลตอบแทนจากภายนอกเท่านั้น โดยมองข้ามผลในระดับที่ ๑ และ ๒ ไปเสีย ทั้ง ๆ ที่ผลในสองระดับต้นนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งต่อตัวของมันเอง และต่อผลในระดับต่อไป

ระดับที่ ๔ ระดับสังคม กรรมที่บุคคลและคนทั้งหลายกระทำ ย่อมมีผลต่อความเป็นไปของสังคม เช่น ทำให้เกิดความเจริญ ความเสื่อม ความรุ่มเย็นเป็นสุข ความทุกข์ยากเดือดร้อนร่วมกันของมวลมนุษยชาติ ตัวอย่างเช่นการตัดไม้ทำลายป่า การทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ในที่สุดผลจากการกระทำเหล่านั้น ก็จะย้อนกลับมาหาตัวมนุษยชนเอง ผลกรรมในระดับที่ ๔ แม้จะเป็นเรื่องสำคัญ แต่ก็อยู่นอกขอบเขตของการพิจารณาใน ๓ ระดับข้างต้น

สรุปแล้ว ผลของกรรมในระดับที่ ๓ มิใช่เกิดจากกรรมนิยามอย่างเดียวทั้งหมด หากแต่มีปัจจัยด้านนิยามและนิยามอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสังคมนิยมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย หากมองดูแต่ด้านกรรมนิยามอย่างเดียว ไม่มองปัจจัยด้านอื่นให้ครบถ้วน และไม่รู้จักแยกแยะขอบเขตความสัมพันธ์ระหว่างนิยาม-นิยามต่าง ๆ ก็จะทำให้เกิดความสับสน กระทั่งมีคำกล่าวที่ว่า ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป หรือทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่วเกิดตามมา

จะอย่างไรก็ตาม สำหรับมนุษย์แล้ว กรรมนิยามก็ยังคงเป็นแกนกลางที่ชี้แนะวิถีชีวิตหรือเป็นปัจจัยอันสำคัญที่เป็นตัวกำหนด ให้ได้รับผลสนองดีหรือร้ายในชีวิตอยู่อย่างแน่นอน สำหรับผู้ที่ประสบความสำเร็จ หรือมองเห็นผู้อื่นว่าทำดีแล้วไม่ได้ดีนั้น แม้ว่าจะยังไม่ได้ตรวจสอบถึงเหตุปัจจัยในด้านต่าง ๆ ได้ชัดเจนเลยก็ตาม แต่หากจะคิดอย่างง่าย ๆ ว่า ถ้าตนไม่ได้ทำกรรมดีไว้ก็อาจจะยิ่งแย่กว่านี้ หรือมองผู้อื่นว่า ถ้าเขาไม่ได้ทำกรรมดีไว้บ้าง เขาก็คงจะลำบากยิ่งกว่านั้นอีกเป็นแน่ หากคิดได้ดังกล่าวนี้นี้ ย่อมจะช่วยให้เกิดความเข้าใจ และมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ชัดเจนมากขึ้นเป็นลำดับ แม้ว่าจะเกิดอะไรขึ้นก็ตาม กรรมที่ทำไว้ก็มีไช้จะไร้ผลเสียเลย โดยเฉพาะผลในระดับที่ ๑ และ ๒ คือผลภายในจิตใจและผลต่อบุคลิกภาพ ดังที่กล่าวมาข้างต้นย่อมเกิดขึ้นแน่นอน

๓.๕.๒ การประยุกต์ใช้กรรม ๑๒

วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เข้าใจในหลักกรรม และผลที่จะได้รับอันเกิดจากการกระทำกรรม ยังสามารถนำเป็นแนวทางแห่งการประยุกต์ใช้ ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในชีวิตประจำวันนี้ได้ กล่าวคือ การทำกุศลกรรม ๑๐ และการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ^{๑๔๐}

กรรมเป็นตัวการให้เกิดกรรมวิบาก กรรมวิบากที่เกิดจากกรรมดี กรรมชั่ว ย่อมทำให้เจ้าของกรรมเป็นทุกข์ เดือดร้อน ทั้งกายและใจ ทั้งโลกนี้และโลกหน้า กรรมวิบากที่เกิดจากกรรมดี ย่อมทำให้เจ้าของกรรมเป็นสุขทั้งกายและใจ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ผู้ที่ทำความหากต้องการกลับมา

^{๑๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๘๓.

เกิดเป็นมนุษย์หรือไปเกิดเป็นเทวดาที่ถือว่า เป็นสุคติภูมิ^{๑๔๑} ก็พึงปฏิบัติตามเงื่อนไข ๑๐ ประการที่เรียกว่า “กุศลกรรมบถ ๑๐” ดังต่อไปนี้

กายกรรม ๓ คือ (๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต (๒) เว้นจากการลักขโมย (๓) เว้นจากการประพฤตินิโคตม วิถีกรรม ๔ คือ (๔) เว้นจากการพูดเท็จ (๕) เว้นจากการพูดส่อเสียด (๖) เว้นจากการพูดคำหยาบ (๗) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ มโนกรรม ๓ คือ (๘) ไม่โลภอยากได้สิ่งของของผู้อื่น (๙) ไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น (๑๐) มีความเห็นชอบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม^{๑๔๒} เช่น รู้ดี รู้ชั่ว เชื่อผลแห่งกรรมดี กรรมชั่ว เชื่อในคุณมารดา บิดา เป็นต้น^{๑๔๓}

ส่วนด้านที่ตรงกันข้ามจากนี้ทั้ง ๑๐ ข้อ ก็คือทางตรงที่นำดั่งไปสู่ทุกข์ ซึ่งคงไม่มีใครประสงค์จะไปเกิดอยู่แล้ว แต่อย่างไรก็ตาม ทั้ง ๆ ที่คนทั้งหลาย ไม่อยากไปเกิด ในทุกคติ แต่ถึงกระนั้น บุญทั้งหลาย ก็มักจะกระทำความที่เป็นเหตุ ให้ไปเกิดในทุกคติโดยไม่ตั้งใจอยู่เสมอ วิธีแก้ที่จะไม่ให้ผลพอใจไปประกอบ อกุศลกรรมบถ ๑๐ อันเป็นเหตุที่จะนำไปเกิดในทุกคติก็คือ ต้องเลือกทำแต่กรรมที่ดี หรือกุศลกรรมบถ ๑๐ ให้เคยชิน

๓.๖ สรุป

คำว่า ความเชื่อ ในทางพระพุทธศาสนาจะใช้คำว่า ศรัทธา คือ ความเห็นตามด้วยความมั่นใจ ความไว้วางใจในบุคคล ในสิ่งต่าง ๆ ในการกระทำ ความเชื่อเกิดขึ้นเมื่อไร ความคิดที่จะกระทำจะเกิดขึ้นเสมอเช่น เชื่อว่าทำดีต้องได้ดี คนนั้นจะทำดี เชื่อว่าบุญจะส่งผลให้เกิดสุข คนนั้นจะทำบุญ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศรัทธา (สัทธา) หมายถึง ความเชื่อ ความเลื่อมใส เช่น สิ้นศรัทธา ฉันมีศรัทธาในความดีของเขา บางทีก็ใช้ร่วมกับประสาทะ เป็นศรัทธาประสาทะ เชื่อ เลื่อมใส เช่น เขาศรัทธาในการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ

การมีศรัทธา หมายถึง การเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็น เป็นต้นว่าความรักและแนวคิดที่สูงส่ง และสามารถวางรากฐานการกระทำของเราบนสิ่งเหล่านั้นได้ ศรัทธาคือมาตรฐานที่แยกมนุษย์ออกจากสัตว์และเป็นศีลธรรมที่เราไม่ควรปล่อยวาง ไม่ว่าจะมั่นใจจะสะดวกรสำหรับเราหรือไม่ก็ตาม ศรัทธาคือกุญแจสู่ความสุขนิรันดร อันเป็นความสุขที่แท้ซึ่งสืบเนื่องจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้า เชื่อและรู้สึกซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นเป็นความมั่นใจ ๓ องค์ประกอบ คือมั่นใจเป็นไปได้อันมั่นใจว่ามีคุณค่า และเราอยากพิสูจน์ความจริงศรัทธาที่แท้จริงตามนัยทางพระพุทธศาสนาจึงมิใช่ศรัทธาที่ใช้อารมณ์ลืมหุผล แต่ศรัทธาต้องมีปัญญาเป็นตัวควบคุม ส่งเสริมความคิด วิจัยวิจารณ์จนค้นพบเหตุ

^{๑๔๑}มีความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การเซ่นทวงไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ผลวิบากกรรมที่ทำความชั่วไม่มีผล โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดาไม่มี มารดาไม่มี สัตว์ผู้อุปถัมภ์ไม่มี, พระพรหมโมลี, (วิลาศ ญาณวโร), **กรรมที่ปณี เล่ม ๑, หน้า ๕๒๐.**

^{๑๔๒}มีความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การเซ่นทวงมีผล การบูชามีผล ผลวิบากกรรมที่ทำความชั่วมีผล โลกนี้มีอยู่ โลกหน้ามีอยู่ บิดามีอยู่ มารดามีอยู่ สัตว์ทั้งหลายผู้เป็นอุปถัมภ์มีอยู่, พระพรหมโมลี, (วิลาศ ญาณวโร), **กรรมที่ปณี เล่ม ๑, หน้า ๖๐๒.**

^{๑๔๓}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๒๘๔.

และผล ได้ทดลองปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ให้ประจักษ์ความจริงแก่ตน จนหมดสงสัยจึงเกิดศรัทธา ศรัทธา เป็นปัจจัยแรกที่สุด หรือเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา

ความหมายของคำว่า “จติ-ปฏิสนธิ-อุปติ” หรือการเกิดตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง คือ จิตวิญญาณดวงแรกเกิดปรากฏขึ้นในครรภ์มารดา คือวิญญาณหยั่งลงในครรภ์มารดาจนนามรูปก่อตัว ขึ้นในครรภ์มารดา เป็นรูปละเอียดเจริญเติบโตมีแขนขาศีรษะ หรือการปรากฏแห่งขันธ์ ซึ่งได้อายตนะ ในหมู่สัตว์ต่าง ๆ การเกิดเป็นกระบวนการสืบต่อเนื่องกับความตาย เมื่อจติปฏิสนธิก็เกิดเป็นลำดับมา นับตั้งแต่การปฏิสนธิเกิด กระบวนการเกิดใหม่ก็ได้เริ่มต้น เมื่อจติดับไปแล้วปฏิสนธิจะสืบต่อทันที ปฏิสนธิขณะแรกที่เกิดขึ้นในภพนั้น ๆ การปฏิสนธินั้นไม่เป็นทั้งกุศลจิตและอกุศลจิต เพราะขณะ ปฏิสนธิเกิดขึ้นและดำรงอยู่นั้นไม่ได้กระทำการใด ๆ ทางกาย วาจาและใจ ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิต ซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมใดกรรมหนึ่งเป็นปัจจัย แม้ว่ากรรมที่ได้กระทำแล้วในแต่ละภพชาติจะมากมาย เพียงใดก็ตาม กรรมใดเป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิเกิดขึ้น กรรมนั้นถือเป็นกัมมปัจจัยแก่การปฏิสนธิ ถ้าเกิด ในภุมิมนุษย์อันเป็นสุคติภูมิก็ต้องเป็นผลของกุศลกรรม การปฏิสนธิก็เป็นกุศลวิบาก ถ้าเกิดใน อบายภูมิก็เป็นผลของอกุศลกรรม การปฏิสนธิในอบายภูมิเป็นอกุศลวิบากเป็นต้น

มนุษย์นั้น เมื่อเกิดมาแล้วย่อมมีการดำเนินชีวิต และมีการกระทำของแต่ละคน ซึ่งในทาง พระพุทธศาสนาได้ให้ทรรศนะว่า การกระทำของมนุษย์นั้นเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์ กับมนุษย์ตามธรรมชาติ หากมนุษย์มีเจตนาในการกระทำด้วย กาย วาจา และใจ ซึ่งถือได้ว่าได้กระทำ กรรมลงไป ด้วยเหตุต่าง ๆ ย่อมจะก่อให้เกิดผลตามมา ซึ่งมีทั้งด้านดี และไม่ดี ผลที่เกิดขึ้นนั้นย่อมจะ เป็นหลักฐานเกี่ยวโยงกันไม่รู้จบสิ้น ระหว่างการกระทำกับผลของการกระทำและสิ่งนี้ก็คือ ความดี ความเป็น อันเป็นวิธีการแปรเปลี่ยนไปอย่างต่อเนื่องตามกฎธรรมชาติที่ว่า กิริยาทุกชนิดย่อม ก่อให้เกิดปฏิกริยา ที่พอเหมาะพอดีกันเสมอ ปฏิกริยาอาจจะเกิดทันทีก็ได้ หรือเกิดภายหลังเมื่อถึง โอกาสอันเหมาะสม แล้วแต่เหตุการณ์ แต่ต้องได้รับผลตอบแทนจากสิ่งที่กระทำลงไปแล้ว

ดังนั้น ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า การกำเนิดหรือการปฏิสนธินั้น พระพุทธเจ้าทรง ทราบถึงลักษณะและการพัฒนาการของทารก ที่อยู่ในครรภ์อย่างละเอียด เริ่มตั้งแต่เป็นกลละ จนเป็น ตัวทารกอย่างสมบูรณ์ เพราะเมื่อสมัย ๒,๕๐๐ ปี กวามาแล้วนั้น ไม่มีเครื่องมือทันสมัยเช่น กล้องจุลทรรศน์ หรือเอกซเรย์อันใดเลย แต่พระพุทธองค์ก็ทรงเห็นหรือทรงหยั่งทราบได้อย่างชัดเจน เหมือนกับมีเครื่องมือเหล่านั้น และยังทรงรู้ซึ่งไปกว่านี้อีกมาก ข้อนี้เกิดจากพระปัญญาตรัสรู้ของ พระองค์โดยแท้ อันไม่ใช่วิสัยที่ใครอื่นจะพึงรู้ได้ด้วยตนเอง

พระพุทธศาสนามีความเชื่อในสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด และถือว่าคนเราทุกคน ล้วนเกิดมาแล้วทั้งสิ้นนับชาติไม่ถ้วน และเกิดในภพในภูมิที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ตามกฎแห่งกรรมที่ได้ทำไว้ ทั้งดีและชั่ว ถ้ายังมีกิเลสเปรียบเหมือนยางเหนียวในพืชมียู่ตราบใด ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตราบ นั้น จิตที่ได้รับการอบรมแล้ว ถ้ายังไม่สิ้นกิเลสก็ย่อมนำไปเกิดในภพภูมิที่ประณีต มีความสุขประเสริฐ และสูงขึ้น แต่ถ้าจิตไม่ได้รับการฝึกอบรม ปล่อยไว้ตามสภาพที่มันเป็น ปล่อยให้สกปรก เศร้าหมอง เพราะถูกกิเลสจับ นอกจากจะก่อความทุกข์ ความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมในชาตินี้แล้ว ยังจะ ให้ภพชาติต่ำทรามลงไป ต้องประสบความทุกข์ ความเดือดร้อนมากในชาติต่อ ๆ ไป ซึ่งในมุมมอง พระพุทธศาสนาก็คือความเกิดดับ เหมือนความตาย ส่วนในสัจจวิภังคสูตรกล่าวไว้ว่า ความจติ ความ

เคลื่อนไป จากหมู่สัตว์นั้น ๆ การเกิดดับขาดสูญแห่งชีวิตอินทรีย์ของสัตว์เหล่านั้น ๆ ซึ่งสามารถอธิบายความหมายของนิยามข้างต้นได้ว่า จุตี คือจิตที่เคลื่อนออกจากกาย ไปเกิดหรือปฏิสนธิใหม่ตามผลแห่งกรรม ภาวะที่เคลื่อน หมายถึงจิต

การเกิดในทางพระพุทธศาสนามี ๒ ประเภท คือ

๑. การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ มีกระบวนการไม่ต่างจากการเกิดของจิตในชีวิตประจำวัน หมายความว่า จิตดวงสุดท้ายในชาตินี้ เรียกว่าจุตติจิตเพราะเป็นจิตที่เคลื่อนย้ายภพ (จุตติ) ออกจากร่างกายที่ปราศจากลมหายใจ ขณะที่จุตติจิตดับลง ซึ่งได้ส่งพลังกรรมและผลรวมของประสบการณ์ในชาตินี้ ไปก่อให้เกิดจิตดวงใหม่ขึ้นในร่างกายใหม่ของชาติหน้า จิตที่เกิดขึ้นใหม่ในร่างกายไม่เรียกว่า ปฏิสนธิจิตหมายถึงจิตที่เชื่อมโยง (ปฏิสนธิ) ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า ในกรณีนี้ จุตติที่ดับในชาตินี้กับปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นใหม่ในชาติหน้า จึงไม่ใช่จิตดวงเดียวกันเพราะจุตติจิตดับไปแล้วเหลือแต่เพียงพลังกรรมที่ถูกส่งทอดไปเป็นมรดกที่ปฏิสนธิจิตเก็บรักษาต่อไป ทั้งนี้ก็เพราะปฏิสนธิจิตรับมรดกกรรมทุกอย่างมาจากจุตติจิต และเก็บรักษาไว้เป็นอนุสัยสันดานสืบต่อไป ปฏิสนธิจิตกับจุตติจิตจึงเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่ จะแตกต่างกันก็ไม่เชิง

๒. การเกิดแบบขณะจิต เมื่อกล่าวถึงจิตมักที่จะเรียกกันว่า ประภัสสร เพราะส่องสว่างให้สิ่งต่าง ๆ ในโลกให้ปรากฏ จิตเหมือนแสงไฟฉายที่สาดส่องไปในความมืดมิด แล้วเปิดเผยสิ่งต่าง ๆ บางครั้งแสงไฟอาจเปลี่ยนสีไปตามสีของกระจกที่ครอบดวงไฟ ถ้ากระจกสีเขียว แสงไฟจะเป็นสีเขียว และสิ่งที่ถูกเปิดเผยก็จะเป็นสีเขียวตามสีของแสงไฟ ถ้ากระจกครอบสีแดง แสงไฟจะมีสีแดง และภาพของสิ่งที่ถูกเปิดเผยก็จะเป็นสีแดงเช่นกัน ถ้ากระจกสีขาวใส แสงก็จะประภัสสรส่องใส ภาพที่แสงไฟไปกระทบก็ไม่ถูกบิดเบือน จิตของคนเช่นเดียวกับดวงไฟฉาย ก็เลสต่าง ๆ เหมือนกับกระจกสีที่ห่อหุ้มดวงไฟนั้น จิตที่มีความโลภห่อหุ้มก็จะมองแต่สิ่งที่น่าปรารถนาน่าอยากได้ จิตที่มีความโกรธห่อหุ้มก็มักจับผิดคนอื่น จิตที่มีกิเลสห่อหุ้ม จะไม่สามารถเปิดเผยสิ่งต่าง ๆ ให้ปรากฏตามความเป็นจริง เช่นเดียวกับดวงไฟที่มีกระจกครอบเป็นสีเขียว แสงไฟจึงเป็นสีเขียว และทำให้สิ่งต่าง ๆ ปรากฏเป็นสีเขียวไปด้วย จิตของปุถุชนที่ถูกกิเลสห่อหุ้มมักบิดเบือนภาพที่ปรากฏให้ต่างจากความเป็นจริง เมื่อเรามองใครสักคน เรามักตัดสินเขาไปตามอำนาจกิเลสว่าสวยหรือไม่สวย น่ารักหรือน่าชิง ถูกชะตาหรือไม่ถูกชะตา นี่แสดงว่าเราไม่ได้มองเขาตามความเป็นจริง เราปรุงแต่งไปตามอำนาจกิเลส สิ่งที่ปรุงแต่งจิตมีฝ่ายดีและฝ่ายเลว นักอภิธรรมเรียกสิ่งที่ปรุงแต่งจิตว่า เจตสิก มีทั้งฝ่ายดี ฝ่ายเลว และฝ่ายเป็นกลาง

จะเห็นได้ว่า จิตนั้นจะเกิดดับต่อเนื่องกันเป็นสายโซ่อย่างนี้ ท่านเรียกว่ากระแสจิต การสืบต่อกันเป็นกระแส เรียกว่า สันตติ แม้จิตจะเกิดดับทุกขณะ แต่ผลกรรมก็ไม่สูญหายไป พร้อมกับระดับของจิตแต่ละดวง เพราะจิตจะส่งทอดผลกรรมให้จิตดวงใหม่เก็บรักษาต่อไปก่อนที่ตัวเองจะดับลง จิตดวงใหม่จึงเป็นทายาทรับมรดกกรรมของดวงจิตที่เพิ่งดับไป ความจำและประสบการณ์ก็ถูกส่งทอดต่อเนื่องกันไปอย่างนี้ จิตดวงเก่าที่เพิ่งดับไปกับจิตดวงใหม่ที่เกิดตามมา จะเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่จะแตกต่างกันก็ไม่เชิง ที่ว่าไม่ใช่สิ่งเดียวกันเพราะจิตดวงเก่าได้ดับไปแล้วและมีจิตดวงใหม่เกิดขึ้นแทนที่ที่ว่าไม่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ก็เพราะจิตดวงใหม่รับผลกรรม และประสบการณ์เป็นมรดกทั้งหมดมา

จากจิตดวงก่อน และจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นมานั้นก็ส่งมรดกให้จิตดวงต่อมารับไปเช่นกัน จิตนับล้าน ๆ ดวงในกระแสจิตของชีวิตหนึ่งเกิดดับติดต่อกันสืบเนื่องกันไปอย่างนี้

ในกำเนิด ๔ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า การเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายนั้น พระองค์ตรัสว่า สัตว์ที่เกิดขึ้นมีอยู่ถึง ๔ ประเภท คือ เกิดในครรภ์ เกิดจากไข่ เกิดในโคล และสัตว์ที่ผุดเกิดขึ้น ตามที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ส่วนในกรณีนี้จะกล่าวภาพรวมเพื่อให้เห็นภาพชัดขึ้น จากการที่ได้ศึกษามาเราจะเห็นได้ว่า การที่เกิดมาเป็นมนุษย์ได้นั้น จะต้องอาศัยผลของบุญกุศลในอดีต สุดแล้วแต่เหตุปัจจัยใหม่ นี่จะเป็นกุศลหรืออกุศล ถ้าเป็นกุศลก็จะปฏิสนธิ (เกิด) ในสุคติภูมิ คือเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา ถ้าเป็นอกุศลก็จะปฏิสนธิในอบายภูมิ คือ เกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย

สรุปว่า สัตว์ในโอปปาติกะกำเนิดก็คือสัตว์ที่อาศัยอยู่ในปรโลกนั่นเอง แต่บางกลุ่มมีแนวคิดตรงกันข้าม คำว่า “ปรโลก” ไม่ได้หมายถึงโลกของสัตว์ ในโอปปาติกะกำเนิดแต่เป็นโลกของมนุษย์ ที่จะถึงวันข้างหน้า เหตุการณ์ที่เกิดในวันนี้คือโลกของมนุษย์ในวันนี้ เหตุการณ์จะเกิดในวันพรุ่งนี้และวันต่อไปคือปรโลกของมนุษย์ในวันนี้ แนวคิดทั้ง ๒ นี้ สามารถนำมาเชื่อมต่อกันได้ เมื่อมีการตีความหมายของคำว่า “ปรโลก” เป็น ๒ นัย คือ (๑) ปรโลก หมายถึง โลกหน้า เป็นสถานที่ที่มนุษย์และสัตว์อื่นที่ยังมีกิเลสต้องไปเกิดหลังการตายจากความเป็นมนุษย์หรือความเป็นสัตว์นั้น ๆ ในขณะที่แล้ว (๒) ปรโลก หมายถึง โลกอื่น คือสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์ในแต่ละกำเนิด สัตว์ที่เกิดในกำเนิดอื่น ๆ นอกจากสัตว์ที่เกิดในครรภ์ สามารถมองเห็นพัฒนาการของสัตว์นั้นได้จากวิหยาการสมัยใหม่ ยกไว้แต่สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นเป็นตัวตนทันทีนั้น ค่อนข้างยากที่จะศึกษาและมองเห็นพัฒนาการด้วยวิหยาการหรือเครื่องมือที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพราะสัตว์จำพวกโอปปาติกะเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีกายละเอียดเกินกว่าสายตารธรรมดาจะมองเห็นได้

กำเนิด ๔ อย่างนั้น ดังกล่าวได้ว่า ใครจะถือกำเนิดไหน ก็เป็นไปตามกรรมที่ทำไว้อย่างเช่นการมาเกิดในกำเนิดคน ก็เพราะอาศัยบุญกุศล เบญจศีล เบญจธรรม เมื่อมีคุณธรรมก็เป็นอันว่ามีคุณสมบัติพื้นฐานที่เกิดในกำเนิดคนได้แล้ว การเกิดในโลกมนุษย์เป็นการเกิดของคนที่มีอาศัยครรภ์เกิด โดยมีแม่พ่อเป็นเชื้อให้ด้วยการผสมพันธุ์ อาศัยธรรมชาติ อาศัยอาหาร เป็นชีวิตที่ประกอบด้วยวัตถุธาตุต่าง ๆ มีร่างกายที่หยาบกว่าโอปปาติกะ มีขนาดจำกัดตามแบบของตนมีน้ำหนัก กินเนื้อที่ ตายแล้วมีซากเหลืออยู่ คติของสัตว์กายหยาบผู้ตายแล้วเท่านั้น แม้การเกิดขึ้น ดำรงอยู่และตายไปของสัตว์ที่มีร่างกายละเอียด คือสัตว์ในโอปปาติกะกำเนิด ตาเนื้อ (มังสัจจุ) ของมนุษย์ปุถุชนก็ไม่สามารถมองเห็นประจักษ์ได้เช่นกัน และอีกความหมายหนึ่ง การผุดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ แต่เกิดโดยการอาศัย อติธรรม ซึ่งได้แก่ สัตว์นรก เปรต เทวดา และพรหม เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว ชีวิตคนเราตั้งอยู่ในสถานะแห่งการเปลี่ยนแปลง เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปในที่สุด คนทุกคนรู้ได้ก็แต่วันเกิด แต่ไม่รู้ล่วงหน้าถึงวันตายว่าจะตายเมื่อไร เพราะทุกคนอาจตายได้ตลอดเวลา บางคนตายตั้งแต่อยู่ในท้อง บางคนคลอดออกมาแล้วตาย บางคนตายในวัยเด็ก บางคนตายในวัยหนุ่มวัยสาว บางคนตายตามอายุขัย ฉะนั้นความตายของบุคคลทั้งหลาย ไม่ได้สิ้นสุดเพียงเท่านั้น หมู่สัตว์ทั้งหลายที่ถูกอวิชชาปิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารต่อไป เพราะชีวิตของมนุษย์มีลักษณะเป็นวงกลม คือมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สืบต่อเนื่องกันอยู่เช่นนี้ ตายจากภพนี้ก็ไปเกิดภพใหม่ ไม่จบสิ้น สาเหตุที่มนุษย์ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างไม่รู้จบกลับเช่นนี้ เพราะมนุษย์ยังมีกิเลสตัณหาอยู่ หากหมดกิเลสตัณหาเมื่อใด ก็จะไม่

กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป จนกว่าเราจะละกิเลสตัณหาทั้งหลายทั้งปวงให้หมดจดอย่างสิ้นเชิง แล้ว ชีวิตของเราจึงจะเป็นอิสระ ไม่ตกอยู่ในวงเวียนแห่งวัฏจักร ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกิเลสและกรรมกับการเกิด

จากการศึกษาแนวความคิดการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรม สามารถนำมาประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวัน เพื่อต้องการที่จะเสนอ หลักและวิธีการในการดำเนินชีวิตในแนวทางที่ถูกต้อง และให้เกิดความสอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงตรัสไว้ เพราะวิถีชีวิตของคนและสัตว์ ต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังนั้น การศึกษาเรื่องกรรมเป็นการมุ่งที่จะนำไปเป็นแบบอย่างที่จะพัฒนาและสร้างสรรค์กรรมเก่าพัฒนากรรมใหม่ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน

๑. การดำเนินชีวิตกับกฎแห่งกรรม การปฏิบัติตามคำสอนเพื่อการใช้ชีวิตกับวิถีชีวิตตามกฎแห่งกรรม ซึ่งได้ยึดเอาแนวคิดที่ว่า “กรรมใดได้กระทำไปแล้ว ไม่เดือดร้อนภายหลัง กรรมนั้นดี บุคคลทำกรรมใดแล้วทำให้เกิดความเดือดร้อนภายหลังกรรมนั้นไม่ดี” ดังนั้น เมื่อกรรมชั่วยังไม่ให้ผล คนชั่วอาจเห็นกรรมชั่วเป็นกรรมดี แต่เมื่อกรรมชั่วให้ผลแล้ว เขาย่อมเห็นกรรมชั่วว่าเป็นกรรมชั่ว ส่วนคนดีอาจเห็นกรรมดีเป็นกรรมชั่ว เมื่อความชั่วยังไม่ให้ผล แต่เมื่อใด กรรมดีให้ผลเมื่อนั้นเขาย่อมเห็นกรรมดีเป็นกรรมดี ซึ่งในปัจจุบันมีผู้รู้ที่ให้แนวทางวิธีปฏิบัติ และทำที่ถูกต้องต่อคำสอน ผู้วิจัยจะขอนำแนวคิดและทัศนะของนักปราชญ์ที่แสดงให้เห็นถึงผลของกรรมกับการดำเนินชีวิตในหลักกรรมดังนี้

๒. ความเข้าใจผิดเรื่องผลของกรรม สังคมไทยโดยทั่วไป มีการสร้างค่านิยมที่ไม่ถูกต้อง ในความเชื่อหรือศรัทธาที่ขาดปัญญา โดยเฉพาะผลของการกระทำที่ตนมีความเข้าใจแบบผิด ๆ ซึ่งอาจเกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง อันเป็นกรณีส่งผลต่อการพัฒนาชีวิต ซึ่งมีการถกเถียงกันในระดับหนึ่ง อาจขาดองค์ความรู้ที่แท้จริงในหลักกรรม และการให้ผลของกรรม ดังนั้น การแสดงออกไม่ว่าจะทางกาย ทางวาจา และทางใจนั้น คือต้องผ่านกระบวนการนึกคิด ที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความจงใจ ตั้งใจ จึงจะจัดว่าเป็นกรรมซึ่งในทางพระพุทธศาสนามีปัจจัยที่สำคัญเน้นการแก้ทุกข์ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงสาเหตุของกรรมไว้ ๖ อย่าง โดยอาจแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มอกุศล ประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ เกี่ยวกับกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่างนี้

๓. การประยุกต์ใช้กรรม ๑๒ วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เข้าใจในหลักกรรม และผลที่จะได้รับอันเกิดจากการกระทำกรรม ยังสามารถนำเป็นแนวทางแห่งการประยุกต์ใช้ ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในชีวิตประจำวันนี้ได้ กล่าวคือ การทำกุศลกรรม ๑๐ และการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ กรรมเป็นตัวการให้เกิดกรรมวิบาก กรรมวิบากที่เกิดจากกรรมดี กรรมชั่ว ย่อมทำให้เจ้าของกรรมเป็นทุกข์ เดือดร้อน ทั้งกายและใจ ทั้งโลกนี้และโลกหน้า กรรมวิบากที่เกิดจากกรรมดี ย่อมทำให้เจ้าของกรรมเป็นสุขทั้งกายและใจ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ผู้ที่ทำความหากต้องการกลับมาเกิดเป็นมนุษย์หรือไปเกิดเป็นเทวดาที่ถือว่า เป็นสุคติภูมิ ส่วนด้านที่ตรงกันข้ามจากนี้ทั้ง ๑๐ ข้อ ก็คือทางตรงที่นำดีไปสู่ทุกข์ ซึ่งคงไม่มีใครประสงค์จะไปเกิดอยู่แล้ว แต่อย่างไรก็ตาม ทั้ง ๆ ที่คนทั้งหลายไม่อยากจะไปเกิด ในทุกคติ แต่ถึงกระนั้นบุุคคลทั้งหลาย ก็มักจะกระทำความกรรมที่เป็นเหตุ ให้ไปเกิดในทุกคติ โดยไม่ตั้งใจอยู่เสมอ วิธีแก้ที่จะไม่ให้ผลพอใจไปประกอบ อกุศลกรรมบถ ๑๐ อันเป็นเหตุที่จะนำไปเกิดในทุกคติก็คือ ต้องเลือกทำแต่กรรมที่ดี หรือกุศลกรรมบถ ๑๐ ให้เคยชิน

บทที่ ๔

เปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบทที่ผ่านมาแล้วนั้น ในบทที่ ๔ นี้ ผู้ศึกษาต้องการเปรียบเทียบแนวคิดของความเชื่อ เปรียบเทียบความหมายและลักษณะของการเกิด เปรียบเทียบการเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ เปรียบเทียบประเภทและรูปแบบการเกิด เปรียบเทียบวิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ดังต่อไปนี้

๔.๑ เปรียบเทียบแนวคิดของความเชื่อ

๔.๒ เปรียบเทียบความหมายและลักษณะของการเกิด

๔.๓ เปรียบเทียบการเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิต

๔.๔ เปรียบเทียบประเภทและรูปแบบการเกิด

๔.๕ เปรียบเทียบวิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในชีวิตประจำวัน

๔.๑. เปรียบเทียบแนวคิดของความเชื่อ

๔.๑.๑ แนวคิดของความเชื่อในศาสนาพราหมณ์

จากการศึกษา พบว่า ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูนั้น มีอิทธิพลและสำคัญต่อวิถีชีวิตประจำวันของชนชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูเป็นอย่างยิ่ง โดยเห็นได้จากพิธีกรรมที่เกิดขึ้นและเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในแต่ละช่วงที่เกิดจากอิทธิพลของความเชื่อเป็นบรรทัดฐาน

๔.๑.๒ แนวคิดของความเชื่อในพระพุทธศาสนา

ศรัทธา คือ ความเห็นตามด้วยความมั่นใจ ความเชื่อในกุศลธรรม เป็นการเชื่อในสิ่งที่เป็นความจริงความดีงามและการทำความดี รวมถึงเชื่อเหตุผลในกฎแห่งกรรม ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายสูตร ดังในปฐมนภกปานสูตร ที่ว่าด้วยผู้ไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมพึงได้ความเสื่อม กล่าวไว้ว่า ผู้ใดผู้หนึ่งไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไป เขาพึงหวังได้แต่ความเสื่อมอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลายไม่มีความเจริญเลย แต่หากว่าผู้ใดผู้หนึ่งมีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไป เขาพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีความเสื่อมเลย

จะเห็นได้ว่า ทั้งสองศาสนามีความต่างกันคือศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อเรื่อง พรหมลิขิตสามารถชำระบาปได้ด้วยการล้างบาปจากน้ำศักดิ์สิทธิ์ได้ด้วย เชื่อเรื่องอมตวิญญูณ แต่พระพุทธ-

ศาสนาเชื่อเรื่องกรรม ผลของกรรม ที่เกิดจากการกระทำของตน ไม่สามารถล้างบาปได้ ต้องรับผลของกรรม ดังตารางเปรียบเทียบที่ ๔.๑

ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู	ความเชื่อในพระพุทธศาสนา
มี ๔ ดังต่อไปนี้ ๑. ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิต ๒. ความเชื่อเรื่องอมตภาพของวิญญาน ๓. ความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ๔. ความเชื่อเรื่องการล้างบาปด้วยแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์	ผู้เชื่อมั่นในตถาคตเห็นอมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมอยู่ ธรรม ๖ ประการ คือ ๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพุทธเจ้า ๒) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในธรรม ๓) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในสงฆ์ ๔) อริยศีล ๕) อริยญาณ ๖) อริยวิมุตติ

๔.๒ เปรียบเทียบความหมายและลักษณะของการเกิด

๔.๒.๑ ความหมายและลักษณะของการเกิดศาสนาพราหมณ์

จากการศึกษา พบว่า อุปนิษทสอนเรื่องกฎแห่งกรรมว่า กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาทำไว้ เป็นกฎแห่งเหตุผล ดังนั้นทุกคนจึงมีสิทธิเลือกทำในสิ่งที่ตนปรารถนา ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เมื่อร่างกายนี้แตกดับหรือตายไป ชีวิตมันจะเคลื่อนออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าเก่าแล้วมาสวมชุดใหม่ แต่ก่อนที่ชีวิตมันจะออกจากร่างเก่าจะต้องสืบทอดอาหาร่างใหม่ก่อน เมื่อพบร่างใหม่แล้วก็จะทิ้งร่างเก่าไปอาศัยร่างใหม่ แต่ร่างใหม่ที่เข้าไปอาศัยนี้จะดีหรือเลวก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนได้ทำไว้รวม ทั้งอัยยาศัย และการศึกษาหรือการเรียนรู้ย่อมติดตามไปกับชีวิตมัน

๔.๑.๒ ความหมายและลักษณะของการเกิดในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษา พบว่า จากคัมภีร์พระพุทธศาสนามี ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑ ลักษณะการจตุติ-ปฏิสนธิ-อุปัติ (การเกิด) ความหมายของคำว่า “จตุติ-ปฏิสนธิ-อุปัติ” หรือการเกิดตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง คือจิตวิญญานดวงแรกเกิดปรากฏขึ้นในครรภ์มารดา คือวิญญานหยั่งลงในครรภ์มารดาจนนามรูปก่อตัวขึ้นในครรภ์มารดา เป็นรูปละเอียดเจริญเติบโตมีแขนขาศีรษะ หรือการปรากฏแห่งขันธ ซึ่งได้อายตนะในหมู่สัตว์ต่าง ๆ

๒ ลักษณะการปฏิสนธิ การเกิดเป็นกระบวนการสืบต่อเนื่องกับความตาย เมื่อจตุติปฏิสนธิก็เกิดเป็นลำดับมา นับตั้งแต่การปฏิสนธิเกิด กระบวนการเกิดใหม่ก็ได้เริ่มต้น ในอินทกสูตร ยักขสังยุต พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการก่อกำเนิดมนุษย์ที่เจริญเติบโตอยู่ในครรภ์มารดาไว้อย่างน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่า รูปนี้เป็นกลละก่อนจากกลละเกิดเป็นอัมพพุทะ จากอัมพพุทะเกิดเป็นเปสิ จากเปสิเกิดเป็นขณะ

จากขณะเกิดเป็น ๕ ปุ่ม (ปัญจสาขา) ต่อจากนั้นก็ มี ผม ขน และเล็บ เป็นต้นมารดา ของทารกในครรภ์ นั้นบริโภคน้ำ โภชนาอาหารอันใด ทารกที่อยู่ในครรภ์นั้นย่อมมีชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหารนั้นในครรภ์ มารดานั้น จะเห็นได้ว่า จะเห็นได้ว่า ทั้งสองศาสนามีความคล้ายคลึงกัน คือ กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้ มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาทำไว้ เป็นกฎแห่งเหตุผล และ ต่างกัน

๔.๓ เปรียบเทียบการเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิต

๔.๓.๒ แนวคิดการเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิตในศาสนาพราหมณ์

จากการศึกษา พบว่า การเกิดใหม่เมื่อร่างกายนี้แตกดับหรือตายไป ชีวาตมันจะเคลื่อนที่ ออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่า แล้วสวมใส่เสื้อผ้าชุดใหม่ อุปนิษัท กล่าวว่ก่อนที่ชีวาตมัน จะออกร่างเก่ามันจะต้องหาร่างใหม่สำหรับไปอาศัยอยู่ให้ได้เสียก่อน เมื่อพบ ร่างใหม่แล้วมันจึงจะทิ้งร่างเก่าไป แต่ร่างใหม่ที่มันจะไปอาศัยอยู่นี้จะดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับกรรมดีหรือ กรรมชั่วที่ชีวาตมันได้เคยกระทำไว้ ในคัมภีร์ฤทพหทารณยกอุปนิษัท กล่าวว่ อวัยวะทุกอย่างติดไปกับ ชีวาตมัน ที่ไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ ผลแห่งการศึกษาหรือการเรียนรู้และผลแห่งการกระทำย่อมติดตาม ไปกับชีวาตมันเช่นกัน เรียกว่า สังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิด

๔.๓.๒ แนวคิดการเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิตในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษา พบว่า พระพุทธศาสนามีความเชื่อในสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด และ ถือว่คนเราทุกคนล้วนเกิดมาแล้วทั้งสิ้นนับชาติไม่ถ้วน และเกิดในภพในภูมิที่ตี่บ้าง ไม่ดีบ้าง ตามกฎ แห่งกรรมที่ได้ทำไว้ทั้งดีและชั่ว ถ้ายังมีกิเลสเปรียบเหมือนยางเหนียวในพีชมีอยู่ตราบใด ก็ต้องเวียน วายตายเกิดอยู่ตราบนั้น เว้นเสียแต่หลุดจากการเวียนว่ายตายเกิด

จะเห็นได้ว่า แนวคิดการเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบขณะจิต คล้ายกัน คือ วิญญาณ ไม่ดับตามร่างไปด้วย แต่แสวงหาที่อยู่ใหม่เท่านั้น ดังตารางเปรียบเทียบที่ ๔.๑

ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู	ความเชื่อในพระพุทธศาสนา
การเกิดใหม่เมื่อร่างกายนี้แตกดับหรือตายไป ชีวาตมันจะเคลื่อนที่ออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่า แล้วสวมใส่เสื้อผ้าชุดใหม่	การที่สิ่งต่าง ๆ จะเกิดขึ้นดำรงอยู่และดับไปนั้นต้องมีปัจจัยต่าง ๆ สนับสนุนอุปถัมภ์เสมอ ไม่มีสิ่งใดตั้งอยู่ได้ตามลำพังตนเองแม้เพียง ชั่วขณะเดียว ในฝ่ายรูป ธาตุ ๔ อาศัยกันและกัน เกิดขึ้นดังอธิบายมาแล้ว แม้แต่จิตหรือวิญญาณ แต่ละขณะก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดดำรงอยู่ และดับไปได้ ตามแนวปฏิจสมุปบาท

๔.๔ เปรียบเทียบประเภทและรูปแบบการเกิด

๔.๔.๒ แนวคิดประเภทและรูปแบบการเกิดในศาสนาพราหมณ์

จากการศึกษา พบว่า กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาทำไว้ เป็นกฎแห่งเหตุผล ดังนั้นทุกคนจึงมีสิทธิเลือกทำในสิ่งที่ตนปรารถนา ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ในอุปนิษัตกการประกอบพิธีบูชาญัตถ์ถือว่าเป็นการประกอบกรรมดี นอกจากนี้การสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณะประโยชน์ งานสังคมสงเคราะห์ การบริจาคทาน การช่วยเหลือผู้อื่น กรรมดีเหล่านี้เป็นขั้นธรรมดา ส่วนกรรมดีหรือกุศลกรรมขั้นสูงสุด คือ การบำเพ็ญตบะหรือการบำเพ็ญเพียรแบบนักรบวชเพื่อบรรลุโมกษะ

๔.๔.๒ แนวคิดประเภทและรูปแบบการเกิดในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษา พบว่า สัตว์ที่เกิดนั้นมีอยู่ถึง ๔ ประเภท คือ เกิดในครรภ์ เกิดจากไข่ เกิดในโคล และสัตว์ที่ผุดเกิดขึ้น ตามที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ส่วนในกรณีนี้จะกล่าวภาพรวมเพื่อให้เห็นภาพชัดขึ้น จากการที่ได้ศึกษามาเราจะเห็นได้ว่า การที่เกิดมาเป็นมนุษย์ได้นั้น จะต้องอาศัยผลของบุญกุศลในอดีต สุดแล้วแต่เหตุปัจจัยใหม่นี้จะเป็นกุศลหรืออกุศล ถ้าเป็นกุศลก็จะปฏิสนธิ (เกิด) ในสุคติภูมิ คือเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา ถ้าเป็นอกุศลก็จะปฏิสนธิในอบายภูมิ คือ เกิดเป็นสัตว์นรกเปรต อสุรกาย

จะเห็นได้ว่า แนวคิดประเภทและรูปแบบการเกิด ของทั้งสองศาสนา กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาทำไว้ เป็นกฎแห่งเหตุผล ดังตารางเปรียบเทียบที่ ๔.๑

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู	พระพุทธศาสนาเถรวาท
<p>ทางแห่งการไปเกิดของชีวาตมันมี ๒ ทาง คือ</p> <p>๑. ทางสว่าง หรือทางแห่งเทพ (เทวยาน) จะเข้าถึงได้ด้วยการบำเพ็ญตบะ เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในพรหมันหลังจากตายไป</p> <p>๒. ทางมืด หรือทางแห่งปิตร (ปิตถยาน) ส่วนผู้บำเพ็ญกุศลกรรมขั้นสามัญตายแล้วชีวาตมันจะ ไปอยู่ในโลกแห่งปิตรชั่วระยะเวลาหนึ่งก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก ถ้าประกอบกรรมชั่วมาก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น เกิดในตระกูลศูทร จัณฑาล หรืออาจจะไปเกิดเป็นสัตว์</p>	<p>กำเนิด ๔ ประการ คือ</p> <p>๑. อัณฑชะกำเนิด คือ สัตว์ทั้งหลายที่ชำแรกเปลือกแห่งฟองเกิด ได้แก่ เกิดในไข่ เช่น เป็ด ไก่</p> <p>๒. สังเสทชะกำเนิด คือ สัตว์ทั้งหลาย ที่ชำแรกไส้ (มดลูก) เกิด ได้แก่ เกิดในครรภ์ เช่น มนุษย์ วัว ควาย</p> <p>๓. ชลาพุชะกำเนิด คือ สัตว์ทั้งหลายที่เกิดในปลาเน่าในซากศพเน่า ในขนมมบูด หรือในน้ำคร่ำ ในเถ้าโคล (ของสกปรก) นี้เรียกว่า สังเสทชะกำเนิด เช่น จำพวกหนอน</p> <p>๔. โอปปาติกะกำเนิด เทวดาบางจำพวก และเปรตบางจำพวก นี้เรียกว่า โอปปาติกะกำเนิด</p>

๔.๕ เปรียบเทียบวิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ในชีวิตประจำวัน

๔.๕.๑ เปรียบเทียบวิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ในชีวิตประจำวันในศาสนาพราหมณ์

จากการศึกษา พบว่า ในการนำวิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่
ในชีวิตประจำวันเป็นการนำเอาหลักจริยธรรมมาเป็นหน้าที่ของคนในสังคมแต่ละคนพึงประพฤติ
ปฏิบัติในชีวิตประจำวันเช่น อาศรม ๔ วรรณะ ๔ ซึ่งถือว่าเป็นโครงสร้างของสังคม ศาสนิกของศาสนา
พราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อและเคารพในระบอบวรรณะ การที่ได้ทำตามหน้าที่คือวรรณะของแต่ละ
วรรณะถือว่าเป็นการพัฒนาตนเอง

๔.๕.๒ เปรียบเทียบวิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ในชีวิตประจำวันในศาสนาพราหมณ์

จากการศึกษา พบว่า ทั้งศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท มีทัศนะคล้ายกัน คือ ใน
แง่ของความหมายและหลักการ ส่วนวิธีการที่จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดนั้นมีความต่างกัน โดย
ทัศนะของศาสนาฮินดูเห็นว่าผู้ปรารถนาจะพ้นจากการเวียนว่ายในวัฏสงสาร จะต้องปฏิบัติตามหลัก
กรรม ๔ ส่วนพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้ประสงค์จะหลุดพ้นจะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็น
หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุผลนิพพานไม่กลับมาเกิดอีก

ตารางที่ ๔.๕ เปรียบเทียบวิธีการประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ในชีวิตประจำวัน

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู	พระพุทธศาสนาเถรวาท
สามารถนำมาใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน	สามารถนำมาใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน
๑. หลักจริยธรรม ได้แก่ สัจจะ (ความ จริง) และ อหิงสา	๑. การดำเนินชีวิตกับกฎแห่งกรรม ๒. การให้ผลของกรรม
๒. ระดับของหลักจริยธรรม มี ๒. คือ	๓. การประยุกต์ใช้กุศลกรรมบถ ๑๐ คือ กายกรรม ๓ คือ (๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต (๒) เว้นจากการลักขโมย (๓) เว้นจากการ ประพฤติผิดในกาม (ข) วจีกรรม ๔ คือ (๔) เว้น จากการพูดเท็จ (๕) เว้นจากการพูดส่อเสียด (๖) เว้นจากการพูดคำหยาบ (๗) เว้นจากการพูด เพื่อแฉ้อ (ค) มโนกรรม ๓ คือ (๘) ไม่โลภอยากได้ สิ่งของของผู้อื่น (๙) ไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น (๑๐) มี ความเห็นชอบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม
๑) หลักจริยธรรมระดับขั้นพื้นฐาน คือจริยธรรมของคนทั่วไป ได้แก่ วรรณะ ๔ อาศรม ๔ ได้แก่ ๒ ข้อแรกคือ พรหมจรรย์ และ คฤหัสถ์ อรรณะ ๔ ได้แก่ ๒ ข้อแรกคือ อรรณะ และ กามะ ธรรมาตมา ๑๐ ประการ และธรรม ๑๐ ประการ	
๒) หลักจริยธรรมระดับสูง คือ จริยธรรมที่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ได้แก่ อาศรม ๔ คือ วนปรัสถ์ และสันยาสี อรรณะ ๔ ได้แก่ ธรรมะ และ โมกษะ จริยธรรม ๔ ประการ	

<p>นี้ เป็นสิ่งที่มนุษย์ทั่วไปปรารถนามิ ปรารถนาเข้าถึง และปรารถนาการครอบครอง เพื่ออำนวยความสะดวกให้ชีวิตในทุกระดับ ตั้งแต่สามัญชนคนธรรมดา ไปจนถึงผู้ปรารถนาที่จะหลุดพ้นคือบรรลุมโงกษะธรรม</p>	
---	--

สรุปได้ว่า ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่า พรหมเป็นศูนย์รวม เป็นต้นกำเนิดแห่งวิญญานทั้งปวง สิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนถือกำเนิดจากพรหม วิญญานที่แยกออกไปจากพรหม อาจเข้าสถิตในร่างกายมนุษย์ สัตว์ พืชหรือกระทั่งเทวดาก็ได้ ทุกครั้งที่ร่างเดิมแตกดับ วิญญานก็ไปอุบัติในร่างใหม่ เรียกว่า ภพหนึ่งหรือชาติหนึ่ง ขณะที่วิญญานยังอยู่ในร่าง ได้กระทำการ ซึ่งมีทั้งกรรมดีกรรมชั่วคลเคล้ากัน มนุษย์จึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรรม ซึ่งเป็นสาเหตุส่งผลให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด ครั้นสามารถเข้าถึงการไม่กระทำหรือกรรมได้ จึงเป็นการเข้าถึงพรหมหรือปรมาตมัน อันเป็นปฐมเหตุของวิญญานมนุษย์ก็จะพ้นจากกรรมและการเวียนว่าย เรียกว่า เข้าถึงโมกษะ

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตที่จุติ ไม่ใช่จิตที่ไปเกิดใหม่เป็นปฏิสนธิจิต สิ่งที่ถูกทำลายส่งจากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้า คือ พลังกรรม เรื่องการเกิดใหม่นั้น ไม่มีจิตหรือวิญญานที่ข้ามภพข้ามชาติไปเกิดใหม่ จะมีแต่วิบากกรรมหรือพลังกรรมเท่านั้น ที่ถูกส่งข้ามภพข้ามชาติ พระพุทธศาสนาเรียกพลังกรรมที่ถูกส่งข้ามชาติ เพื่อก่อกำเนิดปฏิสนธิจิตในชาติหน้าว่า เป็น ชนกรรม (กรรมที่เป็นตัวนำให้เกิด) เมื่อใด พลังกรรมนี้ ถูกทำลายไป เงื่อนไขของการเกิดใหม่ก็ถูกทำลายสะบั้น สิ้นกรรม ก็สิ้นชาติ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดต่อไป นั่นคือสภาวะของผู้บรรลุนิพพาน

ทั้งศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท มีทัศนะคล้ายกัน คือ ในแง่ของความหมายและหลักการ ส่วนวิธีการที่จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดนั้นมีความต่างกัน โดยทัศนะของศาสนาฮินดูเห็นว่าผู้ปรารถนาจะพ้นจากการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร จะต้องปฏิบัติตามหลักกรรม ๔ ส่วน พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้ประสงค์จะหลุดพ้นจะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพานไม่กลับมาเกิดอีก

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท” นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ๒) เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และ ๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร

ผลการศึกษาพบว่า

ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูนั้น มีอิทธิพลและสำคัญต่อวิถีชีวิตประจำวันของชนชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูเป็นอย่างมาก โดยเห็นได้จากพิธีกรรมที่เกิดขึ้นและเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในแต่ละช่วงที่เกิดจากอิทธิพลของความเชื่อเป็นบรรทัดฐาน ซึ่งความเชื่อเหล่านั้น ได้แก่

๑. ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิต ชาวอารยัน มีความเชื่อในตรีมูรติว่า เป็นเทพเจ้าที่มีสัมพันธไมตรีกับธรรมชาติและสังคมของมนุษย์ เหตุนี้เอง จึงทำให้เกิดความเชื่อว่า พรหมเป็นผู้สร้างโลก สร้างจักรวาลและมีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์ กำหนดชะตาชีวิตและความเป็นไปของมนุษย์ โดยใช้วิธีเขียนไว้ที่หน้าผากของเด็กซึ่งเกิดได้ ๖ วัน เป็นการแสดงอำนาจที่สามารถกำหนดความเป็นไปของชีวิต ที่เราเรียกกันว่า พรหมลิขิต ไว้

๒. ความเชื่อเรื่องอมตภาพของวิญญาณ ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่า ดวงวิญญาณทั้งปวงผ่านการเกิดและตายมาไม่ถ้วน วนเวียนอยู่ในร่างกายมนุษย์บ้าง สัตว์บ้างและเทวดาบ้างวิญญาณที่เรียกว่า อาตมัน หรือ ชีวาตมัน มีส่วนสำคัญที่สุดของสิ่งมีชีวิตและสถิตอยู่ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ทุกประเภท แม้เทวดาก็มีชีวาตมันสถิตอยู่และเชื่อว่า ชีวาตมันเป็นสิ่งที่ยั่งยืน ไม่แตกดับ ไม่มีสิ่งใดสามารถทำอันตรายชีวาตมันได้ จึงเกิดแนวคิดเรื่อง ความเป็นอมตภาพของวิญญาณ

๓. ความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่า พรหมเป็นศูนย์รวม เป็นต้นกำเนิดแห่งวิญญาณทั้งปวง สิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนถือกำเนิดจากพรหม วิญญาณที่แยกออกไปจากพรหม อาจเข้าสถิตในร่างกายมนุษย์ สัตว์ พืชหรือกระทั่งเทวดาก็ได้ ทุกครั้งที่ร่างเดิมแตกดับ วิญญาณก็ไปอุบัติในร่างกายใหม่ เรียกว่า ภพหนึ่งหรือชาติหนึ่งขณะที่วิญญาณยังอยู่ในร่าง ได้กระทำการกรรม ซึ่งมีทั้งกรรมดีกรรมชั่วคละเคล้ากัน มนุษย์จึงตั้งอยู่ภายใต้อำนาจของกรรม ซึ่งเป็นสาเหตุส่งผลให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด ครั้นสามารถเข้าถึงการไม่กระทำหรือกรรมได้ จึงเป็นการ

เข้าถึงพรหมหรือปรมาตมัน อันเป็นปฐมเหตุของวิญญาน มนุษย์ก็จะพ้นจากกรรมและการเวียนว่าย เรียกว่า เข้าถึงโมกษะ

๔. ความเชื่อเรื่องการล้างบาปด้วยแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ชาวอินเดียมีความเชื่อว่า การได้ลงอาบน้ำชำระกายในแม่น้ำคงคาที่เพื่อชำระล้างมลทินและล้างบาป จะก่อให้เกิดความบริสุทธิ์บาปกรรมต่าง ๆ ที่ทำมาแต่อดีตก็จะหมดไป จิตและกายจะบริสุทธิ์ เมื่อตายจะไปสู่สวรรค์ ด้วยความเชื่อว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ไหลออกจากพระโอษฐ์ของพระพรหมที่สถิตอยู่บนเขาไกรลาส การนำน้ำไปเป็นส่วนหนึ่งในการประกอบกิจ หรือประกอบในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การประกอบพิธีกรรมอาบน้ำในแม่น้ำคงคาเพื่อชำระอาปให้บริสุทธิ์

อุปนิษัทสอนเรื่องกฎแห่งกรรมว่า กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาทำไว้ เป็นกฎแห่งเหตุผล ดังนั้นทุกคนจึงมีสิทธิเลือกทำในสิ่งที่ตนปรารถนา ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ในอุปนิษัทการประกอบพิธีบูชาญถือถือว่าเป็นการประกอบกรรมดี นอกจากนี้การสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณะประโยชน์ งานสังคม สงเคราะห์ การบริจาคทาน การช่วยเหลือผู้อื่น กรรมดีเหล่านี้เป็นชั้นธรรมดา ส่วนกรรมดีหรือ กุศลกรรมชั้นสูงสุด คือ การบำเพ็ญตบะหรือการบำเพ็ญเพียรแบบนักบวชเพื่อบรรลุโมกษะ

ปรัชญาอุปนิษัทกล่าวว่า เมื่อร่างกายนี้แตกดับหรือตายไป ชีวาตมันจะเคลื่อนออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าเก่าแล้วมาสวมชุดใหม่ แต่ก่อนที่ชีวาตมันจะออกจากร่างเก่าจะต้องสืบเสาะหาร่างใหม่ก่อน เมื่อพบร่างใหม่แล้วก็จะทิ้งร่างเก่าไปอาศัยร่างใหม่ แต่ร่างใหม่ที่เข้าไปอาศัยนี้จะดีหรือเลวก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนได้ทำไว้รวมทั้งอหิยา ศัย และการศึกษาหรือการ เรียนรู้ย่อมติดตามไปกับชีวาตมันเช่นกัน

ฉานโทคยะ-อุปนิษัทกล่าวว่าทางแห่งการไปเกิดของชีวาตมันมี ๒ ทางคือ

๑. ทางสว่าง หรือทางแห่งเทพ (เทเวยาน) จะเข้าถึงได้ด้วย การบำเพ็ญตบะ เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในพรหมันหลังจากตายไปแล้วชีวาตมันจะดำเนินตามทางแห่งเทพซึ่งเป็นทางอันเกษมโดยผ่านอากาศ พระจันทร์ พระอาทิตย์ และสุดท้ายเข้าสู่ความเป็นเอกภาพกับพรหมันไม่ต้องกับมาเกิดอีก สำหรับคนที่ยังไม่เข้าถึงโมกษะด้วยบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมาเมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์จะเกิดเป็นพรหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ (ไวศย์)

๒. ทางมืด หรือทางแห่งบิดร (ปีตถยาน) ส่วนผู้บำเพ็ญกุศลกรรมชั้นสามัญตายแล้วชีวาตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งหมอกควันหรือทางแห่งความมืด ไปอยู่ในโลกแห่งบิดรชั่วระยะเวลาหนึ่งก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก ถ้าประกอบกรรมชั่วมากก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น เกิดในตระกูลศูทร จันฑาล หรืออาจจะไปเกิดเป็นสัตว์

จะอย่างไรก็ตาม แม้จะมีอุปนิษัทอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ปัญหาอันเป็นจุดสนใจของอุปนิษัท เหล่านี้ไม่มีก็ปัญหา เช่น ปัญหาเรื่องการเวียนเกิดหรือการเวียนว่ายตายเกิดปัญหาเรื่องความมีอยู่ของพรหมัน อาตมัน มาया อภิปยา การสร้างโลก โมกษะหรือความหลุดพ้น เป็นต้น กล่าวได้ว่า ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาร่วมของอุปนิษัท แต่รายละเอียดปลีกย่อยและการอธิบายเกี่ยวกับสิ่ง

ต่างๆ ดังกล่าวนี้แต่ละอุปนิษั ก็มีลักษณะเป็นของตนเองและมีทรรณะตรงกันคือเรื่องการเวียนเกิด ทั้งคัมภีร์พระเวท และอุปนิษัที่มีความเชื่อว่ามีภพหรือมีการเกิดใหม่

การเวียนเกิดตามคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ สังสารวัฏคือ การเวียนว่ายตายเกิด ของชีวิตตราบใดที่วิญญาณยังไม่บรรลุมฤกษะ ตราบนั้น วิญญาณนั้น จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่เรื่อยไป ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เชื่อว่า พรหมมัน คือความจริงสูงสุด ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโลกหรือสรรพสิ่งทั้งธรรมชาติ และวิญญาณ ดังนั้นพรหมมันจึงเป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวงเป็นที่เกิดของโลกเป็นที่อิงอาศัยและที่ดำรงอยู่ของโลก ได้ให้ทัศนะวิวัฒนาการของพรหมมันในฐานะที่เป็นรากฐานของสรรพสิ่ง

การเวียนว่ายตายเกิดแห่งพรหมมันผ่านร่างกายนับจำนวนไม่ถ้วนเป็นคำอธิบายถึงความชั่วร้ายทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก (คือจะต้องละจากภาวะเช่นนี้เสีย) นอกจากการใช้คำเรียก “อาตมัน-พรหมมัน” ในฐานะเป็นความจริงในแง่ที่เป็นตัวรู้กับสิ่งที่ถูกรู้ แล้ว พรหมมันยังมีชื่อเรียกตามบริบทการใช้อีกหลายชื่อเช่น เมื่อกล่าวถึงตัวตนสากล หรือตัวตนที่ไม่ถูกจำกัด เรียกว่า “พรหมมัน” หรือ “ปรมาตมัน” แต่เมื่อกล่าวถึงตัวตนสากล หรือตัวตนที่ถูกจำกัด หรือพรหมมันที่แฝงอยู่ในแต่ละบุคคล เรียกว่า “อาตมัน” หรือ “ชีวาตมัน”

การเวียนเกิด มีลักษณะเป็นมายาหรืออภิปยา ซึ่งมีวิวัฒนาการจากความหมายเดิมมาเรื่อย ๆ มีความหมายคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปตามแนวคิดต่าง ๆ กัน มายาอาจหมายถึงความลวงตาทั้งหลายในจักรวาล เป็นอำนาจของพระเจ้าเป็นเหตุ เป็นสิ่งที่รับรู้ได้ในโลก เป็นประภฤต หรือธรรมชาติเป็นความวิเศษ มายาในแง่ชีวาตมันมีชื่อเรียกว่า อภิปยา คือความไม่รู้ อภิปยาหรือความไม่รู้นี้เองที่เป็นเหมือนม่านคอยปิดบัง มิให้ชีวาตมันไม่รู้จักความจริงว่าตนเองเป็นสิ่งเดียวกับองค์สัมบูรณ์ คือพรหมมัน ด้วยเหตุนี้ อภิปยา (มายา) จึงเป็นสาเหตุให้ชีวาตมันต้องติดข้องหรือเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในการเวียนเกิด ในไตรตตริย-อุปนิษั พรหมมัน หมายถึง สิ่งที่เป็นที่เกิดแห่งสรรพสิ่ง เป็นที่อิงอาศัยของสรรพสิ่ง และเป็นที่รับเอาสรรพสิ่งคืนไป ในอุปนิษัทกล่าวถึงวิวัฒนาการต่าง ๆ ไว้ว่า อากาศ (Ether) เกิดจากพรหมมัน จากอากาศเกิดลม (วาโย) จากลมเกิดไฟ (เตโช) จากไฟเกิดน้ำ (อาโป) จากน้ำเกิดดิน (ปฐวี) และจากดินเกิดพืชพันธุ์ต่าง ๆ ต่อจากนั้นชีวะก็ปรากฏเป็น ๕ ระดับ คือ

๑. อันนมาย ชั้นที่เป็นร่างกายหรือวัตถุ แม้ร่างกายหรือวัตถุจะเป็นสิ่งไม่มีชีวิตแต่ก็เป็นอุปกรณ์สำคัญที่ทำให้ชีวิตมีขึ้นได้ เพราะสิ่งมีชีวิตจำเป็นต้องมีร่างกายเป็นที่อาศัย

๒. ปราณมาย ชั้นที่เป็นชีวิตหรือลมปราณ ร่างกายเป็นสิ่งไม่มีชีวิต (อนินทรีย์) แต่เพราะส่วนนี้จึงมีวิวัฒนาการมาเป็นสิ่งมีชีวิต (อินทรีย์) โดยขั้นแรกเริ่มจากการเป็นชีวิตพืชก่อน ต่อมาเป็นชีวิตสัตว์ชีวิตนี้ครอบคลุมเอกภพและผูกพันมนุษย์ไว้กับสิ่งทั้งหลายชีวิตจะสมบูรณ์ขึ้นก็ต่อเมื่อมีความรู้เกิดขึ้น

๓. มโนมาย ชั้นที่เป็นจิต จิตนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ทั่วไปแม้ในสัตว์ชั้นต่ำ เช่น สัตว์ชาติญาณ ความคิดทบทวน เพื่อให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ จึงมีขั้นต่อไป

๔. วิญญานมาย ชั้นสัมปชัญญะหรือเหตุผล มนุษย์ต่างจากสัตว์ ตรงที่มนุษย์สามารถใช้เหตุผลในการคิดในการตัดสินใจ ไม่ได้อาศัยเพียงสัญชาติญาณอย่างเดียวเหมือนกับสัตว์

๕. อานันทมัย ชั้นนิรามิสสุข คือชั้นถือเอาพรหมันเป็นอันติมสัจจะ ในขั้นนี้ไม่มี ทั้งทวิภาพ (Duality) ของจิตและวัตถุ และพหุภาพ (Plurality) ของสรรพสิ่ง มีแต่เอกภาพหรือความเป็นหนึ่ง (Unity) แต่สภาวะเช่นนี้ยังมีใช้โมกษะเพราะเป็นสภาวะชั่วคราว ผู้ที่ขึ้นถึงระดับนี้จะพ้นจากสภาวะนี้ได้โดยเร็วพรรณษะคติที่เกิดจากการพินิจพิจารณาจนจิตเป็นสมาธิ เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดเกี่ยวกับสภาวะสันติและการลืมนตัวเอง ซึ่งทำให้อาตมามีระดับแตกต่างกัน สภาพเช่นนี้อยู่ระหว่างประสบการณ์สามัญและโมกษะ ในสภาพเช่นนี้ธรรมชาติแท้จริงของอาตมัมจะเปิดเผยเต็มที่ ถ้าหากมุ่งไปทางโลกียอัตตามีความดิ้นรนและความไม่สมบูรณ์ แต่ถ้ามุ่งไปทางโมกษะก็จะไปสู่ระดับความเป็นเอกภาพกับพรหมัน

ขณะที่เวียนว่ายตายเกิดนี้ ชีวาตมัมก็ประกอบกรรมดี กรรมชั่ว เมื่อทำกรรมแล้วก็ได้รับผลของกรรม (วิบากกรรม) คือความสุข ความทุกข์ หมุนเวียนกันไป เมื่อใดชีวาตมัมสามารถทำลายอภิชยาเสียได้ เมื่อนั้น ชีวาตมัมก็จะหลุดพ้นจากพันธนาการทั้งปวง แล้วคืนสู่สภาพที่แท้จริงของตน อันเป็นสภาพอย่างเดียวกันกับพรหมัน การหลุดพ้นนี้เรียกว่าสภาวะแห่งโมกษะ การที่จะเข้าสู่สภาวะสูงสุดต้องทำลายอภิชยาให้ได้เสียก่อน ลักษณะของมายามีความหมายหลายอย่าง คือ

๑. อำนาจสูงสุดของเทพเจ้า ในอุปนิษัท์ก็ถือว่า มายาเป็นอำนาจของพระอิศวร ทำให้พระอิศวรมหาเทพใช้มายาสร้างโลกและสรรพสิ่งขึ้นมา เช่นสร้างมนุษย์จากดิน แล้วทรงระบายนมหายใจให้เป็นชีวาตมัมเข้าไปอาศัยในร่างกายมนุษย์

๒. ประภต หรือ วัตถุธาตุ ที่เทพเจ้าทรงใช้เพื่อสร้างโลกและสรรพสิ่งขึ้นมาเช่น ตอนหิรัณยครุฑ พระอิศวร ทรงเดินร่ำอย่างสนุกสนานสำราญพระทัยอยู่นั้น เป็นเหตุให้เกิดโลกและสรรพสิ่งขึ้นมา ปางที่พระศิวะ หรือพระอิศวรทรงเดินร่ำนี้เรียกว่า ปางศิวนาฏราช ศาสนาฮินดูจึงมีการสร้างปางศิวนาฏราชกันมากเพื่อไว้สักการบูชา

๓. อวิชชา หรือ ความโง่เขลาที่คอยปิดบังไม่ให้ชีวาตมัมรู้ความจริงว่าตนเองกับพรหมันเป็นอย่างเดียวกัน มายาหรืออภิชยา เป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้สรรพสัตว์ต้องติดอยู่ในสังโยชน์ คือ ผูกมัดให้ติดอยู่ในการเวียนเกิดเวียนว่ายตายเกิดไม่สามารถบรรลุถึงโมกษะได้

ในอุปนิษัท์ก็ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อคนตายแล้ว ชีวาตมัมหรือวิญญาณจะออกจากร่างเก่าไปถือเอาร่างใหม่ ดุจคนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่า แล้วสวมใส่ชุดใหม่ก็ฉนั้น แต่ก่อนที่ชีวาตมัมจะทิ้งร่างเก่า ก็จะต้องไปหาร่างใหม่สำหรับอาศัยให้ได้เสียก่อนจึงจะทิ้งร่างไป ทำนองเดียวกันคนจะทิ้งเสื้อผ้าชุดเก่า ก็จะต้องมีชุดใหม่ไว้เรียบร้อยแล้ว ส่วนร่างใหม่จะดีหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ชีวาตมัมทำไว้ ดังนั้น คนตายไปแล้วอาจไปเกิดเป็นเทวดา เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นเปรต หรืออะไรก็ได้ ชายอาจเกิดเป็นหญิง หญิงอาจเกิดเป็นชาย หรือแม้เกิดเป็นคนก็แตกต่างกันไปอีก เกิดเป็นคนสมประกอบ คนพิการ คนสวย คนอัปลักษณ์ คนมี และคนจน เหล่านี้ เป็นต้น ขึ้นอยู่กับบุญและบาปที่ได้กระทำไว้

อุปนิษัท์บอกไว้ว่า ชีวิตและความเป็นไปในชาตินี้ เป็นผลของกรรมในอดีตชาติ ส่วนชาติหน้าจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับกรรมในปัจจุบัน ในพหูพจน์คฤคยาอุปนิษัท์กล่าวไว้ว่า อวัยวะทุกอย่างในชาตินี้ จะไปติดกับชีวาตมัม ตลอดจนถึงการกระทำทุกอย่างแม้จะไม่ใช้บุญหรือบาป เช่น การใส่ใจในการศึกษาเล่าเรียน และความถนัดต่าง ๆ ก็จะไปติดกับชีวาตมัมด้วย

อุปนิษัสอนเรื่องกฎแห่งกรรมว่า กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาทำไว้ เป็นกฎแห่งเหตุผล ดังนั้น ทุกคนจึงมีสิทธิเลือกทำ ในสิ่งที่ตนปรารถนา ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ในอุปนิษัทการประกอบพิธีบูชาญญถือ ว่าเป็นการประกอบกรรมดี นอกจากนี้การสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณะประโยชน์ งานสังคม สงเคราะห์ การบริจาคทาน การช่วยเหลือผู้อื่น กรรมดีเหล่านี้เป็นขั้นธรรมดา ส่วนกรรมดีหรือ อกุศลกรรมขั้นสูงสุด คือ การบำเพ็ญตบะหรือการบำเพ็ญเพียรแบบนักบวชเพื่อบรรลุโมกษะ

จากการที่ได้ศึกษาหลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเพื่อนำมาปฏิบัติแล้วนั้น ในคัมภีร์ หลาย ๆ เล่มมักจะพบคำว่า กรรม คือการกระทำของมนุษย์ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อว่า กรรมเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตของเรา ชีวะของคนแต่ละคนล้วนแล้วแต่เวียนว่ายตายเกิด ประสบ ทุกข์สุขก็โดยการอาศัยกรรมทั้งสิ้น ในทำนองเดียวกันคนเราจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ก็ ต้องอาศัยแรงของกรรม ดังนั้น หลักของกรรมจึงเป็นจริยธรรมที่สำคัญของชาวฮินดูอีกประการหนึ่ง ที่ ควรตระหนักและทำตามหลักธรรมคำสอนของศาสนา ทั้งนี้เพราะกิริยาอาการที่แสดงออกมาทางกาย วาจา และทางใจที่ถูกต้องตั้งตามหลักคุณธรรมจริยธรรมคำสอนของศาสนาที่คนส่วนใหญ่เห็นพ้อง ต้องกันว่าควรกระทำ คนส่วนใหญ่ยอมรับการกระทำหรือความประพฤตินั้น ๆ และที่สำคัญความ ประพฤตินั้น ๆ จะต้องอยู่ภายใต้กฎของศีลธรรม กฎเกณฑ์ของความถูกต้องตามหลักคำสอนของ ศาสนา เพราะหลักคำสอน ศีลธรรมของศาสนามีมาตรการของความประพฤติดีเป็นสากล คนทั่วไปให้ การยอมรับว่าเป็นการกระทำที่ดี สามารถนำมาใช้ในวิถีชีวิตประจำวันได้

คำว่า ความเชื่อ ในทางพระพุทธศาสนาจะใช้คำว่า ศรัทธา คือ ความเห็นตามด้วยความ มั่นใจ ความไว้วางใจในบุคคล ในสิ่งต่าง ๆ ในการกระทำ ความเชื่อเกิดขึ้นเมื่อไร ความคิดที่จะกระทำจะ เกิดขึ้นเสมอเช่น เชื่อว่าทำดีต้องได้ดี คนนั้นจะทำดี เชื่อว่าบุญจะส่งผลให้เกิดสุข คนนั้นจะทำบุญ ใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศรัทธา (สัทธา) หมายถึง ความเชื่อ ความ เลื่อมใส เช่น สิ้นศรัทธา ฉันทศรัทธาในความดีของเขา บางทีก็ใช้ร่วมกับประสาทะ เป็นศรัทธาประสา ทะ เชื่อ เลื่อมใสเช่นเขาศรัทธาในการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ

การมีศรัทธา หมายถึง การเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็น เป็นต้นว่าความรักและแนวคิดที่สูงส่ง และสามารถวางรากฐานการกระทำของเราบนสิ่งเหล่านั้นได้ ศรัทธาคือมาตรฐานที่แยกมนุษย์ออก จากสัตว์และเป็นศีลธรรมที่เราไม่ควรปล่อยวาง ไม่ว่ามันจะสะดวกสำหรับเราหรือไม่ก็ตาม ศรัทธาคือ กุญแจสู่ความสุขนิรันดร อันเป็นความสุขที่แท้ซึ่งสืบเนื่องจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้า เชื่อและรู้สึกซาบซึ้ง ด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นเป็นความมั่นใจ ๓ องค์ประกอบ คือมั่นใจเป็นไปได้ มั่นใจว่ามี คุณค่า และเราอยากพิสูจน์ความจริงศรัทธาที่แท้จริงตามนัยทางพระพุทธศาสนาจึงมิใช่ศรัทธาที่ใช้ อารมณ์ลืมหืมหอม แต่ศรัทธาต้องมีปัญญาเป็นตัวควบคุม ส่งเสริมความคิด วิจัยวิจารณ์จนค้นพบเหตุ และผล ได้ทดลองปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ให้ประจักษ์ความจริงแก่ตน จนหมดสงสัยจึงเกิดศรัทธา ศรัทธา เป็นปัจจัยแรกที่สุด หรือเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา

ความหมายของคำว่า “จติ-ปฏิสนธิ-อุบัติ” หรือการเกิดตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง คือ จิตวิญญาณดวงแรกเกิดปรากฏขึ้นในครรภ์มารดา คือวิญญาณหยั่งลงในครรภ์มารดาจนนามรูปก่อตัว ขึ้นในครรภ์มารดา เป็นรูปละเอียดเจริญเติบโตมีแขนขาศีรษะ หรือการปรากฏแห่งขั้น ซึ่งได้อายตนะ

ในหมู่สัตว์ต่าง ๆ การเกิดเป็นกระบวนการสืบต่อเนื่องกับความตาย เมื่อจุดปฏิสนธิก็เกิดเป็นลำดับมา นับตั้งแต่การปฏิสนธิเกิด กระบวนการเกิดใหม่ก็ได้เริ่มต้น เมื่อจุดดับไปแล้วปฏิสนธิจะสืบต่อทันที ปฏิสนธิขณะแรกที่เกิดขึ้นในภพนั้น ๆ การปฏิสนธินั้นไม่เป็นทั้งกุศลจิตและอกุศลจิต เพราะขณะปฏิสนธิเกิดขึ้นและดำรงอยู่นั้นไม่ได้กระทำการใด ๆ ทางกาย วาจาและใจ ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิต ซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมใดกรรมหนึ่งเป็นปัจจัย แม้ว่ากรรมที่ได้กระทำแล้วในแต่ละภพชาติจะมากมาย เพียงใดก็ตาม กรรมใดเป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิเกิดขึ้น กรรมนั้นถือเป็นกัมมปัจจัยแก่การปฏิสนธิ ถ้าเกิดในภูมิมนุษย์อันเป็นสุคติภูมิก็ต้องเป็นผลของกุศลกรรม การปฏิสนธิก็เป็นกุศลวิบาก ถ้าเกิดในอบายภูมิก็เป็นผลของอกุศลกรรม การปฏิสนธิในอบายภูมิเป็นอกุศลวิบากเป็นต้น

มนุษย์นั้น เมื่อเกิดมาแล้วย่อมมีการดำเนินชีวิต และมีการกระทำของแต่ละคน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ทรรศนะว่า การกระทำของมนุษย์นั้นเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ตามธรรมชาติ หากมนุษย์มีเจตนาในการกระทำด้วย กาย วาจา และใจ ซึ่งถือได้ว่าได้กระทำกรรมลงไป ด้วยเหตุต่าง ๆ ย่อมจะก่อให้เกิดผลตามมา ซึ่งมีทั้งด้านดี และไม่ดี ผลที่เกิดขึ้นนั้นย่อมจะเป็นหลักฐานเกี่ยวโยงกันไม่รู้จบสิ้น ระหว่างการกระทำกับผลของการกระทำและสิ่งนี้ก็คือ ความเป็น ความเป็นอันเป็นวิธีการแปรเปลี่ยนไปอย่างต่อเนื่องตามกฎธรรมชาติที่ว่า กิริยาทุกชนิดย่อมก่อให้เกิดปฏิกิริยา ที่พอเหมาะพอดีกันเสมอ ปฏิกิริยาอาจจะเกิดขึ้นทันทีก็ได้ หรือเกิดภายหลังเมื่อถึงโอกาสอันเหมาะสม แล้วแต่เหตุการณ์ แต่ต้องได้รับผลตอบแทนจากสิ่งที่กระทำลงไปแล้ว

ดังนั้น ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า การกำเนิดหรือการปฏิสนธินั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบถึงลักษณะและการพัฒนาการของทารก ที่อยู่ในครรภ์อย่างละเอียด เริ่มตั้งแต่เป็นกลละ จนเป็นตัวทารกอย่างสมบูรณ์ เพราะเมื่อสมัย ๒,๕๐๐ ปี กวามาแล้วนั้น ไม่มีเครื่องมือทันสมัยเช่น กล้องจุลทรรศน์ หรือเอกซเรย์อันใดเลย แต่พระองค์ก็ทรงเห็นหรือทรงหยั่งทราบได้อย่างชัดเจน เหมือนกับมีเครื่องมือเหล่านั้น และยังทรงรู้ซึ่งไปกว่านี้อีกมาก ข้อนี้เกิดจากพระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์โดยแท้ อันไม่ใช่วิสัยที่ใครอื่นจะพึงรู้ได้ด้วยตนเอง

พระพุทธศาสนามีความเชื่อในสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด และถือว่าคนเราทุกคน ล้วนเกิดมาแล้วทั้งสิ้นนับชาติไม่ถ้วน และเกิดในภพในภูมิที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ตามกฎแห่งกรรมที่ได้ทำไว้ ทั้งดีและชั่ว ถ้ายังมีกิเลสเปรียบเหมือนยางเหนียวในพืชมียู่ตราบใด ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตราบนั้น จิตที่ได้รับการอบรมแล้ว ถ้ายังไม่สิ้นกิเลสก็ย่อมนำไปเกิดในภพภูมิที่ประณีต มีความสุขประเสริฐ และสูงขึ้น แต่ถ้าจิตไม่ได้รับการฝึกอบรม ปล่อยไว้ตามสภาพที่มันเป็น ปล่อยให้สกปรก เศร้าหมอง เพราะถูกกิเลสจับ นอกจากจะก่อความทุกข์ ความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมในชาตินี้แล้ว ยังจะ ให้ภพชาติต่ำทรามลงไป ต้องประสบความทุกข์ ความเดือดร้อนมากในชาติต่อ ๆ ไป ซึ่งในมุมมองพระพุทธศาสนาก็คือความเกิดดับ เหมือนความตาย ส่วนในสัจจวิภังคสูตรกล่าวไว้ว่า ความจุติ ความเคลื่อนไป จากหมู่สัตว์นั้น ๆ การเกิดดับขาดสูญแห่งชีวิตอินทรีย์ของสัตว์เหล่านั้น ๆ ซึ่งสามารถอธิบายความหมายของนิยามข้างต้นได้ว่า จุติ คือจิตที่เคลื่อนออกจากกาย ไปเกิดหรือปฏิสนธิใหม่ตามผลแห่งกรรม ภาวะที่เคลื่อน หมายถึงจิต

การเกิดในทางพระพุทธศาสนามี ๒ ประเภท คือ

๑. การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ มีกระบวนการไม่ต่างจากการเกิดของจิตในชีวิตประจำวัน หมายความว่า จิตดวงสุดท้ายในชาตินี้ เรียกว่าจิตติจิตเพราะเป็นจิตที่เคลื่อนย้ายภพ (จิตต) ออกจากร่างกายที่ปราศจากลมหายใจ ขณะที่จิตติจิตดับลง ซึ่งได้ส่งพลังกรรมและผลรวมของประสบการณ์ในชาตินี้ ไปก่อให้เกิดจิตดวงใหม่ขึ้นในร่างกายใหม่ของชาติหน้า จิตที่เกิดขึ้นใหม่ในร่างกายไม่เรียกว่า ปฏิสนธิจิตหมายถึงจิตที่เชื่อมโยง (ปฏิสนธิ) ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า ในกรณีนี้ จิตที่ดับในชาตินี้กับปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นใหม่ในชาติหน้า จึงไม่ใช่จิตดวงเดียวกันเพราะจิตติจิตดับไปแล้วเหลือแต่เพียงพลังกรรมที่ถูกส่งทอดไปเป็นมรดกที่ปฏิสนธิจิตเก็บรักษาต่อไป ทั้งนี้ก็เพราะปฏิสนธิจิตรับมรดกกรรมทุกอย่างมาจากจิตติจิต และเก็บรักษาไว้เป็นอนุสัยสันดานสืบต่อไป ปฏิสนธิจิตกับจิตติจิตจึงเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่ จะแตกต่างกันก็ไม่เชิง

๒. การเกิดแบบขณะจิต เมื่อกล่าวถึงจิตมักที่จะเรียกกันว่า ประภัสสร เพราะส่องสว่างให้สิ่งต่าง ๆ ในโลกให้ปรากฏ จิตเหมือนแสงไฟฉายที่สาดส่องไปในความมืดมิด แล้วเปิดเผยสิ่งต่าง ๆ บางครั้งแสงไฟอาจเปลี่ยนสีไปตามสีของกระจกที่ครอบดวงไฟ ถ้ากระจกสีเขียว แสงไฟจะเป็นสีเขียว และสิ่งที่ถูกเปิดเผยก็จะเป็นสีเขียวตามสีของแสงไฟ ถ้ากระจกครอบสีแดง แสงไฟจะมีสีแดง และภาพของสิ่งที่ถูกเปิดเผยก็จะเป็นสีแดงเช่นกัน ถ้ากระจกสีขาวใส แสงไฟก็จะประภัสสรส่องใสภาพที่แสงไฟไปกระทบก็ไม่ถูกบิดเบือน จิตของคนเช่นเดียวกับดวงไฟฉาย ก็เลสต่าง ๆ เหมือนกับกระจกสีที่ห่อหุ้มดวงไฟนั้น จิตที่มีความโลภห่อหุ้มก็จะมองแต่สิ่งที่น่าปรารถนาน่าอยากได้ จิตที่มีความโกรธห่อหุ้มก็มักจับผิดคนอื่น จิตที่มีกิเลสห่อหุ้ม จะไม่สามารถเปิดเผยสิ่งต่าง ๆ ให้ปรากฏตามความเป็นจริง เช่นเดียวกับดวงไฟที่มีกระจกครอบเป็นสีเขียว แสงไฟจึงเป็นสีเขียว และทำให้สิ่งต่าง ๆ ปรากฏเป็นสีเขียวไปด้วย จิตของปุถุชนที่ถูกกิเลสห่อหุ้มมักบิดเบือนภาพที่ปรากฏให้ต่างจากความจริง เมื่อเรามองใครสักคน เรามักตัดสินเขาไปตามอำนาจกิเลสว่าสวยหรือไม่สวย น่ารักหรือน่าชัง ถูกชะตาหรือไม่ถูกชะตา นี่แสดงว่าเราไม่ได้มองเขาตามความเป็นจริง เราปรุงแต่งไปตามอำนาจกิเลส สิ่งที่ปรุงแต่งจิตมีฝ่ายดีและฝ่ายเลว นักอภิธรรมเรียกสิ่งที่ปรุงแต่งจิตว่า เจตสิก มีทั้งฝ่ายดี ฝ่ายเลว และฝ่ายเป็นกลาง

จะเห็นได้ว่า จิตนั้นจะเกิดดับต่อเนื่องกันเป็นสายโซ่อย่างนี้ ท่านเรียกว่ากระแสจิต การสืบต่อกันเป็นกระแส เรียกว่า สันตติ แม้จิตจะเกิดดับทุกขณะ แต่ผลกรรมก็ไม่สูญหายไป พร้อมกับการดับของจิตแต่ละดวง เพราะจิตจะส่งทอดผลกรรมให้จิตดวงใหม่เก็บรักษาต่อไปก่อนที่ตัวเองจะดับลง จิตดวงใหม่จึงเป็นทายาทรับมรดกกรรมของดวงจิตที่เพิ่งดับไป ความจำและประสบการณ์ก็ถูกส่งทอดต่อเนื่องกันไปอย่างนี้ จิตดวงเก่าที่เพิ่งดับไปกับจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นตามมา จะเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่จะแตกต่างกันก็ไม่เชิง ที่ว่าไม่ใช่สิ่งเดียวกันเพราะจิตดวงเก่าได้ดับไปแล้วและมีจิตดวงใหม่เกิดขึ้นแทนที่ที่ว่ามันแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ก็เพราะจิตดวงใหม่รับผลกรรม และประสบการณ์เป็นมรดกทั้งหมดมาจากจิตดวงก่อน และจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นมานั้นก็ส่งมรดกให้จิตดวงต่อมารับไปเช่นกัน จิตนับล้าน ๆ ดวงในกระแสจิตของชีวิตหนึ่งเกิดดับติดต่อกันไปอย่างนี้

ในกำเนิด ๔ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า การเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายนั้น พระองค์ตรัสว่า สัตว์ที่เกิดนั้นมีอยู่ถึง ๔ ประเภท คือ เกิดในครรภ์ เกิดจากไข่ เกิดในโคล และสัตว์ที่ผุดเกิดขึ้น ตามที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ส่วนในกรณีนี้จะกล่าวภาพรวมเพื่อให้เห็นภาพชัดขึ้น จากการศึกษาที่เราจะเห็นได้ว่า การที่เกิดมาเป็นมนุษย์ได้นั้น จะต้องอาศัยผลของบุญกุศลในอดีต สุดแล้วแต่เหตุปัจจัยใหม่นี้จะเป็นกุศลหรืออกุศล ถ้าเป็นกุศลก็จะปฏิสนธิ (เกิด) ในสุคติภูมิ คือเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา ถ้าเป็นอกุศลก็จะปฏิสนธิในอบายภูมิ คือ เกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย

สรุปว่า สัตว์ในโอปปาติกะกำเนิดก็คือสัตว์ที่อาศัยอยู่ในปรโลกนั่นเอง แต่บางกลุ่มมีแนวคิดตรงกันข้าม คำว่า “ปรโลก” ไม่ได้หมายถึงโลกของสัตว์ ในโอปปาติกะกำเนิดแต่เป็นโลกของมนุษย์ ที่จะถึงวันข้างหน้า เหตุการณ์ที่เกิดในวันนี้คือโลกของมนุษย์ในวันนี้ เหตุการณ์จะเกิดในวันพรุ่งนี้และวันต่อไปคือปรโลกของมนุษย์ในวันนี้ แนวคิดทั้ง ๒ นี้ สามารถนำมาเชื่อมต่อกันได้ เมื่อมีการตีความหมายของคำว่า “ปรโลก” เป็น ๒ นัย คือ (๑) ปรโลก หมายถึง โลกหน้า เป็นสถานที่ที่มนุษย์และสัตว์อื่นที่ยังมีกิเลสต้องไปเกิดหลังการตายจากความเป็นมนุษย์หรือความเป็นสัตว์นั้น ๆ ในขณะนั้นแล้ว (๒) ปรโลก หมายถึง โลกอื่น คือสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์ในแต่ละกำเนิด สัตว์ที่เกิดในกำเนิดอื่น ๆ นอกจากสัตว์ที่เกิดในครรภ์ สามารถมองเห็นพัฒนาการของสัตว์นั้นได้จากวิทยาการสมัยใหม่ ยกไว้แต่สัตว์ที่ผุดขึ้นเป็นตัวตนทันทีนั้น ค่อนข้างยากที่จะศึกษาและมองเห็นพัฒนาการด้วยวิทยาการหรือเครื่องมือที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพราะสัตว์จำพวกโอปปาติกะเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีกายละเอียดเกินกว่าสายตารธรรมดาจะมองเห็นได้

กำเนิด ๔ อย่างนั้น ดังกล่าวได้ว่า ใครจะถือกำเนิดไหน ก็เป็นไปตามกรรมที่ทำไว้ อย่างเช่นการมาเกิดในกำเนิดคน ก็เพราะอาศัยบุญกุศล เบญจศีล เบญจธรรม เมื่อมีคุณธรรมก็เป็นอันว่ามีคุณสมบัติพื้นฐานที่เกิดในกำเนิดคนได้แล้ว การเกิดในโลกมนุษย์เป็นการเกิดของคนที่มีอาศักรกเกิด โดยมีแม่พ่อเป็นเชื้อให้ด้วยการผสมพันธุ์ อาศัยธรรมชาติ อาศัยอาหาร เป็นชีวิตที่ประกอบด้วยวัตถุธาตุต่าง ๆ มีร่างกายที่หยากกว่าโอปปาติกะ มีขนาดจำกัดตามแบบของตนมีน้ำหนัก กินเนื้อที่ ตายแล้วมีซากเหลืออยู่ คติของสัตว์กายหยาบผู้ตายแล้วเท่านั้น แม้การเกิดขึ้น ดำรงอยู่และตายไปของสัตว์ที่มีร่างกายละเอียด คือสัตว์ในโอปปาติกะกำเนิด ตาเนื้อ (มังสจักขุ) ของมนุษย์ปุถุชนก็ไม่สามารถมองเห็นประกายได้เช่นกัน และอีกความหมายหนึ่ง การผุดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ แต่เกิดโดยการอาศัย อดีตกรรม ซึ่งได้แก่ สัตว์นรก เปรต เทวดา และพรหม เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ชีวิตคนเราตั้งอยู่ในสถานะแห่งการเปลี่ยนแปลง เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปในที่สุด คนทุกคนรู้ได้ก็แต่วันเกิด แต่ไม่รู้ล่วงหน้าถึงวันตายว่าจะตายเมื่อไร เพราะทุกคนอาจตายได้ตลอดเวลา บางคนตายตั้งแต่อยู่ในท้อง บางคนคลอดออกมาแล้วตาย บางคนตายในวัยเด็ก บางคนตายในวัยหนุ่มวัยสาว บางคนตายตามอายุขัย ฉะนั้นความตายของบุคคลทั้งหลาย ไม่ได้สิ้นสุดเพียงเท่านั้น หมู่สัตว์ทั้งหลายที่ถูกอวิชชาปิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารต่อไป เพราะชีวิตของมนุษย์มีลักษณะเป็นวงกลม คือมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สืบต่อเนื่องกันอยู่เช่นนี้ ตายจากภพนั้นก็ไปเกิดภพใหม่ ไม่จบสิ้น สาเหตุที่มนุษย์ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างไม่รู้จบสิ้นเช่นนี้ เพราะมนุษย์ยังมีกิเลสตัณหาอยู่ หากหมดกิเลสตัณหาเมื่อใด ก็จะไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป จนกว่าเราจะละกิเลสตัณหาทั้งหลายทั้งปวงให้หมดจดอย่างสิ้นเชิง

แล้ว ชีวิตของเราจึงจะเป็นอิสระ ไม่ตกอยู่ในวงเวียนแห่งวัฏจักร ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกิเลสและกรรมกับการเกิด

จากการศึกษาแนวความคิดประยุกต์ใช้หลักคำสอนเรื่องกรรม สามารถนำมาประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวัน เพื่อต้องการที่จะเสนอ หลักและวิธีการในการดำเนินชีวิตในแนวทางที่ถูกต้อง และให้เกิดความสอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงตรัสไว้ เพราะวิถีชีวิตของคนและสัตว์ ต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังนั้น การศึกษาเรื่องกรรมเป็นการมุ่งที่จะนำไปเป็นแบบอย่างที่จะพัฒนาและสร้างสรรค์กรรมเก่าพัฒนากรรมใหม่ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน

๑. การดำเนินชีวิตกับกฎแห่งกรรม การปฏิบัติตามคำสอนเพื่อการใช้ชีวิตกับวิถีชีวิตตามกฎแห่งกรรม ซึ่งได้ยึดเอาแนวคิดที่ว่า “กรรมใดได้กระทำไปแล้ว ไม่เดือดร้อนภายหลัง กรรมนั้นดี บุคคลทำกรรมใดแล้วทำให้เกิดความเดือดร้อนภายหลังกรรมนั้นไม่ดี” ดังนั้น เมื่อกรรมชั่วยังไม่ให้ผล คนชั่วอาจเห็นกรรมชั่วเป็นกรรมดี แต่เมื่อกรรมชั่วให้ผลแล้ว เขาย่อมเห็นกรรมชั่วว่าเป็นกรรมชั่ว ส่วนคนดีอาจเห็นกรรมดีเป็นกรรมชั่ว เมื่อความชั่วยังไม่ให้ผล แต่เมื่อใด กรรมดีให้ผลเมื่อนั้นเขาย่อมเห็นกรรมดีเป็นกรรมดี ซึ่งในปัจจุบันมีผู้รู้ที่ให้แนวทางวิธีปฏิบัติ และทำที่ถูกต้องต่อคำสอน ผู้วิจัยจะขอนำแนวคิดและทัศนะของนักปราชญ์ที่แสดงให้เห็นถึงผลของกรรมกับการดำเนินชีวิตในหลักกรรมดังนี้

๒. ความเข้าใจผิดเรื่องผลของกรรม สังคมไทยโดยทั่วไป มีการสร้างค่านิยมที่ไม่ถูกต้อง ในความเชื่อหรือศรัทธาที่ขาดปัญญา โดยเฉพาะผลของการกระทำที่ตนมีความเข้าใจแบบผิด ๆ ซึ่งอาจเกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง อันเป็นกรณีส่งผลต่อการพัฒนาชีวิต ซึ่งมีการถกเถียงกันในระดับหนึ่ง อาจขาดองค์ความรู้ที่แท้จริงในหลักกรรม และการให้ผลของกรรม ดังนั้น การแสดงออกไม่ว่าจะทางกาย ทางวาจา และทางใจนั้น คือต้องผ่านกระบวนการนึกคิด ที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความจงใจ ตั้งใจ จึงจะจัดว่าเป็นกรรม^๑ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามีปัจจัยที่สำคัญเน้นการแก้ทุกข์ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงสาเหตุของกรรมไว้ ๖ อย่าง โดยอาจแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มอกุศล ประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ เกี่ยวกับกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่างนี้

๓. การประยุกต์ใช้กรรม ๑๒ วิธีการปฏิบัติเพื่อให้เข้าใจในหลักกรรม และผลที่จะได้รับอันเกิดจากการกระทำกรรม ยังสามารถนำไปเป็นแนวทางแห่งการประยุกต์ใช้ ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในชีวิตประจำวันนี้ได้ กล่าวคือ การทำกุศลกรรม ๑๐ และการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ กรรมเป็นตัวการให้เกิดกรรมวิบาก กรรมวิบากที่เกิดจากกรรมดี กรรมชั่ว ย่อมทำให้เจ้าของกรรมเป็นทุกข์ เดือดร้อน ทั้งกายและใจ ทั้งโลกนี้และโลกหน้า กรรมวิบากที่เกิดจากกรรมดี ย่อมทำให้เจ้าของกรรมเป็นสุขทั้งกายและใจ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ผู้ที่ทำความหากต้องการกลับมาเกิดเป็นมนุษย์หรือไปเกิดเป็นเทวดาที่ถือว่า เป็นสุคติภูมิ ส่วนด้านที่ตรงกันข้ามจากนี้ทั้ง ๑๐ ข้อ ก็คือทางตรงที่นำดึงไปสู่ทุคติ ซึ่งคงไม่มีใครประสงค์จะไปเกิดอยู่แล้ว แต่อย่างไรก็ตาม ทั้ง ๆ ที่คนทั้งหลายไม่อยากจะไปเกิด ในทุคติ แต่ถึงกระนั้นปุถุชนทั้งหลาย ก็มักจะกระทำความกรรมที่เป็นเหตุ ให้ไปเกิดในทุคติ

^๑ อย.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๓๘๕.

โดยไม่ตั้งใจอยู่เสมอ วิธีแก้อันนี้จะไม่ให้ผลลัพท์ไปประกอบ ออกุศลกรรมบถ ๑๐ อันเป็นเหตุที่จะนำไปเกิด ในทุกคติก็คือ ต้องเลือกทำแต่กรรมที่ดี หรือกุศลกรรมบถ ๑๐ ให้เคยชิน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่า พรหมเป็นศูนย์รวม เป็นต้นกำเนิด แห่งวิญญาณทั้งปวง สิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนถือกำเนิดจากพรหม วิญญาณที่แยกออกไปจากพรหม อาจ เข้าสถิตในร่างกายมนุษย์ สัตว์ พืชหรือกระทั่งเทวดาก็ได้ ทุกครั้งที่ร่างเดิมแตกดับ วิญญาณก็ไปอุบัติ ในร่างใหม่ เรียกว่า ภพหนึ่งหรือชาติหนึ่ง ขณะที่วิญญาณยังอยู่ในร่าง ได้กระทำการกรรม ซึ่งมีทั้งกรรมดี กรรมชั่วคละเคล้ากัน มนุษย์จึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรรม ซึ่งเป็นสาเหตุส่งผลให้เกิดการเวียนว่าย ตายเกิด ครั้นสามารถเข้าถึงการไม่กระทำหรือกรรมไม่ได้ จึงเป็นการเข้าถึงพรหมหรือปรมาตมอัน อันเป็นปฐมเหตุของวิญญาณมนุษย์ก็จะพ้นจากกรรมและการเวียนว่าย เรียกว่า เข้าถึงโมกษะ

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ จิตที่จืด ไม่ใช่จิตจืดไปเกิดใหม่เป็นปฏิสนธิจิต สิ่งที่ถูกกล่าวถึงส่งจากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้า คือ พลังกรรม เรื่องการเกิดใหม่นั้น ไม่มีจิตหรือวิญญาณที่ข้ามภพข้ามชาติไปเกิดใหม่ จะมีแต่วิบากกรรมหรือพลัง กรรมเท่านั้น ที่ถูกส่งข้ามภพข้ามชาติ พระพุทธศาสนาเรียกพลังกรรมที่ถูกส่งข้ามชาติ เพื่อก่อกำเนิด ปฏิสนธิจิตในชาติหน้าว่า เป็น ชนกกรรม (กรรมที่เป็นตัวนำให้เกิด) เมื่อใด พลังกรรมนี้ ถูกทำลายไป เงื่อนไขของการเกิดใหม่ก็ถูกทำลายสะบัด สิ้นกรรม ก็สิ้นชาติ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดต่อไป นั่นคือ สภาวะของผู้บรรลุนิพพาน

ทั้งศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท มีทัศนะคล้ายกัน คือ ในแง่ของความหมายและ หลักการ ส่วนวิธีการที่จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดนั้นมีความต่างกัน โดยทัศนะของศาสนาฮินดู เห็นว่าผู้ปรารถนาจะพ้นจากการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร จะต้องปฏิบัติตามหลักกรรม ๔ ส่วน พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้ประสงค์จะหลุดพ้นจะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อ การบรรลุมรรคผลนิพพานไม่กลับมาเกิดอีก

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนา พราหมณ์-ฮินดูกับพุทธศาสนาเถรวาท” มีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

๑. ควรนำหลักความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพุทธ ศาสนาเถรวาทไปใช้กับวิถีชีวิตหรือนำไปไว้ในหลักสูตรทางการศึกษาระดับชาติ เพื่อให้คนมีความยำ เกรงต่อบาปทุจริต เป็นต้น

๒. การทำความเข้าใจเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพุทธ ศาสนาเถรวาทในมิติแห่งวิถีชีวิต ไม่ใช่เรื่องที่ไกลในมิติแห่งโลกหน้า

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป

๑. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับพุทธศาสนาเถรวาท” ในเชิงสำรวจทัศนคติของกลุ่มชาวฮินดูและชาวพุทธในสังคมเมืองหลวง เช่น พะหุรัต เป็นต้น

๒. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาต่าง ๆ ในสังคมไทย” เช่น ศาสนาเซน คริสต์ศาสนา ศาสนาอิสลาม เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ:

(๑) หนังสือ:

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เทศกาลและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา.
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

คึกฤทธิ์ ปราโมช. ศ.พล.ต. ม.ร.ว. ธรรมแห่งอริยะ. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า ๒๐๐๐, ๒๕๔๘.

คุณ โทชนธ์. พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑-๔. กรุงเทพมหานคร:
ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

_____.ปรัชญาประยุกต์: ชุดอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอช เอ็น กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๙.

_____.ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในลังกา. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด,
๒๕๔๗.

เฉลิมพล โสมอินทร์. อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูและลัทธิขัณฑ์ต่อสังคมและบุคคล.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุทรไพศาล, ๒๕๔๗.

ชาย ฉะเชิงเทรา. พิธีกรรมทางศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หอสมุดกลาง ๐๙, ๒๕๔๑.

ฐิติรัตน์ เกิดหาญ. ประเพณีไทย ๔ ภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ปทุมธานี: สกายบุ๊กส์, ๒๕๕๑.

दनัย ไชโยธา, รศ. ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร:
โอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๘.

दनัย ไชโยธา, รศ. ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๐.

เดือน คำดี, ดร.. ศาสนาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๑.

_____.ศาสนาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____.ศาสนศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

_____. รศ. ดร. ศาสนาสำคัญของโลก. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๑.

ธนาภิต. ประเพณี พิธีมงคลและวันสำคัญของไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ชมรมเด็ก,
๒๕๔๓.

ธีรโชติ เกิดแก้ว. พุทธศาสนากับปัญหาสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สื่อตะวัน, ๒๕๔๖.

นางเยาว์ ชาญณรงค์, รศ. ศาสตราจารย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

_____. **วัฒนธรรมและศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

บรรจบ บรรณรุจิ, ร.ท. **ปาฏิหาริย์และกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

บรรเทิง พาพิจิตร, ผศ. **ประเพณี วัฒนธรรมไทยและคติความเชื่อ**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙.

บุญมี แทนแก้ว, ผศ. **ปรัชญาศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.

_____. **พระพุทธศาสนาในเอเชีย (ด้านอารยธรรม)**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.

ปรีชา ช่างขวัญยืน, สมภาร พรหมทา. **มนุษย์กับศาสนา**. ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ประยงค์ แสนบุราณ, รศ. ดร. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.

ประมวล สุวรรณศรี และคณะ. **สี่ศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สากลการศึกษา จำกัด, ม.ป.ป.

ปิ่น มุทุกันต์. **คำบรรยายพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๐.

แปลก สนธิรักษ์. **พิธีกรรมและประเพณี**. กรุงเทพมหานคร: ห.จ.ก. รุ่งสาส์นการพิมพ์, ๒๕๓๒.

ผจงจิตต์ อธิคมน์นันทะ, รศ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

ผอบ โปษกฤษณะ. **ความเชื่อของชาวบ้านเป็นความมั่งงายหรือ**. กรุงเทพมหานคร: วารสารไทย, ๒๕๒๔.

พญาลีไทย. **ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๒๗.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๖.

_____. **พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๖.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม ๓**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๖.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๖.

พระศรีคัมภีร์ญาณ. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระไพศาล วิสาโล. **พุทธศาสนาไทยในอนาคตแนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **เชื่อกกรรม รู้กรรม แก้กรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทส่องสยามจำกัด, ๒๕๔๗.

_____ . **เรื่องเหนือสามัญวิสัย อิทธิปาฏิหาริย์ เทวดา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตฺโต). **กรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๙.

พระยาอนุমানราชธน. **หนังสือชุดประเพณี พิธีสมโภชเดือน**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ม.ป.ป.

_____ . **พื้น ดอกบัว. พวงปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๕.

_____ . **พระพุทธศาสนากับคนไทย**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๒.

_____ . **มณี พยอมยงค์. วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

วัชระ งามจิตฺตเจริญ. **พุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒.

วนิดา ขำเขียว, ผศ. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร: พรวานนการพิมพ์, ๒๕๔๓.

วศิน อินทสระ. **ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๑** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: เม็ดทราย, ๒๕๔๖.

_____ . **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร: ธนรัช, ๒๕๔๘.

วิทยา ศักยภินันท์, ดร. **ศาสนาฮินดู**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙.

วิธาน สุชีวงศ์, สนธิ บางยี่ขัน. **ปรัชญาไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

วิโรจน์ นาคชาตรี. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

สุนทร ธีรังสี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สมฤทธิ บัวระมวล. **ตำนานแห่งศาสนา ลัทธินิยมและความเชื่อปรัมปรา**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์การพิมพ์, ม.ป.ป.

สนิท สมัครการ. **ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย: วิเคราะห์เชิงสังคม-มานุษยวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

สุชาติ หงษา, ดร. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๐.

- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๔.
 _____ .**พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- สุวรรณ เพชรนิล, รศ. **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๔.
- สุวรรณ สภาอานันท์. **ศรัทธากับปัญญา บทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- สุวัฒน์ จันทน์จาง, นายแพทย์. **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.
- สุนทร ณ รัชชี. **ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- เสถียรโกเศศ. **ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต การเกิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ แม่คำฝาง, ๒๕๓๑.
- _____ .**ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต การตาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ แม่คำฝาง, ๒๕๓๑.
- _____ .**ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต แต่งงาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ แม่คำฝาง, ๒๕๓๑.
- _____ .**ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ปลูกเรือน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำฝาง, ๒๕๓๑.
- สุวัฒน์ จันทน์จาง. **ปรัชญาและศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.
- เสถียร พันธรังสี. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- แสง จันทรงาม. **ศาสนวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๒.
- _____ .**พุทธศาสนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๓๕.
- _____ .**ศาสนศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๑.
- เอนก นาวิกมูล. **ประเพณีวิถีไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๗.

(๒) บทความ:

- นายสำรวัย รักการเรียน. “คติความเชื่อเรื่องการไหว้พระ ๙ วัด”. **จดหมายข่าวราชบัณฑิตยสถาน**. ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑๕๓. กุมภาพันธ์, ๒๕๔๗.
- ประพันธ์ กุลวินิจัย. “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๕๖ พฤษภาคม, ๒๕๔๕: ๒๘ - ๓๒.
- นภาเดช กาญจนะ. “ศรัทธาในทัศนะของพุทธศาสนา”. **วารสารธรรมศาสตร์**. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๓ กันยายน - ธันวาคม ๒๕๓๘: ๘๑ - ๘๘.

วิทย์ วิศทเวทย์. “ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนา”. **พุทธศาสนศึกษา**. กันยายน – ธันวาคม ๒๕๓๘: ๔๐ - ๔๘.

พระพรหมวชิรญาณ. “พฤติกรรมความเชื่อในสังคมไทย”. **วารสารรามคำแหง**. ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑ ม.ป.ป.: ๑ - ๑๖.

พระมหาวิ มหาปัญญา. “สังคมไทยกับความเชื่อเรื่องวัตถุมงคล”. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๔ ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๕๐: ๑ - ๑๐.

วร มงคลธรรม. “วันสงกรานต์”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๕๗ ฉบับที่ ๔ เมษายน, ๒๕๔๗: ๔๗ - ๕๑.

เสนาะ ผดุงฉัตร. “พระประจำวันเกิด มีความสำคัญอย่างไร”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๕๗ ฉบับที่ ๔ เมษายน ๒๕๔๖: ๑๒ - ๑๔.

(๓) วิทยานิพนธ์:

กมล วงษ์คำ. “คติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างเรือนไม้พื้นบ้านอีสาน ในจังหวัดมหาสารคาม”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (กลุ่มมนุษยศาสตร์). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๕.

จันทะนี คามะดา. “ประเพณีบุญข้าวจี่กับสังคมและวัฒนธรรมตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ๒๕๔๗.

ฉัตรทิพย์ มะโนชมภู. “ความสำคัญของความเชื่อในประเพณีท้องถิ่นต่อการบริหารและการพัฒนาของเทศบาลนครเชียงใหม่”. **งานค้นคว้าแบบอิสระ ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการเมืองและการปกครอง**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.

ถาวร ดำเนตร. “คติความเชื่อในประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าจอมปากช่องภูเวียง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๕.

ปภัสสร เจริญปัญญา. “การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์พระมนุศาสตร์ฉบับภาษาสันสกฤตกับฉบับภาษามอญ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๙.

พระครูวุฒิธรรมสถิต. “ความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องความตายของชุมชนปากห้วยปากคาน ตำบลหนองฝือ อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย” **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ๒๕๔๗.

พระประยูร จีนา. “การแนะนำของพระพุทธเจ้าในอรรถกถาธรรมบท”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาการศึกษาและการแนะแนว**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

พระมหานิกั สุวรรณดี. “การศึกษาวิเคราะห์หลักความเชื่อเรื่องระบบบรรณะของชาวฮินดูในประเทศไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีชาวฮินดูและนักศึกษาศาสนาใน กรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

- พระมหาปรม โอลาโส. “การศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระมหาประศักดิ์ อคฺคปณฺโญ (ซ่งแสง). “ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์กับกฎแห่งกรรมของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- พระมหาพิเชษฐ ธีรวุโส (ดอกกรัก). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลิ่นปราษฎ์). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับเซนต์ ออกัสติน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระมหามนตรี วลลโภ (ป้อมสุข). “อิทธิพลของวัตถุมงคลที่มีต่อสังคมไทยในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระมหามานพ เจือจันทร์. “การบูชาญในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระมะลิน กิตติปาโล. “ความสำคัญของศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระวิมาน คมภีรปณฺโญ (ตริกมล). “ศึกษาอิทธิพลของตันตระที่มีต่อพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปณฺโญ (วันจันทร์). “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- พระมหาสำเนียง เลื่อมใส. “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัดคีตา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔.
- พระมหาเอกนรินทร์ เอกนโร (วงศ์จันทร์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบุญในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาคริสต์นิกายคาทอลิก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

- พระมหามหุต สุกกธมโม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พิกุล นิตย์อำนวยผล. “ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนสันป่าตองวิทยาคม” **งานค้นคว้าแบบอิสระ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.
- รัชกรณ์ อูแสง. “ความเชื่อและประเพณีของชาวกะเหรี่ยง เกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตร บ้านห้วยหยวก ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่”. **งานค้นคว้าแบบอิสระ ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เกษตรศาสตร์) สาขาส่งเสริมการเกษตร**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.
- สถาพร เจริญกมลเกียรติ. “ความเชื่อทางศาสนาของคนไทยเชื้อสายจีน: กรณีศึกษาวัดมังกรกมลาวาส”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายไวกพ กฤษณสุวรรณ
- เกิด : วันพฤหัสบดีที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๗
- สถานที่เกิด : ๒๘๖ ซ. ๒๖ ถ.ลาดกระบัง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
- การศึกษา : ระดับปริญญาตรี ทัศนมาตรศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. ๒๕๕๔
- เข้าศึกษา : ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๖
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๙๙๙ /๓๒๐ เกศวิลลา ถ.ประชาอุทิศ แขวงห้วยขวาง เขตห้วยขวาง กทม.